

BÖLGE ÇALIŞMALARI DERGİSİ

Journal of Area Studies

CİLT/VOL: 1 SAYI/NO: 1 HAZİRAN/JUNE - 2022

ISSN: 2791 - 7827

Peter MATANLE, Luis Antonio SÁEZ-PÉREZ, Yang LI, Emily BUEHLER
Localising and Globalising the Depopulation Dividend: Theory and Evidence from Three Countries in Three World Regions

Bilal DİNÇ, Hatem KATTOU
La Constitution tunisienne: Les prérogatives du Président de la République ou la valse entre omniprésence et partage

Baransel MIZRAK
Afrika'daki Devletleşme Süreçlerinde Yaşanan Sorunlar: Sömürge Öncesi ve Sonrası Döneme Dair Bir Değerlendirme

Mürsel BAYRAM
Karayıpler'de İslam'ın Siyasî Tezahürleri

Nisa Burçak ÖZDEMİR
Erica Vogel, Migrant Conversions: Transforming Connections between Peru and South Korea

ANKARA SOSYAL BİLİMLER ÜNİVERSİTESİ

AS
BÜ

ANKARA
SOSYAL BİLİMLER
ÜNİVERSİTESİ

BÖLGE ÇALIŞMALARI DERGİSİ

JOURNAL OF AREA STUDIES

ISSN: 2791 - 7827

Cilt / Vol:1 • Sayı / Issue:1 • Haziran / June 2022

ANKARA SOSYAL BİLİMLER ÜNİVERSİTESİ / SOCIAL SCIENCES UNIVERSITY OF ANKARA

BÖLGE ÇALIŞMALARI ENSTİTÜSÜ / INSTITUTE FOR AREA STUDIES

Bölge Çalışmaları Dergisi, yılda iki kere çıkan uluslararası, açık erişimli, hakemli akademik bir dergidir. Dergi, Türkçe, İngilizce, Fransızca ve Arapça dilinde yazılmış özgün araştırma ve derleme makaleleri kabul etmektedir. Dergide yer alan yazılardan ve aktarılan görüşlerden yalnızca yazarlar sorumludur. Yayın Kurulu tarafından benimsendiği anlamına gelmez. Yayın Kurulu, yazının özüne dokunmaksızın gerekli yazım ve cümle değişikliklerini yapma hakkını saklı tutar. Dergiden yapılan alıntılarda kaynak göstermek mecburidir.

Journal of Area Studies is an international, open-access, peer-reviewed academic journal published biannually. The journal publishes original research and review articles written in Turkish, English, French and Arabic. The authors are solely responsible for their papers and opinions published in the Journal. They do not necessarily reflect the views of the Editorial Board. The Editorial Board reserves the right to make the required spelling and sentence corrections without changing content. The published contents in the articles cannot be used without being cited.

İLETİŞİM / CONTACT

Adres: Hükümet Meydanı No:2 Ulus/Altındağ/Ankara,

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi

Bölge Çalışmaları Enstitüsü Müdürlüğü

Tel: +90 312 596 4902

E-mail: ajas@asbu.edu.tr

Web: <https://ajas.asbu.edu.tr/>

Grafik Tasarım: Adem DENİZ

Dizin: Berkay Necati Tanrısever

Bölge Çalışmaları Dergisi

Journal of Area Studies (AJAS)

ISSN: 2791 – 7827

Cilt / Vol: 1 • Sayı / Issue: 1 • Haziran / June 2022

6 Aylık Hakemli Bilimsel Dergi / Biannual Peer-Reviewed Scientific Journal

İmtiyaz Sahibi / Owner: Prof. Dr. Enver ARPA (Bölge Çalışmaları Enstitüsü Müdürü)

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Managing Editor: Dr. Öğr. Üyesi Hatice ÇELİK

Editör / Editor: Doç. Dr. Murat BAYAR

Editör Yardımcısı / Assistant Editor: Arş. Gör. Mustafa Yasir KURT

Yabancı Dil Editörü / Foreign Language Editor: Doç. Dr. Mürsel BAYRAM

Kitap İnceleme Editörü / Book Review Editor: Öğr. Gör. Dr. Yusuf AVCI

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Şebnem AKÇAPAR (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Sosyoloji)

Prof. Dr. Onur Ender ASLAN (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi)

Doç. Dr. Metin ATMACA (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Tarih)

Doç. Dr. Murat BAYAR (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi)

Doç. Dr. Mürsel BAYRAM (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Afrika Çalışmaları)

Dr. Öğr. Üyesi Hatice ÇELİK (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Asya Çalışmaları)

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Muhittin ATAMAN (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)

Prof. Dr. Hüseyin BAĞCI (Orta Doğu Teknik Üniversitesi)

Prof. Dr. Merthan DÜNDAR (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Seriyeye SEZEN (Ankara Üniversitesi)

Doç. Dr. Gürol BABA (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)

Doç. Dr. Peter MATANLE (University of Sheffield)

Doç. Dr. Bahadır PEHLİVANTÜRK (TOBB ETU Üniversitesi)

Doç. Dr. Recep REHİMLİ (Devlet İdarecilik Akademisi, Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı)

Doç. Dr. Elem EYRİCE TEPECİKLİOĞLU (Yaşar Üniversitesi)

Doç. Dr. Murat TINAS (Polis Akademisi)

Dr. Öğr. Üyesi İsmail SÖYLEMEZ (İnönü Üniversitesi)

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

ARAŞTIRMA MAKALELERİ / RESEARCH ARTICLES

Localising and Globalising the Depopulation Dividend: Theory and Evidence from Three Countries in Three World Regions

**Peter MATANLE, Luis Antonio SÁEZ-PÉREZ,
Yang LI, Emily BUEHLER** ..... 1 - 28

La Constitution tunisienne: Les prérogatives du Président de la République
ou la valse entre omniprésence et partage

Bilal DİNÇ, Hatem KATTOU ..... 29 - 49

Afrika'daki Devletleşme Süreçlerinde Yaşanan Sorunlar:
Sömürge Öncesi ve Sonrası Döneme Dair Bir Değerlendirme

Baransel MIZRAK ..... 50 - 77

Karayıpler'de İslam'ın Siyasî Tezahürleri

Mürsel BAYRAM ..... 78 - 106

KİTAP İNCELEMESİ / BOOK REVIEW

Erica Vogel, Migrant Conversions:
Transforming Connections between Peru and South Korea

Nisa Burçak ÖZDEMİR ..... 107 - 109

LOCALISING AND GLOBALISING THE DEPOPULATION DIVIDEND: THEORY AND EVIDENCE FROM THREE COUNTRIES IN THREE WORLD REGIONS

Peter MATANLE*

Luis Antonio SÁEZ-PÉREZ**

Yang LI***

Emily BUEHLER****

Abstract

We bring together evidence from three countries in differing world regions to ask whether or how depopulation is delivering socio-environmental gains – what we call a ‘depopulation dividend’. We first discuss the depopulation problem itself and introduce the idea of a ‘depopulation dividend’, and we present research on national and sub-national depopulation processes in each country, beginning with demographic and environmental change in Japan. Following that we introduce socio-economic outcomes in Spain and New Zealand. Overall, we present a positive perspective on depopulation – an issue that is usually presented in the negative – and we localize and globalize Japan’s, Spain’s, and New Zealand’s experiences therein.

Keywords: Depopulation, Environment, Japan, Spain, New Zealand.

* Dr., University of Sheffield, School of East Asian Studies, <https://orcid.org/0000-0002-8600-3856>, p.matanle@sheffield.ac.uk

** Prof. Dr., Universidad de Zaragoza, <https://orcid.org/0000-0002-2228-7861>, lasaez@unizar.es

*** University of Sheffield, School of East Asian Studies, Yli241@sheffield.ac.uk

**** Dr., University of Manchester, <https://orcid.org/0000-0002-7961-5192>, ebuehler@elon.edu

Introduction

The world is experiencing unprecedented demographic and environmental change. Throughout the 20th century human populations grew more rapidly than at any time in our history, and for a time at an exponentially increasing rate. Whereas the world's population grew by nearly one billion to 2.5 billion between 1900 and 1950, in the second half of the century the number of humans on Earth more than doubled, to reach 6.1 billion at century's end (UNPD, 2019). The global population is now approaching 8 billion and UN projections point to around 11 billion being alive at the close of the 21st century (UNPD, 2019). Such estimates have caused much concern, even alarm, with their potential consequences for the sustainability of Earth systems and humanity's continued habitation of large areas of the planet (Attenborough, 2009; Göttmark and Maynard, 2019; Wallace-Wells, 2019: 8). Indian novelist Amitav Ghosh asks, in all seriousness, whether humanity is deranged, in our collective lack of response to the consequences of the collision of population, development, and environment in the 21st century (2016).

There is, however, another comparatively unseen story taking place behind this extraordinary expansion. Since 1960 the rate of global population growth has halved and has been decreasing continuously since then (Rosa, Ritchie and Ortiz-Ospina, 2019). This turnaround is associated with many factors, among them higher levels of human development, including female education and emancipation, and urbanisation (Bongaarts, 2016; Lerch, 2019; Martine, Alves and Cavenaghi, 2013). By 2019 half of the world's countries showed lower than replacement human fertility, and 34 countries currently show negative natural population growth, mostly in Central, Eastern, and Southern Europe, including Spain (GBD 2019 Demographics Collaborators, 2020).

Spatially, population change is a layered phenomenon exhibiting contrasting manifestations and outcomes depending on local, regional, national, and international, or global, scales and conditions. In Pacific Asia, Japan is in the vanguard of a broader demographic transition to low fertility, ageing, and depopulation, which includes China and South Korea (Figure 2) (Kirk, 1996; Matanle, 2014 and 2017). Since 1974 its Total Fertility Rate (TFR) has remained below replacement, reaching a historic low of 1.26 children per woman in 2005. Indeed, as early as 1956 Japan's Net Reproduction Rate – the average number of girls born to each woman – fell below the replacement rate of 1.0 (MIC, 2022). Demographers could have predicted then that, if conditions persisted and in the absence of replacement migration, Japan would experience ageing and eventually depopulation. Conditions did persist and, sure enough, by 2005 Japan's mortality rate had overtaken its birth rate and, with negligible net inward migration, in 2008 its population began to decrease (Figure 1).

Beyond Asia, most of Europe is either already shrinking or is ageing and anticipated to start shrinking before mid-century. Even hitherto immigration friendly Anglophone New World countries such as New Zealand and Canada are experiencing sub-national processes of ageing and shrinkage, with some researchers predicting the ‘end of growth’ (Jackson and Cameron, 2018; Sims and Ward, 2017). Some Latin American countries – Brazil, Chile, Colombia, Costa Rica, Cuba, and Uruguay – also report below replacement fertility (UNPD, 2019). And among Middle Eastern countries, Bahrain, Iran, Kuwait, Lebanon, Qatar, Turkey and UAE show a total fertility rate of 2.1 children per woman or lower (World Bank, 2022).

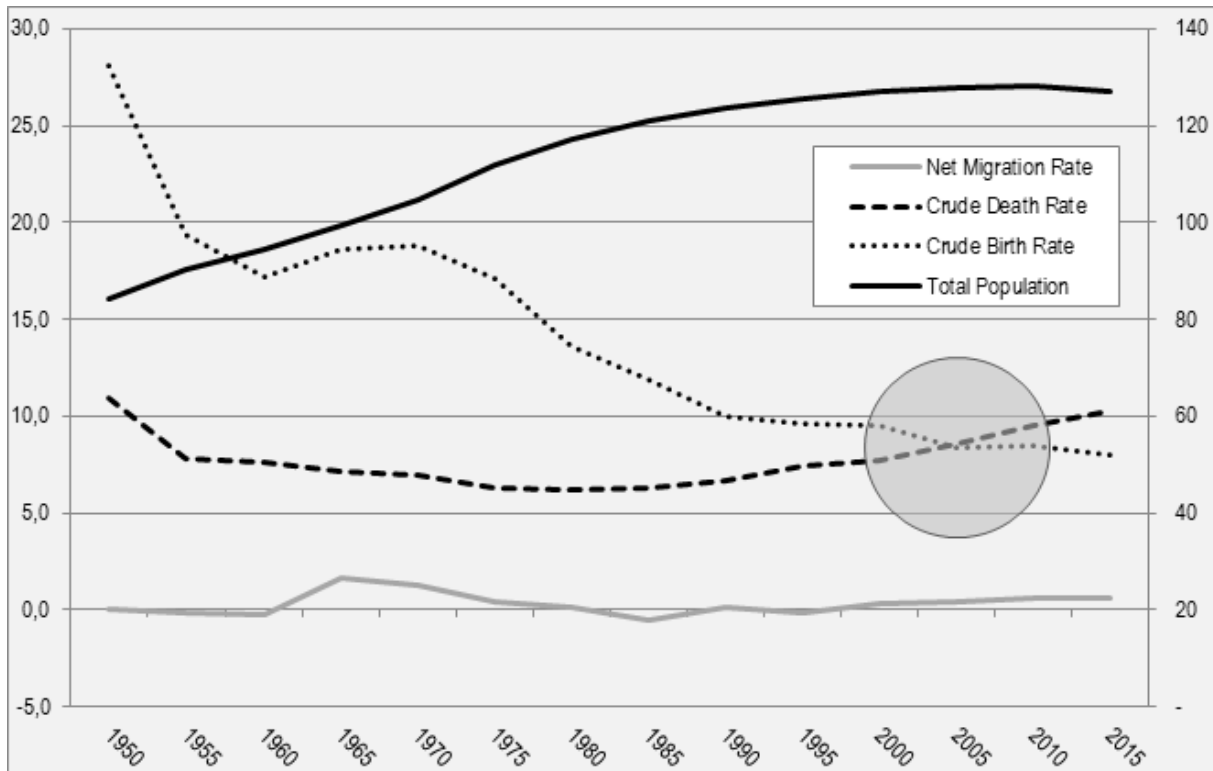
Hence, we together evidence from three countries in differing world regions to ask whether or how depopulation is delivering socio-environmental gains – what we call a ‘depopulation dividend’.¹ We first discuss the depopulation problem itself and introduce the idea of a ‘depopulation dividend’. Then we present research on each country in turn, starting with demographic and environmental change in Japan. Following that we introduce socio-economic outcomes in Spain and New Zealand. Overall, we present a positive perspective on depopulation – an issue that is usually presented in the negative – and we both localise and globalise Japan’s, Spain’s, and New Zealand’s roles and experiences therein. And we encourage governments and people around the world to consider depopulation as a potentially positive development in the 21st century, but one that requires analysis, planning and intervention if significant dividends are to be accrued.

Although the international system often renders human population change a ‘national’ question through regulation of citizenship, mobility and migration, and the relative ease of measurement and comparison, both localisation and globalisation are important dynamics that add extra dimensions to the depth of our understanding. For example, regions can be shrinking even as the country as a whole is growing. Hence, within-country sub-national demographic variation sometimes goes unnoticed and, moreover, its causes and outcomes can be a significant early indicator of the future direction of national, even global, population change (Jackson, 2014; Matanle et al. 2011). Conversely, nature pays no heed to political boundaries and the environmental crises currently unfolding are global in extent and hardly susceptible to independent action aimed at single-country outcomes.

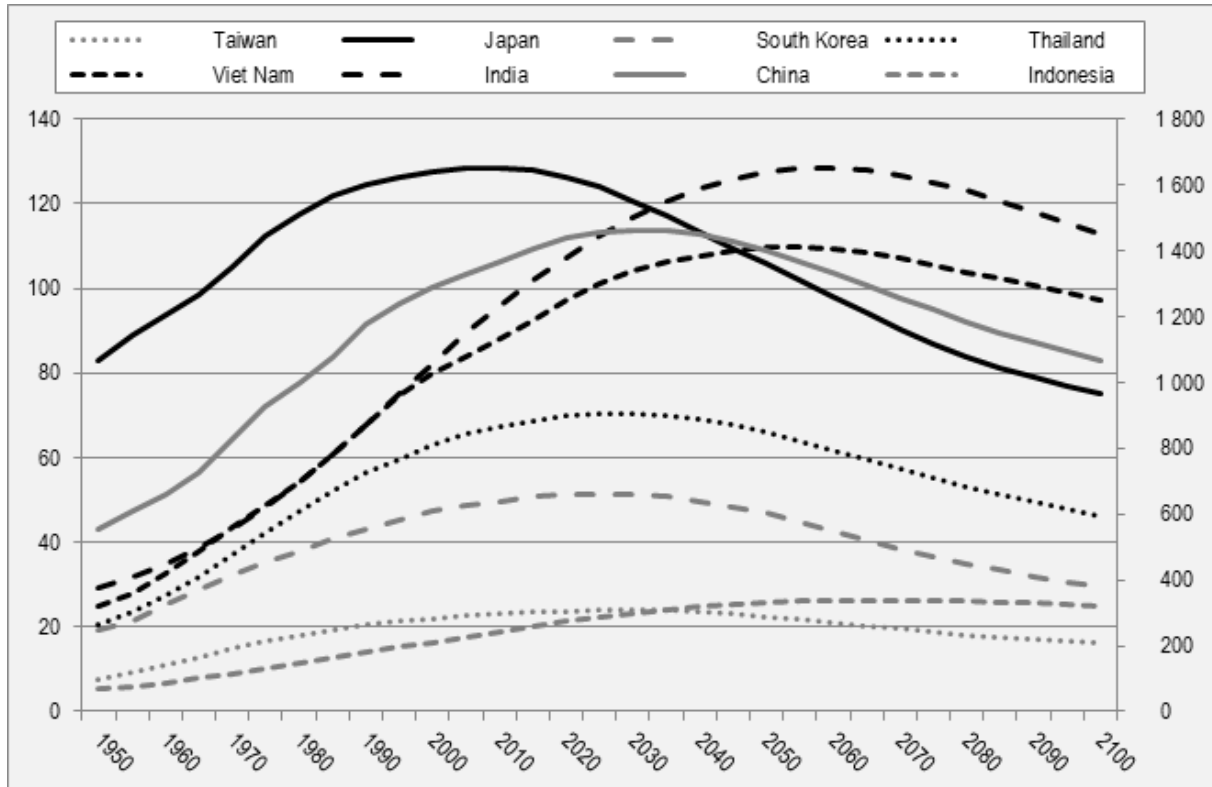
---

¹ This article is substantially expanded and updated from an earlier article published in 2019 in the *Journal of the Japanese Institute of Landscape Architecture* (Matanle & Sáez Pérez, 2019).

Hence, we argue that it is through both a localisation and globalisation of these questions that we can discover resolutions to their contradictory ambiguity. We end by suggesting that, just as Japan was the 'lead goose' in the famous Flying Geese formation for East and Southeast Asian economic development in the 20th century (Akamatsu, 1962; Kojima, 2000), so there is an opportunity once more for Japan to show leadership, this time in adjusting to the consequences of that rapid economic development in 21st century demographic and environmental change.

Figure 1. Japan's total population (millions; right hand scale), crude birth and death and net migration rates (per 1,000 people; left hand scale), 1950-2015. Source data: UNPD (2019).

Figure 2. 150 years of growth and shrinkage in Asia: Actual and projected population change in selected Asian countries, 1950-2100 (China, India and Indonesia, right hand axis) (millions). Source data: UNPD (2019).

1. The (De)Population Problem

Depopulation is normally considered a socio-economic and political problem requiring a solution, which is inevitably more people, by increasing fertility, migration, or both. This is the predominant perspective in East Asia and Europe, where the impacts on labour supply, declining communities, and the costs of pensions and elderly-care are considered a 'crisis' or a 'disaster', even a 'catastrophe' (Campbell, 2008; Kassam et al. 2015; Kato, 2018).

Despite their obvious attraction to policymakers, simple solutions to complex problems are rare, however. Increasing fertility raises age-related dependency ratios, since children require twenty years or more to become economically productive. Moreover, the number of migrants needed for labour force stability is beyond many countries' capacity to absorb (See: UNPD, 2001). In Japan's case, the most that can be expected from migration is slower ageing and depopulation for a softer landing.

This is the preference of the current administration in trying to limit the decrease down to 100 million people by 2065 (instead of the projected 80-90 million) – though some question the government's realism (Mainichi, 2018). Significant, furthermore, is the fact that migrants to richer countries are usually moving from lower to higher resource consumption lifestyles, thereby increasing their environmental footprint (McNeill and Engelke, 2014), and many may prefer to settle in urban areas where employment and social opportunities tend to be more numerous, whereas depopulation is often most severe in rural and provincial regions (Matanle et al, 2011).

At the national level, conventional approaches to the relationship between population size and human wellbeing rest on assumptions that rapid population growth of the kind experienced by East and Southeast Asia in the 20th century – in the context of a well-managed development oriented political economy – produces a 'Demographic Dividend' of an expanded labour force and human capital, which in turn produces improved socio-economic development and human wellbeing (Bloom, Canning and Sevilla, 2003). Conversely, population shrinkage is assumed to deliver socio-economic decline, or at least stagnation and declines in wellbeing (Matsutani, 2006). Which is why growth is normally considered an unarguable good and should be maintained at all costs.

And 'at-all-costs' is the phrase to use. Because, globally speaking, anthropogenic environmental pressures have entered a catastrophic turn, which is at least in part due to the post-war population expansion and humanity's colonisation of the Earth's surface for settlement and agriculture (Crist, Mora and Engelman, 2017). Indeed, the majority of the damage to natural systems that humans have wrought has occurred since 1945. Hence the term 'The Great Acceleration' to describe the explosive increase in the rate of ecological destruction, greenhouse gas emissions, and pollution in recent decades (McNeill and Engelke, 2017). Earth has lost approximately 68% of its wildlife since 1970, with an astonishing 94% loss in Latin America (WWF, 2020). '[M]ore than half of the carbon exhaled into the atmosphere by the burning of fossil fuels has been emitted in just the past three decades' (Wallace-Wells, 2019: 8), causing the atmospheric concentration of CO₂ to rise from 310ppm in 1945 and pass the historically important level of 415ppm in May 2019; with population expansion responsible for about 37% of that accumulation (Goodell, 2019; McNeill and Engelke, 2014: 54; NOAA, 2019). And pollution is now so pervasive that it is literally embodied into the bio-chemistry of human life, beginning before people are even born (Bové et al, 2019; Walker, 2010).

Hence, though we acknowledge that the relationship between population increase and environmental damage is complex and non-linear, it is widely agreed that, in combination with economic expansion and the unequal distribution and inefficient consumption of natural resources, it has played a significant part in placing the stability and resilience of Earth systems in peril. In simple terms, we are literally overheating

the Earth and killing the life that sustains us (Eriksen, 2016). Would depopulation, therefore, help us to chart a more sustainable path into the future? What kinds of socio-environmental dividends from depopulation could we expect?

2. What is the 'Depopulation Dividend'?

Malthus is back (Sachs, 2008). After decades in the theoretical wilderness, resource and ecological perspectives are arguing more forcefully once again that reducing world population growth, or even achieving a reduction, is necessary for sustainable living on a planetary scale. In 2017, for example, BioScience published 'World Scientists' Warning to Humanity: A Second Notice' (Ripple et al, 2017). With 15,364 co-signatories from 184 countries, among the authors' recommendations are '(h) further reducing fertility rates by ensuring that women and men have access to education and voluntary family-planning services, especially where such resources are still lacking', and '(m) estimating a scientifically defensible, sustainable human population size for the long term while rallying nations and leaders to support that vital goal'.

However, and despite the fact that governments routinely intervene to control or direct population size through family planning, childcare provision, fiscal incentives, immigration policies, and more, current orthodoxy continues to insist that market forces are the most efficient methods for allocating resources to where they will be most profitably employed. Yet, conventional political economy is geared towards reproducing perpetual growth and has never had to work long-term in a depopulating society (Matsutani, 2006). Consequently, we can already predict, theoretically at least, that left to markets depopulation might not produce the reverse image outcomes of growth. There is, for example, the role of infrastructure in raising total factor productivity under growth and its reverse under shrinkage (Siedentop and Fina, 2010; Sousa and Pinho, 2015).

Significant, also, is the matter of democratic consent and political will. In a society where even the language of political economy is prejudiced towards perpetual growth it is politically risky for campaigning politicians to advocate or plan for shrinkage. And the electoral horizons of politicians do not mesh with those of environmental thresholds, encouraging the trading of long-term sustainable living for short-term wealth accumulation. Although democratic governments have generally been less harmful to the environment than authoritarian regimes, we also know that there is a political deficit, or disequilibrium, between environmental needs and the preparedness of representative governments to deliver restorative outcomes when these are seen to conflict with economic wants such as, for example, the consequences of widening inequality (Downey, 2015; Liand Reuveny, 2006; Midlarsky, 1998).

Hence, targets aimed at achieving sustainability, like the 2030 Global Development Agenda, can be appropriated and rendered empty signifiers, a ‘fantasmatic narrative seeking to conceal the conflictual causes and the antagonistic origins of global development and sustainability’ (Tellería and García-Arias, 2022).

So, what do we mean by a ‘Depopulation Dividend’? At its simplest “it is the achievement from peaceful and non-coercive human depopulation of positive gains that contribute to socio-cultural, political-economic, and environmentally sustainable living” (Matanle, 2017). Without wishing to minimise the difficulties that depopulation processes present for policy-makers and planners in adjusting to a new equilibrium, there are potentially some significant gains to be had from reducing populations. Environmental dividends might include reductions in resource consumption, ecosystem and biodiversity restoration, or reduced emissions, waste, and pollution. Societal benefits could include a more comfortable and reorganised living space, reduced urban overcrowding, improved workplace opportunities for under-represented citizens, a slower and less stressful lifestyle, less crime and fewer wars.

Citizens might become more conscious of the roles they can play in smaller communities, and rediscover how it feels to be ‘the master of my fate ... the captain of my soul’ (Henley, 2018 [1875 / 1888]). A depopulation dividend would therefore imply a redefinition of development from welfare based on a deterministic consequence of the accumulation of goods and assets, to a capability approach (Nussbaum and Sen, 1993) focused on achieving valuable functioning. Despite the obvious links between growth and wellbeing, happiness depends much more on intangibles such as social and cultural capital, particularly at higher levels of per capita GDP (Bartolini and Sarracino, 2014; Yoshida et al, 2022).

Nevertheless, there is little evidence internationally to demonstrate what the benefits of depopulation could be, how they could occur, and what levels of depopulation are required for their achievement. Indeed, there are few countries where sufficient research and knowledge can be accumulated for systematic lessons to be learned, because depopulation is a recent phenomenon, most countries are still growing, it is local and regional in its progression, and the right questions are not being asked or their results measured. Consequently, demographic shrinkage is a wicked problem (Tietjen and Jøersen, 2016), which needs an adaptive, participatory, and transdisciplinary approach involving ‘collective learning, exploration and experimentation’ (Xiang, 2013).

Thus, many assumptions about whether depopulation will deliver environmental and social dividends remain untested and unproven. Some scholars, therefore, are delving into the historical record for real world examples. Research into the Great Dying in the Americas after 1492, where approximately ninety per cent of the pre-Columbian population died (10% of the world's population), indicates that the collapse of farming and the resultant regeneration of vegetation may have reduced global atmospheric concentrations of carbon dioxide by enough to have triggered the Little Ice Age in Europe (Koch et al, 2018; Loughlin et al, 2018).

Alternatively, focusing on the future requires theoretical or scenario modelling based on assumptions drawn from related phenomena, where data may be merely indicative, such as the International Energy Agency's 50-year forecasts for world energy demand. In these, although population densities and degree of urbanisation are included in the population component, equations assume a stochastic reversal of the growth effect, which has the potential to skew forecasts away from real outcomes (IEA, 2018). Interestingly, Colman and Rowthorn used a similar rationale to make predictions about the possible impacts of depopulation.

They observed that shrinkage might improve populations' per capita economic and material well-being (2011: 236-237) and that 'encroachment on countryside would cease ... emissions and pollutions of all kinds would fall, roughly pro rata with population size' (2011: 240). However, although Colman and Rowthorn welcome 'the projected diminution of Japanese, Russian and potentially Chinese populations ... for its effect on emissions, the consumption of hardwood forest products and many other causes of environmental degradation' they caution that 'the demographic effect is probably minor compared with the increase in purchasing power' (2011: 240).

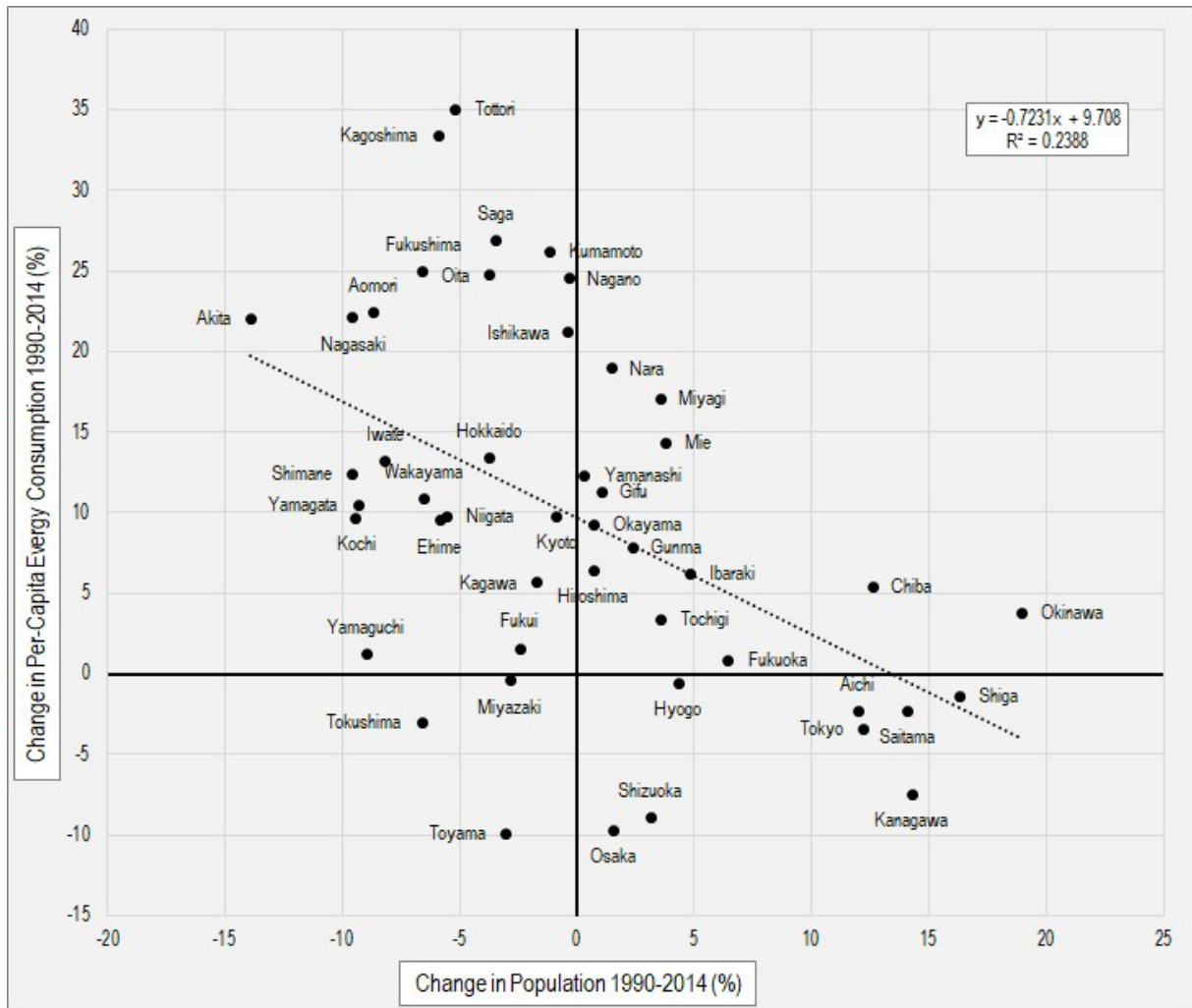
Hence it is nearly impossible for politicians and planners to make an evidence-based case for a coherent set of policies and infrastructures that could extract benefits from shrinkage, particularly at the national level. This is despite the fact that in countries such as Japan and Spain depopulation is already occurring and its future continuation is more or less inevitable, and in countries such as New Zealand depopulation has been occurring at the regional level even as the nation continues to grow.

Do we need another approach? What if we could gather evidence at the sub-national level, learn from the experiences of shrinking regions around the world, and share the lessons internationally? Where are these places, and what can they tell us? With environmental crises becoming more urgent, should we trust that markets will autonomically deliver socio-environmental dividends in shrinking countries? Or is intervention required? To find out, in the next section we bring together real-world evidence from shrinking regions in three countries.

3. Shrinking Regions in Japan, Spain, and New Zealand

3.1. Japan – Resource Consumption

From our academic vantages located in (mostly) developed growing cities it is difficult to imagine what a depopulating society might look and feel like to live within, still less how to identify its potential socio-environmental dividends and achieve their realisation. Western people who visit Asia tend to frequent urban centres, and the images of Asia that western media feeds its consumers are often scenes from dynamic and relentlessly expanding megacities. Nevertheless, in Japan more than half of the country's 47 prefectures have been shrinking since at least as far back as 1990. It is a good example, therefore, for researching the outcomes of depopulation, not least because the Japanese government is assiduous in gathering data on a broad range of socio-environmental issues. What do we know so far?

Figure 3. Population Change and Change in Per-Capita Energy Consumption in Japan, by prefecture 1990-2014. Data source: MIC (2022); METI (2022).

Figure 3 shows prefectural change in population and per capita energy consumption in Japan in the 25-year period between 1990 and 2014. Twenty-four prefectures' populations decreased in the period, while 23 grew – approximately a 50/50 ratio. Reflecting the continuing urbanisation of Japan and notwithstanding Hokkaido and Sapporo, shrinking regions are normally geographically peripheral provincial prefectures with capital cities of under one million people, while growing prefectures are either highly urbanised with large cities of one million plus, or adjacent to them. In this respect it is important to note that depopulation resumed in rural regions in the early post-war period due to out-migration of younger people to urban regions and a decreasing fertility rate, with both being a cause and consequence of Japan's rapid economic expansion – its demographic dividend. Urban areas, in particular prefectural capitals, continued to grow due to substantial in-migration from the rural periphery despite a decreasing fertility rate. More recently, however, the impacts of lower fertility have become more pronounced in all regions and fewer prefectures are growing as domestic inter-prefectural migration also slows (Matanle and Rausch et al, 2011). The outcome is that if we extend the time period, instead of 23 growing and 24 shrinking prefectures in 1990-2014, as of 1 October 2020 there are 35 shrinking and 12 growing prefectures since 1990 (MIC, 2022).

Using energy as the key indicator for overall resource consumption, figure 3 indicates that Colman and Rowthorn's (2011) expectation of pro-rata linear reductions in resource consumption as population decreases is not occurring in Japan. Rather, the biggest per capita reductions in energy consumption are generally being achieved in regions where the population is growing, with per capita increases in regions where the population is decreasing. Not unexpectedly the data on carbon dioxide emissions closely matches the trends in energy consumption, and depopulation is consequently not yet achieving the kinds of environmental dividends in terms of mitigating climate change that some anticipate.

There are good reasons why environmental dividends may be more difficult to achieve than expected, and knowing about them will help to identify how to extract greater dividends. Decreasing population may cause higher per capita energy consumption due to lower residential and commercial building occupancy rates, reduced infrastructure efficiency, and delayed replacement for old and inefficient equipment and buildings. Significant also is government support for regional revitalisation strategies. Fiscal incentives and grants, as well as political interference, have resulted in some perverse outcomes – for example employers moving to economically and environmentally sub-optimal rural locations, municipalities trying to shrink faster to receive so-called 'kaso' (depopulation) subsidies, or infrastructure being built in the wrong place or at the wrong scale – or at all (Mizohata, 2010)! Hence, even as communities resolutely age and depopulate, regional spending is usually geared towards expansion, which inevitably fails in most cases because the country as a whole is shrinking and the capital region is still growing.

3.1.1. Japan – Biodiversity

Figure 4. Sado Island, Niigata Prefecture. The satoyama agricultural system, where traditional wet rice farming meets the forest edge.

With respect to the potential for biodiversity restoration, in areas where human populations are reducing and withdrawing research is showing that spontaneous ecosystem regeneration is not occurring as some might expect – and may be hindered as farmland is abandoned or consolidated (Normile, 2016; Uchida and Ushimaru, 2014). In Japan’s satoyama areas, where traditional farming meets the forest edge, and which have been losing human population for decades, human withdrawal from agriculture, forestry, and land management may reduce biodiversity or change the ecosystem in unpredictable ways. Species may decline because they depend on the agricultural system (Katayama et al, 2015), or land becomes clogged with invasive species. Usually, land is abandoned in a piecemeal and chaotic manner, so it may not be contiguous with forested areas and prevent species from achieving their range. Furthermore, mainly for reasons of tax differentials on land use, or feelings of ancestral rootedness and familial nostalgia, abandoned or under-used houses, schools, offices, car parks, petrol stations, factories, roads, etc. may remain in place for years, hindering plant growth, on which insects, birds and mammals depend. And Japan’s land registration system is confusing, resulting in many areas where authorities are unable to locate the owners, making land consolidation or change of use difficult. Approximately 11% of Japan’s total land area already lies unclaimed and an accumulated area approximately the size of Austria may be rendered vacant by 2030 (Economist, 2018).

The Japanese archipelago has been designated by Conservation International as a global biodiversity hotspot, because of the number of endemic species in its widely dispersed small island habitats, but which have suffered severe damage during Japan's period of modernisation and industrialisation (Mittermeier et al, 2005; Tyner, 2015). The International Union for Conservation of Nature and Natural Resources lists 13 animal species extinct in Japan, including both the Honshu and Hokkaido wolves (*Canis lupus hodophilax* and *Canis lupus hattai*), and 459 (404 in 2016) species threatened with extinction (including 29 mammals, 49 birds, 25 reptiles, 20 amphibians and 100 fishes [28, 45, 14, 20, and 77 in 2016 respectively]). Among Japan's endemic species 17 out of 43 mammals, 8 out of 24 birds, and 18 out of 46 amphibians are threatened with extinction (IUCN, 2016 and 2019). However, even as Japan's rural areas and small island communities empty out, the number of species under threat continues to rise, by 13.6 per cent in three years between 2016 and 2019, indicating that biodiversity losses are continuing under depopulation.

Despite the lack of a clear environmental dividend for depopulation in Japan, there are some indications that societal dividends are appearing in rural areas as residents acknowledge the inevitability of shrinkage. Often links between residents' personal, social and environmental preferences indicate a desire to find alternatives to growth, which is still the overwhelming policy priority driven by central government. Research in Niigata Prefecture, for example, finds a turn towards ecological, community, cultural and personal values (Klien, 2010; Matanle and Sato, 2010). There is, moreover, a growing number of examples of social and cultural regeneration within shrinking communities being mentioned in Japanese and international mass media (See: Jones, 2019; Ujikane, 2017). And some shrinking communities destroyed in the 2011 tsunami are eschewing growth first values and preferencing quality of life in their post-disaster recovery (Klien, 2016; Kurochkina, 2022). And it is to cases of social, cultural and economic dividends that we now briefly introduce from Spain and New Zealand.

3.2. Spain

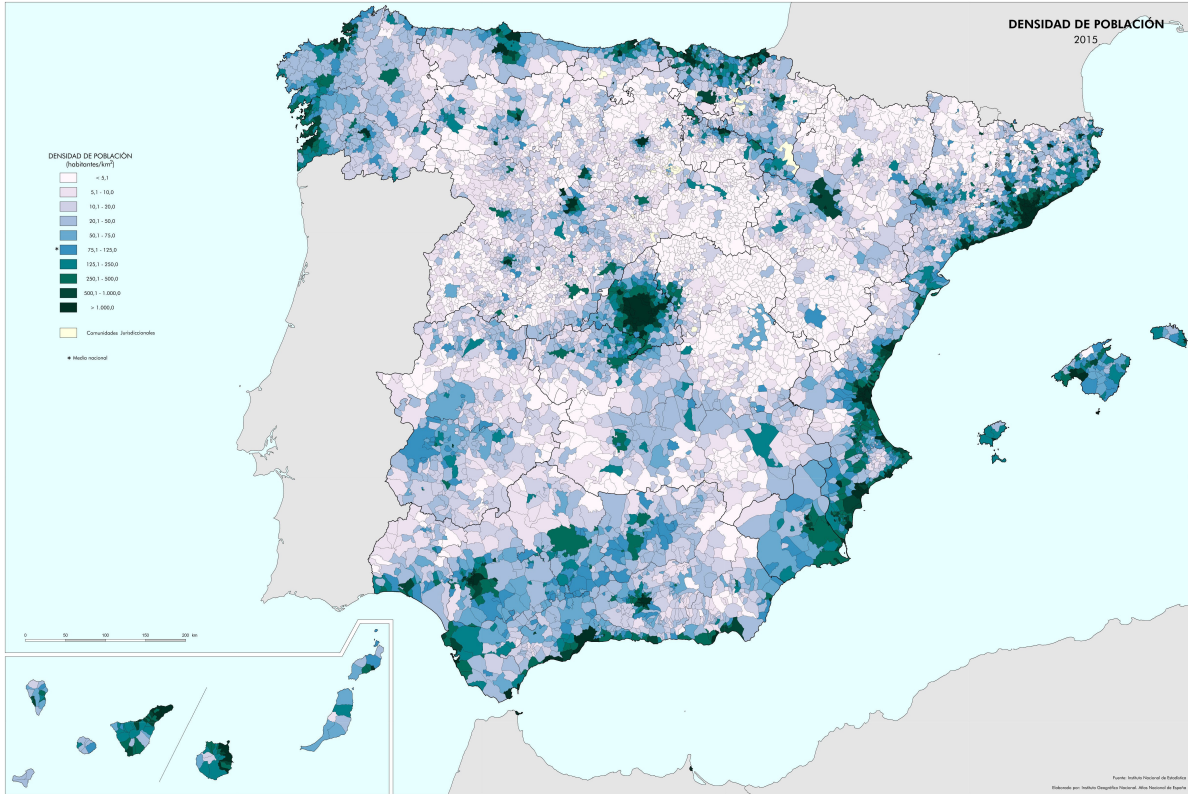

Figure 5. Population density in Spain by local area. Data Source: INE (2018).

Like Japan, Spain is an urbanised country with a long history and which made an accelerated transformation to modernity in the 20th century. Again like Japan, Spain has experienced dramatic population change, with rapid growth and urban concentration in the 20th century, and the beginnings of depopulation in the 21st (Collantes and Pinilla, 2011). It too has major territorial imbalances due in part to demographic processes associated with economic development. Madrid and Barcelona are the third and sixth most populous urban areas in the European Union, and Spain's Mediterranean coast is an axis of high urban density possessing a complex set of infrastructures (Serrano-Martínez, 1993). At the same time its interior is where some of Europe's demographic deserts can be found. Of the European Union's 271 regions, Spain has four out of the twenty least densely populated. Like Japan, depopulating regions occupy over half its territorial area.

In an example for Japan, international migration has softened Spain's demographic transformation due to a sustained period of below replacement fertility since 1981, even reversing it in some provinces, and has injected renewed economic vitality into some declining rural towns and villages (Collantes et al, 2014). However, this is not so much evidence of a depopulation dividend as it is a reinforcement of growth-first values. Migrants have settled predominantly in economically prosperous regions and/or areas within reach of transportation gateways (Gil et al, 2015), and many have come to Spain from comparatively lower resource consumption countries. Although overall national fertility has risen by a meagre three per cent as a result of inward migration, in some regions migrants' fertility rates are lower than resident populations, showing that international migration is no longer a solution to low fertility in the search for socio-environmental sustainability (Bagavos, 2019).

Like Japan, recently Spain has been experiencing limited domestic migration towards rural regions, which may indicate a socio-cultural depopulation dividend (Klien, 2020). As towns and villages have hollowed out, some rural locales are simultaneously becoming repositories of authentic values representing a desire for prioritising quality of life with reduced consumption. This development is felt as much by nostalgic baby boomers who were at the centre of the intensive rural-urban migrations of the 20th century as for younger millennials who are encountering labour precariousness, high housing prices and stress in a heavily urbanized 21st century. Statistically not yet significant, and similar to Japan, a kind of rural idyll is in formation, with some small and well-connected villages becoming attractive and affordable places for those constructing a double 'rururban' lifestyle combining a bohemian rural residential experience with a skilled professional urban career, and facilitated by flexible commuting using rapid transportation and information and communications technology (Valle, 2021).

Figure 6. Gandesa, Catalunya, Spain. Historically famous as a battle site in the Spanish Civil War, this 'wine town' and rural idyll has good transportation links with Taragona, Lleida, Zaragoza, and Barcelona.

Politically, like Japan, in Spain and the European Union development remains synonymous with growth such that shrinkage is still generally understood as its antithesis – a sort of degenerative decline (Sáez, 2021). Indeed, the association between depopulation and decline can become a self-fulfilling prophecy as public spending and fiscal policies are geared towards ‘smart growth’ that will never be achieved, and shrinking regions are starved of financial and intellectual investment required to establish sustainability beyond growth. Hence, because it lacks a sense of authentic human values, the neoliberal technocratic regime rests on a philosophical contradiction. On the one hand, liberal individualism invites assumptions that shrinking regions are responsible for their own decline and, therefore, welfare. On the other hand, government remains technocratic and dirigiste, neglecting to acknowledge that people can realistically evaluate their situations, implement a way of life appropriate to their values, and be the architects of their own destiny (Nussbaum and Sen, 1993). We will explore this notion some more by introducing the case of New Zealand.

3.3. New Zealand

Figure 7. Lake Wakatipu, Queenstown, South Island, New Zealand. Queenstown has expanded rapidly due to its reputation as a hub for tourism and outdoor adventure sports.

Contrasting with Japan and Spain, New Zealand has a small and growing population of 5.13 million as of December 2021. With a higher but nevertheless falling total fertility rate of 1.64 children per woman, but – notwithstanding covid's temporary impacts – significant net inward migration over the long term, New Zealand will continue to grow for the foreseeable future (Stats NZ, 2022). However, like Japan and Spain, New Zealand is heavily urbanised and there is a strong unipolar concentration around Auckland, which accounts for one third of the country's population and 35% of its GDP. Wellington, Christchurch and Hamilton are also growing. Taken together these four cities make up 66% of New Zealand's population and 71% of its economic output (Nel, 2015).

Although all except one of New Zealand's 16 sub-national regions experienced economic and demographic expansion through to 2018 (Stats NZ, 2022), it is at the sub-regional, or district, level where demographic imbalances and economic inequalities are most discernible (Jackson, 2014; Nel, 2015). Between 2006 and 2013, 343 of 983 statistical area units (34.9%) experienced depopulation (Nel, 2015). Since 2013 net inward migration to New Zealand has increased substantially, partly as a government response to ageing and shrinkage, and regional development policy has focused strongly on agricultural and economic transformation for growth. Compared to Japan and Spain, New Zealand's smaller national and sub-national populations mean that immigration can make a substantially greater difference in mitigating ageing and shrinkage. National, regional and district population counts are therefore showing more demographic stability than previously. Nevertheless, unlike in previous eras, not only do migrants have a tendency to adjust their fertility decisions to normative patterns in receiving countries, migrants to New Zealand are more often themselves from low-fertility societies such as China and Australia. Hence, as in Spain and even including higher levels of inward migration, the long term low fertility rate and ageing of the rural population mean that the prospect of rural depopulation is unlikely to 'go away' (Jackson and Cameron, 2018; Nel, 2015).

Economically and societally, in recent decades provincial communities in New Zealand have been heavily buffeted by the winds of globalization; not least because, since 1984, the government has embraced an open neo-liberal economic and administrative reform programme (Boston and Eichbaum 2014; Nel and Stevenson 2014). Among the signature policies have been deregulation of economic functions, the ending of industrial and agricultural subsidies, and the implementation of a free trade regime. In New Zealand's regions we can observe human-environmental values being expressed through activities that do not prioritize growth. Certainly environmental, cultural, and artistic values are expressed throughout the country's many Maori communities, as well as an increasing recognition and incorporation of Maori values and language into New Zealand's politics, law, education, and ways of life.

Though this is less due to demographic changes than the policy of developing New Zealand's ongoing emergence in the 21st century as a country with its own distinct Anglo-Pacific culture and identity. Moreover, despite rural decline and shrinkage in more remote areas, New Zealand's overall situation is unlike Japan's or Spain's; until covid national population growth was accelerating and, despite a reduction in new migrant numbers, in a reversal of long-term patterns, growth has been maintained by an increase in return migration among New Zealanders previously resident overseas (Stats NZ, 2022). Government policy, too, has compelled regional and local actors to be more economically competitive and self-reliant than Japan and Spain, where central government and EU controlled spatial redistribution of taxation continues.

Unlike Japan and Spain, where proximity and/or access to urban agglomerations is, generally speaking, important for community stability and remote areas have suffered, notably some of New Zealand's more distant provincial communities have recast their remoteness and marginality as advantages in response to deregulation, globalization, and rural change. This is being achieved through the development of new regional cultural economies, including tourism, viticulture, and sports. In particular, the push-pull combination of the government's neoliberal economic agenda, a long history of self-reliance due to remoteness, and the country's spectacular and clean natural environment, have helped the cultivation of community reinvention around regionalism and localism, social and cultural participation, high quality food and drink, good health and fitness, and a friendly and welcoming atmosphere.

These developments are very evident in South Island, for example with the expansion of Queenstown as a globally famous destination for adventure sports; the careful renovation of formerly abandoned Arrowtown as a heritage and tourism centre for celebrating Chinese labourers' contributions to New Zealand's early mining economy; the creation of a vibrant viticulture around Cromwell in Central Otago; and the conversion of the Central Otago railway into an idyllic cycle path with renovated cafes and inns as stopover locations to revive tired cyclists. Public art, also, has helped communities develop distinctive and cohesive identities which they then project outwardly to attract visitors and migrants, and restore vitality, such as the annual mural competition in the North Island community of Katikati, painted bus stops and railway sheds between Dunedin and Port Chalmers, giant paintings and installations in Macraes, and the mural tour of Dunedin's former warehousing district (Matanle, 2017).

In these cases a socio-cultural dividend is appearing as communities are transforming themselves in response to a complex set of development challenges, including ageing and depopulation.

Figure 8. Otago Central Rail Trail, New Zealand, a popular attraction for tourists to experience the peaceful scenery and clean fresh air of South Island by bicycle.

Conclusion

The world is changing at an unprecedented rate. Even as population growth is considered an environmental crisis of global proportions its apparent antidote – depopulation – is judged a socio-economic and political disaster. How are we to deal with the ambiguities that these contradictions raise?

Demographic shrinkage is a comparatively recent post-developmental phenomenon; but it is one experienced by increasing numbers of regions and countries as low fertility and ageing transition into depopulation. As yet there is little research into its outcomes, and assumptions about its potential to help resolve socio-environmental crises are rooted in our experiences and expectations of growth. Here we have compared and contrasted research from three countries located in different world regions, all experiencing demographic shrinkage at differing scales of spatial analysis. We show how depopulation produces variation in responses between and within countries, and we reveal the contradictions in its meaning locally, regionally, nationally and internationally.

Of the three examples presented, Japan exhibits the longest and deepest experience with depopulation. We show that expectations of environmental gains proportional to the extent of population loss are difficult to achieve. Then, as an example from Southern Europe, Spain demonstrates that international migration might provide a softer landing from the impacts of depopulation, but it is unlikely to reverse the process. Indeed, by clinging on to technocratic and dirigiste approaches the country may be delaying a resolution of the socio-economic impacts of population loss, perhaps deepening their eventual outcome. Finally, as the smallest country of the three by population, New Zealand demonstrates the greatest capability to mitigate depopulation via migration, but these processes are proving to be volatile and unpredictable. Moreover, in the South Island where local depopulation processes have been strongest, policies sensitive to the values and characteristics of their locales have generated some economic, socio-cultural and environmental transformations, particularly when recasting local and regional attributes and identities.

Economic and technological development and international cooperation have enabled tremendous improvements to material living standards, particularly since the start of the 'Great Acceleration' after 1945. Yet the expansion of human economic activity across the Earth has caused terrible damage to natural systems and our capacity to live sustainably. Sustainable living necessarily also encompasses the human, social and emotional dimensions which are essential to wellbeing. Currently there is a feeling of emptiness in our overall quality of life that the technocratic growth-first mentality fails to address or resolve, whose roots lie in our abuse of the very thing that sustains all our lives. In a reversal of the prevailing notion that urban life is more advanced than its rural counterpart, could it be that small and simple is the easier way to be both smart and beautiful? Could small rural towns and villages teach cities how to live better and more sustainably with and within nature?

Japan, Spain and New Zealand remain committed to a conventional growth-first pathway, and show that we have a long road to travel before significant socio-environmental gains can be achieved from depopulation. Arguably, at the national level the commitment to growth appears to be strengthening, perhaps as a response to the socio-economic and political shifts occurring as these countries transition from growing to shrinking societies and attempt to respond to the multiple crises engulfing 21st century humanity. Simultaneously, however, they demonstrate that depopulation is both a local and a global phenomenon with a variety of manifestations, interpretations, and possible outcomes.

Japan's spectacular postwar economic expansion was a seminal moment in human history, and one of the best 'good news' stories of the 20th century. Its success excited considerable interest around the world, not least in East and Southeast Asia where its example has inspired – consciously or unconsciously – successive generations to achieve their own 'economic miracles' and lift millions of people out of poverty and into prosperity and longer, healthier lives. As such Japan fulfilled Akamatsu's (1962) suggestion that it be the 'lead goose' in Asia, initiating a continent-wide accelerated development process. In the 21st century, with the world beset by global crises of increasing severity there is a need for leadership, cooperation and innovation in charting a new path towards socio-environmental sustainability.

Depopulation need not be seen as a crisis. Indeed, it could be part of the solution. What we are learning is that an emerging rururbanity is achievable and, with planned interventions, socio-environmental dividends are possible. The three countries presented here all possess experiences with shrinkage that are applicable in other countries as they encounter similar circumstances. The confluence of these factors in such diverse locations, and their increasing prevalence, presents scholars and practitioners with the opportunity, even requirement, for localising and globalising our understanding in order to contribute to resolving some of the major challenges of the 21st century. Once more in Asia, where the problems of population, development and environment collide more vigorously than anywhere else on Earth, Japan has the greatest potential for leading cooperation on demographic and environmental change.

References

- Akamatsu, K. (1962). Historical Pattern of Economic Growth in Developing Countries, *The Developing Economies*, 1, 3–25.
- Attenborough, D. (2009). How Many People Can Live on Planet Earth? *BBC2 Horizon Special*.
- Bagavos, C. (2019). On the Multifaceted Impact of Migration on the Fertility of Receiving Countries: Methodological Insights and Contemporary Evidence for Europe, the United States, and Australia, *Demographic Research*, 41 (1), 1-36.
- Bartolini, S. and Sarracino, F. (2014). Happy for How Long? How Social Capital and Economic Growth Relate to Happiness over Time, *Ecological Economics*, 108, 242-256.
- Bloom, D., Canning, D. and Sevilla, J. (2003) *The Demographic Dividend: A New Perspective on the Economic Consequences of Population Change*, Santa Monica, CA: The Rand Corporation.
- Bongaarts, J. (2016). Development: Slow Down Population Growth, *Nature*, 530, 409-412.
- Boston, J. and Eichbaum, C. (2014). New Zealand's Neoliberal Reforms: Half a Revolution, *Governance*, 27 (3), 373-376.
- Bové, H. et al (2019). Ambient Black Carbon Particles Reach the Fetal Side of Human Placenta, *Nature Communications*, 10, 3866.
- Campbell, J.C. (2008). Japan's Aging Population: Perspectives of "Catastrophic Demography", *Journal of Asian Studies*, 67 (4), 1401-1406.
- Collantes, F. and Pinilla, V. (2011). *Peaceful Surrender: The Depopulation of Rural Spain in the Twentieth Century*, Cambridge: Cambridge Scholars Publishing.
- Collantes, F., Pinilla, V., Saez, L.A. and Silvestre, J. (2014). Reducing Depopulation in Rural Spain: The Impact of Immigration, *Population, Space and Place*, 20 (7), 606-621.
- Crist, E., Mora, C., and Engelman, R. (2017). The Interaction of Human Population, Food Production, and Biodiversity Protection, *Science*, 356 (6335), 260-264.
- Colman, D. and Rowthorn, R. (2011). Who's Afraid of Population Decline: Who's Afraid of its Consequences, *Population and Development Review*, 37 (Supplement), 217-248.

- Downey, L. (2015). *Inequality, Democracy and the Environment*, New York: New York University Press.
- Economist (2018). A Startling Amount of Land in Japan has no Official Owner, Online: <https://www.economist.com/finance-and-economics/2018/03/17/a-startling-amount-of-land-in-japan-has-no-official-owner> (Accessed 17 May 2022).
- Eriksen, T.H. (2016). *Overheating: An Anthropology of Accelerated Change*, London: Pluto Press.
- GBD 2019 Demographics Collaborators (2020). Global age-sex-specific fertility, mortality, healthy life expectancy (HALE), and population estimates in 204 countries and territories, 1950 –2019: a comprehensive demographic analysis for the Global Burden of Disease Study 2019, *The Lancet*, 396 (10258), 1160-1203.
- Ghosh, A. (2016). *The Great Derangement: Climate Change and the Unthinkable*, Chicago, University of Chicago Press.
- Gil, F., Bayona, J. and Pujadas, I. (2015). Las migraciones internas de los extranjeros en España: Dinámicas espaciales recientes bajo el impacto de la crisis, *Boletín de la Asociación de Geógrafos Españoles*, 69, 233-261.
- Goodell, J. (2019). 415: The Most Dangerous Number, *Rolling Stone*, <https://www.rollingstone.com/politics/politics-news/climate-change-mauna-loa-carbon-dioxide-measurement-834627/> (Accessed 19 May 2022).
- Göttmark, F. and Maynard, R. (10 September, 2019). The World and the UN Must Reduce Population Growth, *Project Syndicate*, <https://www.project-syndicate.org/commentary/new-sdg-dampen-population-growth-by-frank-gotmark-and-robin-maynard-2019-09> (Accessed 17 April 2022).
- Henley, W.E. (2018 [1875 / 1888]). *Invictus, Book of Verses* (Vol. 1), London: David Nutt.
- IEA (2018). *World Energy Model Documentation 2018 Version*, International Energy Agency. <http://www.iea.org/media/weowebiste/energymodelWEM2018.pdf> (Accessed 21 May 2022).
- IGN (2018). Instituto Geográfico Nacional. Online: <http://www.ign.es/web/ign/portal> (Accessed 21 April 2022).
- IUCN (2016 and 2019). 'Summary Statistics', International Union for Conservation of Nature and Natural Resources, Online: <http://www.iucnredlist.org/> (Accessed 23 May 2022).

- Jackson, N. (2014). Sub-National Depopulation in Search of a Theory – Towards a Diagnostic Framework, *New Zealand Population Review*, 40, 3-39.
- Jackson, N. and Cameron, M.P. (2018). The Unavoidable Nature of Population Ageing and the Ageing - Driven End of Growth – an Update for New Zealand, *Journal of Population Ageing*, 11 (3), 239-264.
- Jones, M. (15 September, 2019). A New Take on Old Japan: That's Omori, *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/travel/2019/sep/15/omori-village-hiroshima-japan-sustainable-traditional-abeke-gungendo-shibusa> (Accessed 1 May 2022)
- Kassam, A. et al (23 August, 2015) Europe needs many more babies to avert a population disaster, *The Guardian*, <https://www.theguardian.com/world/2015/aug/23/baby-crisis-europe-brink-depopulation-disaster> (Accessed 21 May 2022).
- Katayama, N. et al (2015). A review of post-war changes in rice farming and biodiversity in Japan, *Agricultural Systems*, 132, 73-84.
- Kato, H. (5 September, 2018). We need a sense of crisis over depopulation, *Japan Times*, Online: <https://tinyurl.com/ybvnyngpm> (Accessed 23 May 2022).
- Kirk, D. (1996). Demographic Transition Theory, *Population Studies*, 50 (3), 361-387.
- Klien, S. (2010). Contemporary Art and Regional Revitalisation: Selected Artworks in the Echigo-Tsumari Art Triennial 2000–6, *Japan Forum*, 22 (3-4), 513-543.
- Klien, S. (2016). Reinventing Ishinomaki, Reinventing Japan? Creative Networks, Alternative Lifestyles and the Search for Quality of Life in Post-growth Japan, *Japanese Studies*, 36 (1), 39-60.
- Klien, S. (2020). Urban Migrants in Rural Japan: Between Agency and Anomie in *Post-Growth Society*, New York: SUNY Press.
- Koch, A., Brierley, C., Maslin, M. M. and Lewis, S.L. (2019). Earth system impacts of the European arrival and Great Dying in the Americas after 1492, *Quaternary Science Reviews*, 207, 13-36.
- Kojima, K. (2000). The “Flying Geese” Model of Asian Economic Development: Origin, Theoretical Extensions, and Regional Policy Implications, *Journal of Asian Economics*, 11, 375-401.
- Kurochkina, K. (2022). Japanese Rural Resettlers: Communities with Newcomers as Heterotopic Spaces, *Asian Anthropology*, 21 (1), 53-65.

- Lerch, M. (2019). Fertility Decline in Urban and Rural Areas of Developing Countries, *Population and Development Review*, 45 (2), 301-320.
- Li, Q. and Reuveny, R. (2006). Democracy and Environmental Degradation, *International Studies Quarterly*, 50 (4), 935-956.
- Loughlin, N.J.D., Gosling, W.D., Mothes, P. and Montoya, E. (2018). Ecological Consequences of Post-Columbian Indigenous Depopulation in the Andean–Amazonian Corridor, *Nature Ecology and Evolution*, 2, 1233-1236.
- Martine, G., Alves, J.E. and Cavenaghi, S. (2013). Urbanization and Fertility Decline: Cashing in on Structural Change, *IIED Working Paper*. London: International Institute for Environment and Development.
- Matanle, P. (2017). Towards an Asia-Pacific Depopulation Dividend in the 21st Century: Regional Growth and Shrinkage in Japan and New Zealand, *The Asia-Pacific Journal: Japan Focus*, 15 (6).
- Matanle, P., Rausch, A.S. with The Shrinking Regions Research Group (2011). Japan's Shrinking *Regions in the 21st Century: Contemporary Responses to Depopulation and Socioeconomic Decline*, Amherst, NY: cambria Press.
- Matanle, P. and Sáez Pérez, L.A. (2019). Searching for a Depopulation Dividend in the 21st Century: Perspectives from Japan, Spain and New Zealand, *Journal of the Japanese Institute of Landscape Architecture*, 83 (1).
- Matanle, P. and Sato, Y. (2010). Coming Soon to a City Near You! Learning to Live 'Beyond Growth' in Japan's Shrinking Regions, *Social Science Japan Journal*, 13 (2), 187-210.
- Matsutani, A. (2006). *Shrinking Population Economics: Lessons from Japan*, Tokyo: International House of Japan.
- McNeill, J.R. and Engelke, P. (2014). *The Great Acceleration: An Environmental History of the Anthropocene since 1945*, Cambridge, Mass: Harvard University Press.

- METI (2022). Enerugii shōhi tōkei (Energy consumption statistics), Ministry of Economy, Trade and Industry Agency for Natural Resources and Energy. https://www.enecho.meti.go.jp/statistics/energy_consumption/index.html (Accessed 21 May 2022).
- MIC (2022). Statistics Bureau of Japan. Online: <https://www.stat.go.jp/english/index.html> (Accessed 29 May 2022).
- Midlarsky, M.I. (1998). Democracy and the Environment: An Empirical Assessment, *Journal of Peace Research*, 35 (3), 341-361.
- Mittermeier, R.A. et al (2005). *Hotspots Revisited: Earth's Biologically Richest and Most Endangered Terrestrial Ecoregions* (Revised Edition), Chicago: University of Chicago Press.
- Mizohata, S. (2010). *Le Vieillissement Rural Revisit : L'Approche par les Capabilit s en Action*, PhD Dissertation, Paris: Paris Descartes University.
- Nel, E. (2015). Recent Trends in Regional and Local Demographic and Economic Inequality in New Zealand and Associated Regional Development Implications, *Local Economy*, 30 (1), 12-20.
- Nel, E. and Stevenson, T. (2014). The Catalysts of Small Town Economic Development in a Free Market Economy: A Case Study of New Zealand, *Local Economy*, 29 (4-5), 486-502.
- NOAA (2019). 'Carbon dioxide levels hit record peak in May', in National Oceanic and Atmospheric Administration Website. Online at: <https://research.noaa.gov/article/ArtMID/587/ArticleID/2461/Carbon-dioxide-levels-hit-record-peak-in-May> (Accessed 26 May 2022).
- Normile, D. (2016). Nature from Nurture, *Science*, 351 (6276), 908-910.
- Nussbaum, M.C. and Sen, A. (eds) (1993). *The Quality of Life*, Oxford: Clarendon Press.
- Roser, M., Ritchie, H., and Ortiz-Osina, E. (2019). World Population Growth, *Our World in Data*. <https://ourworldindata.org/world-population-growth> (Accessed 19 May 2022).
- Ripple, W.J. et al (2017). World Scientists' Warning to Humanity: A Second Notice, *BioScience*, 67 (12), 1026-1028.
- Sachs, J.D. (2008). The Specter of Malthus Returns, *Scientific American*, 299 (3), 38.

- Sáez, L. A. (2021). Análisis de la Estrategia Nacional frente a la Despoblación en el Reto Demográfico en España, *Ager: Revista de Estudios sobre Despoblacion y Desarrollo Rural*, 33, 7-34.
- Serrano Martínez, J.M. (1993). Estructura y dinámica del sistema urbano del eje mediterráneo español, *Papeles de Geografía*, 19, 157-181.
- Siedentop, S. and Fina, S. (2010). Urban Sprawl beyond Growth: The Effect of Demographic Change on Infrastructure Costs, *Flux*, 79-80 (1), 90-100.
- Sims, A. and Ward, J. (2017). Regional Population Projections for Newfoundland and Labrador 2016-2036, Memorial University of Newfoundland Harris Centre Regional Analytics Laboratory. <https://tinyurl.com/ychemuovp> (Accessed 6 May 2022).
- Sousa, S. and Pinho, P. (2015). Planning for Shrinkage: Paradox or Paradigm, *European Planning Studies*, 23 (1), 12-32.
- Stats NZ (2022) Population. <https://www.stats.govt.nz/topics/population> (Accessed 21 May 2022).
- Telleria, J. and Garcia-Arias, J. (2021). The Fantasmatic Narrative of 'sustainable development': A Political Analysis of the 2030 Global Development Agenda. *Environment and Planning C: Politics and Space*, 40 (1), 241-259.
- Tietjen, A. and Jørgensen, G. (2016). Translating a Wicked Problem: A Strategic Planning Approach to Rural Shrinkage in Denmark, *Landscape and Urban Planning*, 154, 29-43.
- Tyner, C. (2015). Struggling with Complex Natures in the Ogasawara Islands. In B.L. Batten and P.C. Brown (Eds) *Environment and Society in the Japanese Islands: From Prehistory to the Present*, Corvallis, OR: Oregon University Press, 158-173.
- Uchida, K. and Ushimaru, A. (2014). Biodiversity Declines Due to Abandonment and Intensification of Agricultural Lands: Patterns and Mechanisms, *Ecological Monographs*, 84 (4), 637-658.
- Ujikane, K. (2017). Millennial Movers Revive Japanese Mountain Towns Amid Depopulation, *Japan Times*. <https://www.japantimes.co.jp/news/2017/03/15/national/millennial-movers-revive-japanese-mountain-towns-amid-depopulation/> (Accessed 29 May 2022).

UNPD (2001). *Replacement Migration: Is It a Solution to Declining and Ageing Populations?* United Nations Population Division. <https://tinyurl.com/m8jpuhp> (Accessed 29 April 2022).

UNPD (2019). *World Population Prospects 2019*, United Nations Population Division. <https://population.un.org/wpp/> (Accessed 9 May 2022).

Valle Ramos, C.D. (2021). De la ciudad a la sierra: el valor ambiental, los vínculos familiares y el modo de vida como factores de atracción de neorrurales. *Revista Internacional de Estudios Migratorios*, 11 (2), 96-117.

Walker, B. (2010). *Toxic Archipelago: A History of Industrial Disease in Japan, Seattle*, WA: University of Washington Press.

Wallace-Wells, D. (2019). *Uninhabitable Earth: A Story of the Future*, London: Allen Lane.

World Bank (2022). World Bank Open Data. <https://data.worldbank.org/>.

WWF (2020). *Living Planet Report 2020 - Bending the Curve of Biodiversity Loss*, WWF.

Xiang, W.N. (2013). Working with Wicked Problems in Socio-ecological Systems: Awareness, Acceptance, and Adaptation, *Landscape and Urban Planning*, 110, 1-4.

Yoshida, Y., Matsuda, H., Fukushi, K., Takeuchi, K. and Watanabe, R. (2022). The Missing Intangibles: Nature's Contributions to Human Wellbeing through Place Attachment and Social Capital, *Sustainability Science*, 1-14.

LA CONSTITUTION TUNISIENNE : LES PRÉROGATIVES DU PRÉSIDENT DE LA RÉPUBLIQUE OU LA VALSE ENTRE OMNIPRÉSENCE ET PARTAGE

Bilal DİNÇ*
Hatem KATTOU**

Résumé

La Tunisie a été secouée en 2010 par une contestation populaire qui a déclenché les événements du Printemps arabe et conduit à la chute du régime de Zine El Abidine Ben Ali. Le soulèvement a souligné la nécessité de modifier la Constitution de 1959. La volonté de réforme s'est traduite par une refonte totale par l'élection d'une Assemblée nationale constituante afin d'élaborer une nouvelle Constitution. Après plusieurs rebondissements, la nouvelle Constitution a été approuvée en 2014, annonçant l'avènement de la «Seconde République» et mettant fin au régime présidentiel instauré par la Constitution de 1959 sous le règne de laquelle une grande partie des pouvoirs était monopolisée par les deux présidents qui ont gouverné pendant un demi-siècle. La nouvelle Constitution a engendré un mélange de régimes semi-parlementaires et d'assemblées. Cependant, certaines forces politiques n'ont pas tardé à affirmer la nécessité de l'amender. Bien que les pouvoirs du nouveau Président aient été clairement définis par le texte, les pouvoirs du Président et du Chef du Gouvernement se superposent au point de créer la confusion et de dégénérer en conflit durant le premier mandat post-2014 et au début du second mandat. Le décalage entre le texte et la réalité a conduit à une dérive du nouveau système au milieu d'une précarité chronique de l'arène politique, accentuée par la décision de l'actuel président Kais Saied de mettre en place un régime d'exception en 2021.

Mots clés : Printemps arabe, Tunisie, Constitution, Kais Saied

* Dr., Anadolu Ajansı Fransızca Haberler Editörü, <https://orcid.org/0000-0003-4985-6312>, bilal.dinc7@gmail.com.

** Muhabir/Çevirmen, Anadolu Ajansı, <https://orcid.org/0000-0002-6566-054X>, kattouhatem@gmail.com.

THE TUNISIAN CONSTITUTION: THE PREROGATIVES OF THE PRESIDENT OR THE WALTZ BETWEEN OMNIPRESENCE AND POWER-SHARING

Abstract

Tunisia was rocked in 2010 by a popular protest that sparked the events of the Arab Spring. This led to the fall of Zine El Abidine Ben Ali's regime. The uprising highlighted the need to amend the 1959 Constitution. The desire for reform resulted in a total overhaul through the election of a National Constituent Assembly with the objective of drafting a new Constitution. After several twists and turns, the new Constitution, heralding the advent of the "Second Republic", was approved in 2014, putting an end to the presidential system established by the Constitution of 1959 under which a large part of the powers was monopolized by the two presidents who governed for half a century. While putting an end to the presidential regime, the new Constitution has generated a mixture of semi-parliamentary and assembly regimes. However, political forces were quick to state the need to amend it. Although the powers of the new President have been clearly defined by the text, the powers of the President and the Head of Government overlapped to the point of creating confusion and degenerating into conflict during the first post-2014 term and at the beginning of the second term. Thus, the discrepancy between the text and reality has led to a drift of the new system, in the midst of a chronic precariousness in the political arena, sharpened by the current president Kais Saied's decision to set up an exceptional regime in 2021.

Keywords: Arab Spring, Tunisia, Constitution, Kais Saied

Introduction

La Tunisie a adopté sa première Constitution, le 1er juin 1959. Le texte de cette Constitution accorde une place prépondérante aux attributions et au rôle du président de la République, qui se voit octroyer une force légale dans un régime présidentiel. Cette force légale a été renforcée par l'autoritarisme des deux présidents qui se sont succédé, lequel autoritarisme a été un terreau fertile d'un régime, initialement présidentiel, rapidement dévoyé en régime présidentieliste (Silvera, 1960).

Dans le texte initial de 1959, les prérogatives du président de la République sont détaillées dans le Chapitre III, intitulé « Du pouvoir exécutif », où il n'est fait aucunement mention d'un Chef de gouvernement ou d'un Premier ministre, ce qui affiche clairement la nature du régime présidentiel (Amendement du 1 juin 1959). D'ailleurs, le poste de Premier ministre, a été suspendu par Bourguiba, lors de l'abolition de la monarchie et la proclamation de la République (25 juillet 1957). Ce poste ne sera créé de nouveau que le 7 novembre 1969, par le décret 69-400 (Sayah, 2015).

Une lecture rapide de ce chapitre III montre, l'étendue des prérogatives du président de la République qui «exerce le pouvoir exécutif..., veille au respect de la Constitution (art. 38), «arrête la politique générale du Gouvernement, veille à son application», tout en choisissant «les membres de son gouvernement qui sont responsables devant lui » (art. 43). En outre, le chef de l'État « promulgue les lois constitutionnelles et les lois ordinaires» (art. 44), « veille à l'exécution des lois et nomme aux emplois civils et militaires » (art. 45). Il commande les forces armées (art. 46). Sur le plan international, le président de la République «ratifie les traités, déclare la guerre et conclut la paix». Il accrédite les ambassadeurs et les envoyés extraordinaires auprès des puissances étrangères (art. 47). Il dispose également du pouvoir de grâce (art. 50). Il est possible d'affirmer que le pouvoir exécutif n'émane que du seul président de la République, détenteur exclusif de ce pouvoir (Amendement du 1 juin 1959, Art. 50).

De même, et à l'analyse de l'interaction entre le pouvoir exécutif, détenu et incarné par le président de la République, et le pouvoir législatif, émerge une prééminence du premier sur le deuxième (Constitution de la République tunisienne, Chapitre III, Art.62, 2015 : 21). Le texte juridique en soi dévoie le régime présidentiel mis en place. A ce propos, le Chapitre II «Du Pouvoir législatif» en est la preuve et donne un florilège d'illustrations de ce qui est développé.

A titre d'exemple, il ressort de l'article 32 qu'en « cas de péril imminent menaçant les institutions de la République, la sécurité ou l'indépendance du pays et entravant le fonctionnement normal des pouvoirs publics, le Président de la République peut prendre les mesures exceptionnelles exigées par les circonstances ». L'illustration la plus éloquente se trouve dans l'article précédent, en l'occurrence, l'article 31, qui accorde au Président de la République, pendant les vacances de l'assemblée, la prérogative de prendre des décrets-lois qui doivent être soumis à la ratification de l'assemblée au cours de la session ordinaire suivante ».

Cette légifération par ordonnance (décrets-lois) octroie un pouvoir prépondérant au président de la République qui passe ainsi outre le pouvoir législatif et la « volonté populaire ». Un autre élément dans ce cadre demeure celui de l'initiative des lois qui appartient concurremment aux membres de l'Assemblée et au président de la République. Cependant, les projets de lois présentés par ce dernier ont la priorité, selon les dispositions de l'article 28.

Pour preuve de la prédominance du Régime présidentiel, l'amendement de 1975, et plus précisément l'article 40, un article qui porte en lui-même des contradictions ahurissantes, et qui consacre, fait rare par le monde, la présidence à vie dans le texte (Amendement du 19 mars 1975, Chapitre III, Art. 40). L'article en question proclame le Président Habib Bourguiba «Président de la République à vie» (Chouikha & Gobe, 2015 : 109-113). Une modification qualifiée de «grave dérive constitutionnelle» (Herreman, 1974).

L'amendement de 1976 a assoupli, quant à lui, cette prééminence présidentielle en accordant quelques prérogatives au Premier ministre, mais les raisons sont plutôt personnelles, s'agissant notamment de la maladie du président de la République et de ses absences répétées à l'étranger pour des soins médicaux (Amendement du 8 avril 1976, Chapitre III, Art. 53 et Art. 56). Ainsi, l'article 37 remanié, dispose désormais que le « pouvoir exécutif est exercé par le Président de la République assisté d'un Gouvernement dirigé par un Premier Ministre ». Cette parenthèse va se refermer avec l'arrivée au pouvoir de Ben Ali, qui a déposé, le 7 novembre 1987, Bourguiba, qui avait lui-même déposé trois décennies plus tôt, Ahmed Bey, le dernier régent de la dynastie husseinite.

Pour conclure cette partie, il convient de noter que le tournant autoritaire pris quasiment, dès le début de l'Indépendance, a vidé la Constitution de tout sens et a été un terreau fertile pour instaurer dans les faits un régime présidentieliste qui sied à merveille aux personnalités, quoi qu'antagonistes, des deux premiers présidents tunisiens.

1. L'autoritarisme : Terreau fertile du « présidentielisme »

Quelle que soit la pertinence théorique d'un texte, seule la réalité, l'exercice et la pratique sont à même d'en déterminer l'efficacité. Et dans l'application de la Constitution tunisienne de 1959, avec ses multiples déclinaisons (essentiellement de 1976, 1988, 2002), la personnalité des deux présidents, leurs parcours et leurs visées, ainsi que leur état de santé et leurs positionnements dans l'échiquier politique interne ont été des plus déterminants.

Le « Leader » Habib Bourguiba, adulé en tant que « Combattant suprême » et figure de proue du Mouvement de libération nationale et de lutte contre l'ancien colonisateur, fût président, 30 ans durant, soit de 1957 à 1987. Aussi bien son parcours, qui l'a ballotté entre les prisons françaises et l'exil, que sa personnalité, ont fait de ses penchants vers l'autoritarisme, une résultante logique et un aboutissement inéluctable, qui l'ont conduit au « gouvernement de l'individu ». Bourguiba n'a pas hésité à liquider l'opposition, quelques années après l'Indépendance, en interdisant le multipartisme

et en instaurant le système du Parti Unique, celui du Parti Socialiste Destourien (PSD). De même, il a incité une justice aux ordres, à monter des chefs d'inculpation et à tenir des procès pour éliminer, au cours de procès simulacres, de prétendus et présumés initiateurs de coups d'Etat (1962).Après que Bourguiba a fait le vide autour de lui, le texte de la Loi Fondamentale, censé être un rempart contre les dérives et constituer un garde-fou face à l'autoritarisme, a été vidé de toute teneur. N'est-ce pas Bourguiba, qui paraphrasant, un célèbre monarque de France, Louis XIV pour le citer (le Roi Soleil), et en réponse à une question d'un journaliste, lançait, de manière effrontée : « Le système ? Quel système ? C'est moi le système » (Debbasch, 1969).

Cette conception égocentrique du régime et de l'Etat a généré un autoritarisme, qui nonobstant les circonstances et les contraintes de la politique, était quasiment pathologique. L'autoritarisme érigé en système, en l'occurrence le « Bourguibisme », a dénaturé le régime politique mis en place. Même s'il était possible de tolérer un régime présidentiel, avec une dose de « despotisme éclairé », au vu des exigences du développement, de l'édification du jeune Etat et de la préservation de l'unité nationale, il était, en revanche, autrement plus difficile, d'un point de vue démocratique et à l'aune des libertés, d'accepter un régime présidentieliste, où seule la personne du Président compte, pour planifier, décider, diriger et exécuter (Debbasch, 1969). Cela dit, il convient de souligner que les critiques adressées à Bourguiba en la matière et les griefs inhérents à sa personne et à sa conception de gestion de l'Etat, n'enlèvent en rien aux mérites de l'homme politique qu'il fut et au grand chef d'Etat qui a œuvré inlassablement pour servir son pays.

Quant Zine ElAbidine BenAli, il a gouverné le pays, pendant 23 ans. Contrairement à Bourguiba, l'avocat de formation, le journaliste de profession, l'amoureux du théâtre et des belles lettres, le flamboyant orateur, Ben Ali, quant à lui, était l'anti-Bourguiba par excellence. L'exubérance contrastée à la réserve sobre, l'orateur laissait place au taiseux issu de la « Grande muette », l'intellectuel raffiné s'opposait à un homme dépourvu de culture, et enfin une bête politique contre un novice en la matière. Ben Ali, le militaire formé à l'Académie de Saint-Cyr en France, a accédé, au monde de la politique, par le hasard des circonstances, et particulièrement, à cause des soubresauts sociaux, politiques et sécuritaires connus par la Tunisie, essentiellement aux mois de janvier 1978 (affrontement avec la Centrale syndicale) et 1984 (Révolution du pain). Quelques années plus tard, alors qu'il occupait le poste de ministre de l'Intérieur avant d'être promu au poste de Premier ministre (dauphin constitutionnel du président), il a fomenté, en novembre 1987, un coup d'Etat « médical » à la faveur duquel il a déposé un Bourguiba amoindri et sénile, et réussi à gouverner le pays. Deux années plus tard, laquelle période a été qualifiée par les observateurs de « Printemps de Tunis », le naturel chassé est revenu au galop et la chape de plomb est tombée sur le pays. Encore une fois, l'autoritarisme, dépourvu cette fois-ci de grandeur, s'est frayé

un chemin pour s'ancrer de nouveau et régner en maître. Évidemment, l'application de la lettre et de l'esprit de la Constitution s'est trouvée renvoyée aux calendes grecques.

Ainsi, la Tunisie et sa Constitution se sont trouvées en porte-à-faux avec le célèbre précepte annoncé par Montesquieu dans «De l'esprit des lois», en vertu duquel «pour qu'on ne puisse pas abuser du pouvoir, il faut que, par la disposition des choses, le pouvoir arrête le pouvoir». La route était ouverte à l'autoritarisme et à l'abus de pouvoir, d'autant plus que le bicéphalisme du pouvoir exécutif a été réduit à une peau de chagrin et le pouvoir législatif a été mis au pas.

Il convient de noter que durant ses 23 ans de règne, quasiment sans partage, Ben Ali a nommé trois Premiers ministres, dont deux au moins se sont contentés de faire de la figuration. Le premier des trois est Hédi Baccouche, que d'aucuns qualifient de « bête politique », a tenté de tenir tête à Ben Ali et d'assumer son rôle en tant que véritable Premier ministre et non pas de simple « primus inter pares ». Les deux autres premiers ministres, moins entreprenants et plus effacés, ont préservé leurs postes, une décennie environ chacun. Il s'agit de Hamed Karoui (1989-1999) et de Mohamed Ghannouchi (1999-2011). Ils se sont contentés d'appliquer les instructions et consignes, et se sont occupés davantage du volet économique et social.

S'agissant du pouvoir législatif, censé être une des composantes majeures du paysage politique, il a été transformé en une simple « chambre d'enregistrement » et une courroie de transmission des lois initiées et proposées par l'Exécutif. De même, le multipartisme de façade n'a pas manqué d'enfoncer le clou, dans la mesure où la véritable opposition a été bannie, contrainte au silence, voire à l'exil en Europe, et n'ont été autorisés que des partis fantoches qui répétaient à l'envi les thèses du régime politique en place. L'ensemble de ces facteurs ont fait que le régime présidentiel avec une dose de parlementarisme a été dévoyé en un régime présidentieliste, qui, circonstances aggravantes, a dérapé vers un régime répressif et un Etat policier.

Compte tenu de tout ce qui précède, la Constitution est devenue un document violé à souhait, amendé selon les desiderata des maîtres du moment, tout en tentant, en voulant sauver les apparences, de respecter les formes. Cet état des choses va changer après le soulèvement populaire de décembre 2010 qui provoquera la chute du Régime, la proclamation de la deuxième République et la promulgation d'une nouvelle Constitution.

2. La constitution de 2014 : Un Président contraint au partage

Avec l'adoption de la Constitution de 2014, la Tunisie a fait son entrée dans la démocratie constitutionnelle, à une époque marquée par la crise des idéologies, du système de partis politiques, et en définitive de la représentation politique (Groppi, 2018 ; Lecis Cocco Ortu, 2020). Néanmoins, la crise de la représentation politique a engendré des conséquences sur la Constitution de 2014 puisqu'elle est née de l'opposition des différents partis représentés à l'Assemblée nationale constituante (Weichselbaum & Philippe, 2015). La Constitution de 1959 avait instauré un régime semi-présidentiel qui était devenu présidentiel sans contre-pouvoirs, en raison de l'évolution du régime. Les acteurs de la transition avaient dès lors une certaine méfiance à l'égard d'un régime exécutif fort. Il aurait donc été logique que la nouvelle Constitution s'oriente vers un régime de type parlementaire » (Bendana, 2012).

Adoptée donc, le 26 janvier 2014, au terme de plus de deux ans de travaux intenses de l'ANC, la nouvelle Constitution a changé complètement de cap politique. Au régime présidentiel, dénaturé en présidentialiste, succéda un régime hybride qui vacille entre le semi-parlementarisme et le régime d'assemblée. Indépendamment de la classification de cette nouvelle Loi fondamentale et du régime politique tunisien instauré après 2011, un constat peut être avancé : le rôle et la position du président de la République, autrefois centraux, ont connu à la fois une mutation et une permutation. Une mutation au détriment de la place du pouvoir législatif et de la chambre des députés, rebaptisée « Assemblée des Représentants du Peuple » (ARP) et une permutation au sein d'un exécutif, véritablement bicéphale, avec les larges attributions désormais accordées au Chef du gouvernement (Décret-Loi n° 2011-14 du 23 mars 2011).

En somme, il s'agit d'un président aux prérogatives limitées selon le texte, mais, dont la pratique, la nature des personnes, l'évolution du paysage politique et des rapports de force ont généré une opposition entre le défunt vieux briscard, Béji Caid Essebsi, et l'OVNI politique, Kais Saied, en tant que présidents de la Républiques, et les « jeunes loups », Youcef Chahed, et Hicham Méchichi, Chefs de gouvernement (Ben Ahmed, 2019).

2.1. Un Président aux prérogatives limitées : La sécurité nationale comme échappatoire

Depuis le départ de Ben Ali, le 14 janvier 2011, les forces politiques tunisiennes, toutes composantes confondues, ont tenté de réduire et d'endiguer le rôle central accordé au président de la République dans la vie politique (Lebrun, 2021). Cela s'est traduit par un texte de la Loi fondamentale qui accorde, à première vue, des prérogatives limitées au président de la République (Constitution de la République Tunisienne du 27 janvier 2014).

La présente analyse ne vise pas à énumérer, de manière systématique les compétences du président de la République, mais s'attardera plutôt sur le domaine réservé du chef de l'Etat, en l'occurrence celui de la défense et des affaires étrangères. Elle essayera de faire également la lumière sur le débat qui vise à étendre la notion de « sécurité nationale », avec comme dessein inavoué, d'élargir le champ de compétences du président de la République, par le biais d'une certaine interprétation du texte de la Constitution.

La « compétence phare » du président de la République tunisienne post-2014 (art. 77) est la politique étrangère et la défense, deux domaines régaliens certes, mais susceptibles d'être projetés sur d'autres prérogatives de l'exécutif, en l'occurrence, l'économie et l'éducation. De plus, la dissolution du Parlement, qui relève, selon l'article 77, des attributions du président de la République, est une attribution clairement et logiquement conférée au chef de l'Etat, avec son lot de répercussions politiques. Le président de la République est, également, selon l'article 72, «le chef de l'État et le symbole de son unité. Il garantit son indépendance et sa continuité et veille au respect de la Constitution».

Qu'en est-il de la sécurité nationale, cette « échappatoire » que pourrait exploiter le président de la République aux fins d'étendre son champ d'intervention, sans pour autant outrepasser ses prérogatives ou violer le texte de la Constitution. La politique de sécurité nationale est généralement définie comme étant une « politique publique qui consiste en la détermination des objectifs à atteindre, des moyens à mettre en œuvre et des ressources à mobiliser par un Etat pour protéger sa population, son territoire et ses intérêts vitaux ». (Politique de sécurité nationale).

En effet, le président de la République co-exerce cette compétence, en commun et en consultation avec le Chef du gouvernement, véritable homme fort de l'exécutif, selon le texte de la Constitution. La sécurité nationale? Que peut vraiment dissimuler ou englober ce domaine? C'est effectivement à ce niveau qu'à la fois « le bât blesse et que le débat fait florès ». En cette ère de guerre commerciale qui fait rage dans le monde, une guerre qui n'hésite pas d'user de tous les moyens légaux et autres pour vaincre, la politique économique ne relève-t-elle pas de la sécurité nationale? (Leroy, 2019).

Ainsi, il convient de souligner qu'il existe deux sortes de prérogatives, celles hermétiques, ne souffrant d'aucune interprétation et n'étant pas en chevauchement avec les attributions de la seconde tête de l'exécutif. Et, il y a celles pouvant faire l'objet d'interprétations juridiques en se basant sur la symbolique et la puissance du verbe, le caractère malléable des textes de loi et qui se trouvent dans des zones «grises, voire, obscures». Dans le texte les prérogatives du président de la République sont-elles assez clairement étayées ou obscures ? Leur énumération est-elle faite à titre stricto sensu ou lato sensu ? Un débat est donc lancé, bien qu'initié, il y a de cela quelques années, et où les juristes pourront donner libre-cours à leurs interprétations et argumentaires juridiques.

Qu'en est-il de la pratique ? Le président de la République tunisienne entre 2014 et 2019, feu Béji Caid Essebsi, a-t-il respecté la Constitution, a-t-il exercé l'ensemble de ses prérogatives ou au contraire, les a-t-il outrepassés ? Son successeur, depuis le mois d'octobre 2019, Kais Saïed enseignant universitaire et constitutionnaliste de son état, qui avait fait dans ses interventions dans les médias, depuis plusieurs années du rigoureux respect de la Constitution et de la Loi en général son crédo inaltérable, s'est-il conformé scrupuleusement au texte de la Loi fondamentale, ou a-t-il «assoupli» et adapté ses positions du début, à une situation politique changeante? (TV5Monde, 2019).

Avant de traiter ce point dans la partie qui suivra, il convient de mentionner l'article 101 de la Constitution qui dispose que «Les conflits de compétence entre le Président de la République et le Chef du Gouvernement sont soumis à la Cour constitutionnelle. Celle-ci statue, dans un délai d'une semaine, sur demande de la partie la plus diligente». Un article prémonitoire, mais il y a un hic. La Cour constitutionnelle, dont il est question, et qui est censée départager et résoudre les différends et conflits entre les pouvoirs, n'a pas encore été votée ni installée, justement, pour les mêmes raisons qui amèneront à une application biaisée de la Constitution. Dès lors qu'en l'absence de cette juridiction suprême, l'interprétation du texte de la Constitution en des situations particulières a échu à des acteurs politiques, qui, comme la nature qui a horreur du vide, ont occupé l'espace, avec le lot de subjectivité et d'incohérences.

2.2. Entre vieux briscard, OVNI politique et jeunes loups : Le régime dévoyé

Les élections législatives, qui ont eu le 23 novembre 2014, se sont soldées par la victoire du Parti Nidaa Tounes (37%), créée deux ans et demi auparavant par Béji Caïd Essebsi (BCE), élu à son tour au suffrage universel au poste de président de la République, avec 55,68% des voix (Lussato, 2014). La « logique » électorale et politique aurait abouti à la désignation d'un dirigeant de Nidaa Tounes au poste de Chef de gouvernement. Mais, Béji Caïd Essebsi a nommé, le 6 février 2015, Habib Essid, ancien ministre de l'Intérieur au poste de Chef de gouvernement. N'étant pas un politicien invétéré, et malléable le sexagénaire Essid a dû céder son poste et démissionner au terme d'une motion de censure au parlement, au mois d'août 2016. Au cours de son mandat, relativement court de 18 mois, Habib Essid faisait office plus d'un Premier ministre que d'un Chef de gouvernement, en présence d'un président « omniprésent ». En effet, Béji Caïd Essebsi, entré en politique en 1952, soit depuis six décennies, se voyait mal respecter à la lettre une Constitution qui le cantonnait dans le rôle d'un président qui ne possède pas l'intégralité du pouvoir, d'un président qui « règne mais qui ne gouverne pas ».

Après l'éviction de Habib Essid, BCE a nommé Youcef Chahed, au poste de Chef de gouvernement. Le jeune Youcef Chahed s'est découvert, au fur et à mesure de l'avancement des mois, un dévorant appétit pour le pouvoir et surtout des penchants, bientôt confirmés en méthode et en doctrine, d'autonomie et d'indépendance, et légalement d'application de la Constitution. Youcef Chahed s'est donc, métamorphosé en un jeune loup, qui voulait tout simplement, a priori, jouer entièrement son rôle de Chef de gouvernement dans le nouveau régime mis en place. Cependant, cette volonté d'indépendance n'a pas été du goût de Béji Caïd Essebsi. Il a initié une série d'attaques/contre-attaques afin de destituer Youcef Chahed, un processus qui n'a pas réussi, dès lors qu'Ennahdha, redevenu premier parti au parlement, après les dissensions au sein du Nidaa, n'a pas lâché son allié objectif du moment.

C'est ainsi que la situation évoluait durant le premier mandat, interrompu quasiment à sa fin, brutalement, à quelques mois du terme, en raison du décès de BCE (93 ans, au mois de juillet 2019, 25 juillet). Cette mort subite a généré un avancement de la date de la tenue des élections prévues à la fin de l'année. En effet, un premier tour de l'élection présidentielle anticipée, a eu lieu, le 15 septembre de la même année, soit 45 jours après le décès de BCE. Le scrutin a été sanctionné par une écrasante victoire de Kais Saïed, au deuxième tour, avec 72,71% des voix, contre 27,29% seulement au profit de son malheureux rival, l'homme d'affaires controversé Nabil Karoui qui a fui le pays depuis (Ben Ahmed, 2019).

Des élections législatives ont eu lieu entre les deux tours de la Présidentielle, le 6 octobre, et ont généré une mosaïque parlementaire. Le parti Ennahdha, étant en tête avec 19,63% des voix (contre 40% en 2011 à titre d'exemple), et Qalb Tounes (Cœur de la Tunisie, parti de Nabil Karoui) a décroché 14,55 des voix. Le parti destourien libre (PDL) représentant l'ancien régime a remporté, quant à lui 6,63% et la Coalition de la Dignité en a gagné 5,94%. Deux formations de centre gauche, Attayar démocratique (Le Courant démocrate) et une autre nationaliste, al-Chaab (Le Peuple) ont glané respectivement 6,42% et 4,53% des suffrages (Résultats détaillés par circonscription, 2019). De cette nouvelle donne a résulté de nouveaux acteurs politiques (chef de l'Etat notamment) et une configuration parlementaire inédite, qui accorde, rappelons-le, sa confiance au Chef de gouvernement, ont-ils permis de faire respecter les champs de compétences de chacune des têtes de l'exécutif ou est-ce que le dévoilement du régime a été accentué, selon les humeurs et les volontés des acteurs et des forces en présence ?

Pour pouvoir élucider la situation ayant suivi les scrutin présidentiel et législatif de 2019, il est primordial de s'intéresser à la personnalité de l'actuel locataire du Palais de Carthage, un personnage atypique et un juriste iconoclaste, parvenu au « pouvoir suprême » par des voies peu communes. En effet, Kais Saied, un constitutionnaliste âgé de 61 ans à la date de son élection, est un « novice » en politique, qui a accédé à la présidence de la République sans pour autant mener une campagne classique, sans bénéficier des subventions de l'Etat réservées à cet effet, et sans avoir appartenu ou créé un parti politique. Électron libre, OVNI de la politique, autant d'épithètes qui ont servi à qualifier cet homme, plus rompu aux arcanes des amphithéâtres qu'à celles de la politique tout court et de la politique politicienne, qui est arrivé au pouvoir moyennant ce qu'il appelle une « campagne explicative » (ou exégétique) qu'il oppose à la campagne électorale traditionnelle (BBC News Afrique, 2019). Allait-il continuer à faire du strict respect de la Constitution son cheval de bataille ou se permettra-t-il des entorses au pur et dur légalisme? Ces questions ont trouvé quelques éléments de réponse lors de la première année de son mandat, où il a déjà vu passer deux Chefs de gouvernement.

Dès son installation, le premier gouvernement, celui de Fakhfakh s'est trouvé confronté à gérer la pandémie de la Covid-19 dans le pays, avec une mobilisation générale des autorités, ce qui n'a pas créé de couacs particuliers entre le Chef de gouvernement et le président de la République (Mosaïque Fm, 2020). Six mois après, Fakhfakh est contraint à la démission, étant impliqué dans une affaire de « conflit d'intérêts et de corruption » avec des soupçons pesant sur lui, affaire qui n'a pas connu son épilogue juridique jusqu'à présent (TV5Monde, 2020).

Le chef de l'Etat a désigné pour former le second gouvernement, une nouvelle personnalité politique, Hicham Méchichi, ministre de l'Intérieur dans le gouvernement sortant et ancien directeur des Affaires juridiques à la Présidence, où est installé Saied depuis la fin du mois d'octobre 2019. Méchichi, étant un pur produit de la haute administration tunisienne et un novice en politique, Kais Saied pensait avoir agi en mentor en nommant un obligé. Néanmoins, face à un Méchichi, a priori inoffensif,

Kais Saied a dû croiser le fer avec l'énarque de 46 ans, avant même l'entrée en fonctions de ce dernier notamment pour la nomination du ministre de la Culture qui été reçu par le Président et confirmé dans son poste, alors que le gouvernement n'est pas encore totalement formé. C'est dire la « cacophonie » et le manque d'harmonie qui caractérisa la relation entre Saied et Méchichi (Dahmani, 2021).

Le désaccord entre les deux chefs, du gouvernement et de l'Etat, a atteint son point d'orgue lorsque Kais Saied s'est permis de réprimander publiquement son Chef de gouvernement. Brisant toute obligation de réserve et contre toute tradition et coutume, le Chef de l'Etat a affiché son désaccord avec l'autre chef de l'exécutif, de manière peu commue, révélant au grand jour les profonds désaccords qui caractérisent la relation entre les deux têtes de l'exécutif.

Cela dit, les mêmes causes produisant les mêmes effets, tant que l'actuel régime politique ne sera pas amendé et que le paysage politique demeurera aussi hétéroclite qu'il l'a été avant le 25 juillet 2021, cette configuration de « cohabitation non-souhaitée », où chacun des acteurs tire de son côté et exploite au mieux – selon son point de vue – le texte de la Constitution, les situations de blocage risquaient de se répéter.

Pour y mettre fin, Kais Saied a choisi d'instaurer le 25 juillet 2021 un régime d'exception à la faveur de plusieurs mesures. Ce régime, qui s'éternise depuis, malgré son caractère exceptionnel, et les mesures annoncées depuis ont eu et auront encore des impacts majeurs sur le texte de la Constitution, partiellement suspendue depuis, et soulèvent des interrogations sur ce retour aux sources ou retour en arrière vers un régime présidentiel voire présidentieliste, où l'omniprésence du président de la République voire de l'image du Père de la Nation trouve toute son illustration.

3. La Constitution à l'épreuve du coup de force du 25 juillet

La « jeune » Constitution tunisienne, à l'image de la fragile et naissante démocratie dans le pays, s'est trouvée quelque part malmenée lorsque le président de la République, Kais Saied annonça au soir du 25 juillet 2021 une allocution, qui a provoqué de profonds changements dans le pays, aussi bien dans le champ politique que légal. La réalité nouvelle produite par le passage en force du chef de l'Etat a mis à mal un ordre juridique récent et incomplet, en instaurant un régime d'exception ponctué de la suspension partielle de la Constitution (3.1), qui présage du retour à l'omnipotence présidentielle qui a marqué la société tunisienne (3.2).

Au soir du 25 juillet 2021, le président de la République, Kais Saïed, a prononcé, à l'issue d'une «réunion d'urgence» tenue au Palais de Carthage, en présence de hauts officiers de l'armée et des services de sécurité intérieure, une allocution des plus surprenantes. Il a annoncé une série de mesures qui ont ébranlé la naissante démocratie. Il s'agit du gel des activités de l'Assemblée des Représentants du Peuple (ARP), de la levée de l'immunité parlementaire dont bénéficiaient les 217 députés, et du limogeage du Chef du gouvernement Hicham Méchichi, qu'il avait lui-même choisi dix mois plus tôt (Monde, 2021).

Il a souligné également, au terme d'une longue journée de protestations populaires, qu'en se fondant sur l'article 80 de la Constitution de 2014 et en arguant de l'existence d'un « péril imminent », il se chargerait du pouvoir exécutif « avec l'aide d'un gouvernement », de même qu'il envisage de légiférer par voie de décrets pour remplacer le pouvoir législatif, représenté par le Parlement qu'il vient de suspendre.

Pour résumer, le président de la République a instauré un « régime d'exception » en suspendant la majorité des pouvoirs et contre-pouvoirs à son autorité, y compris le pouvoir judiciaire, contre qui il va mener une « chasse aux sorcières » et une cabale acharnée, par le biais de menaces verbales, qui se concrétiseront le 5 février 2022, lorsqu'il a annoncé sa dissolution à partir du siège du ministère de l'Intérieur.

Quant à l'article 80 en question, il dispose qu'en « cas de péril imminent menaçant l'intégrité nationale, la sécurité ou l'indépendance du pays et entravant le fonctionnement régulier des pouvoirs publics, le Président de la République peut prendre les mesures qu'impose l'état d'exception, après consultation du Chef du Gouvernement, du Président de l'Assemblée des représentants du peuple et après en avoir informé le Président de la Cour constitutionnelle ».

Les trois partenaires constitutionnels du chef de l'Etat, n'ont pas été associés à cette prise de décision, comme l'exige l'article 80, ou du moins de manière formelle, dès lors que le Chef du gouvernement a été remercié, le président du Parlement a été interdit d'accéder au siège de l'institution législative, dont l'entrée a été bloquée par des chars et des militaires et que le président de la République a suspendu les activités. De plus, la Cour constitutionnelle devant être informée n'a jamais été installée depuis 2014. Ledit article 80 – référence du chef de l'Etat pour argumenter l'état d'exception qu'il vient de proclamer – évoque la garantie « dans les plus brefs délais, du retour au fonctionnement régulier des pouvoirs publics ». Toutefois, depuis le 25 juillet, cette date symbolique qui correspond à la proclamation de la République (en 1957), rien n'a été entrepris par le président de la République, désormais dépositaire de la quasi-totalité des pouvoirs, pour assurer le retour au fonctionnement régulier de ces mêmes pouvoirs.

Mieux encore, les annonces faites ultérieurement et les mesures prises par la suite ont éloigné le pays de tout ce qui pourrait rassembler à un fonctionnement régulier de ses institutions. En cause, un décret présidentiel en date du 22 septembre 2021 sur lequel nous nous pencherons dans ce qui suivra.

Selon la majorité des juristes et constitutionnalistes tunisiens voire étrangers, le président Kais Saied a outrepassé ses prérogatives dans l'interprétation de l'article 80. Il s'agit, selon eux, d'une interprétation abusive et tendancieuse, en particulier pour déterminer s'il s'agissait du « péril imminent menaçant l'intégrité nationale, la sécurité ou l'indépendance du pays et entravant le fonctionnement régulier des pouvoirs publics ». Seule une poignée de juristes, consultés régulièrement par le chef de l'Etat et reçus au Palais de Carthage, abondent dans le sens de l'interprétation accordée par Kais Saied à l'article 80 (Benarbia & Khattab, 2021).

Le président tunisien a, par ailleurs, nommé, plus de deux mois plus tard après son « coup d'éclat » politique et juridique, une femme à la tête du gouvernement. Il s'agit de Najla Bouden, une novice en politique, et qui est la première femme en Tunisie et dans le Monde arabe à occuper un poste pareil. Najla Bouden, qui porte officiellement le titre de « Cheffe du gouvernement » dispose de prérogatives des plus limitées, au vu du décret pris par le président, une semaine plus tôt, et en vertu duquel il s'est arrogé les pleins pouvoirs (L'Express, 2021). En effet, et après l'état d'exception imposé de facto par les mesures déclinées plus haut un certain 25 juillet, Kais Saied a franchi un autre palier en officialisant sur un terrain juridique sa prise de pouvoir.

Le décret présidentiel n° 2021-117 publié dans le JORT, en date du 22 septembre 2021, et qui est relatif aux « mesures exceptionnelles » octroie au chef de l'Etat les prérogatives de « représenter l'Etat, d'orienter sa politique générale et ses choix fondamentaux » ; autant de compétences qui étaient, selon la Constitution de 2014, dévolues au Chef du gouvernement. Le président de la République, préside, selon l'article 10 de ce décret, considéré comme étant une « petite constitution » et la pierre angulaire du pouvoir actuel, le Conseil des ministres, ce qu'a assuré Kais Saied depuis la nomination de Bouden, alors que de 2014 à la mi-2021, les deux présidents, Caid Essebsi et son successeur, n'ont présidé que rarement la réunion du Conseil des ministres. Le président de la République veille, aussi, « à l'exécution des lois et exerce le pouvoir réglementaire général », une énième prérogative qui était assurée par le Chef du gouvernement. Le président de la République s'est accaparé, via le décret du 22 septembre, la quasi-totalité, voire la plénitude des prérogatives et champs d'interventions dont disposait le Chef du gouvernement en vertu de la section 2 du chapitre IV (Du pouvoir exécutif) consacrée au gouvernement (articles 89 à 101) de la Constitution du 26 janvier 2014 (Décret Présidentiel n° 2021-117 du 22 septembre 2021, Chapitre III).

Néanmoins, et au-delà de cette « usurpation » de compétences, le décret du 22 septembre comporte dans son chapitre IV des dispositions encore plus inappropriées et qui ont été critiquées et vilipendées par nombre de juristes. Il s'agit, selon le chapitre IV de ce décret réservé aux dispositions finales, de suspendre de larges parties de la Loi fondamentale de janvier 2014. En effet, l'article 20 du décret dispose que « Le préambule de la Constitution, ses premiers et deuxièmes chapitres et toutes les dispositions constitutionnelles qui ne sont pas contraires aux dispositions du présent décret Présidentiel, continuent à être appliquées ». Ab contrario, les chapitres III à X de la Constitution, composées de 100 articles (de l'article 50 à l'article 149) ont été abrogés ou suspendus, du moins ils ne sont plus appliqués. Ainsi, et à l'exception du Préambule et des chapitres consacrés aux Principes généraux (Articles 1-20) et aux Droits et Libertés (articles 21-49), tous les autres articles ont été suspendus, autant dire les deux-tiers du texte élaboré par l'Assemblée constituante.

La situation s'aggrave encore en lisant l'article suivant, en l'occurrence l'article 21 qui dispose, tout de go que «L'Instance provisoire de contrôle de la constitutionnalité des projets de loi est supprimée». Ainsi, la situation se complique à travers l'absence de Cour constitutionnelle, qui n'a pas été installée depuis 2014, l'auto-octroie par le chef de l'État de la compétence de légiférer par décrets présidentiels après la suspension des activités de l'institution législative, et enfin l'abrogation d'une instance qui, quand bien même provisoire, elle faisait office de Cour constitutionnelle dans le segment portant sur le contrôle de la constitutionnalité des lois. Constitution largement suspendue, parlement d'abord suspendu puis dissout (le 30 mars 2022), légifération par voie de décrets et absence d'instance de contrôle de constitutionnalité des projets de loi...tel est le tableau, qu'offre à analyser la scène politique et juridique tunisienne aux politologues et juristes de tout bord.

Toutefois, le tableau risque de s'assombrir pour le lecteur lambda et de choquer les juristes lorsqu'en l'occurrence un décret se place au-dessus d'une Constitution. La Pyramide de Kelsen se trouve ainsi malmenée et la hiérarchie des normes est largement bafouée dans la mesure où un texte constitutionnel a été suspendu par un simple décret, alors que selon le théoricien du droit et fondateur du positivisme juridique, Hans Kelsen, toute norme juridique reçoit sa validité de sa conformité à une norme supérieure, formant ainsi un ordre hiérarchisé.

De plus, le président Kais Saïed a, avant la fin de l'année 2021, et au moment où l'opinion publique s'attendait à la prise de mesures pour rectifier le tir et assurer un retour à la normalité constitutionnelle, annoncé sa feuille de route pour la prochaine année. Il a annoncé, à ce propos, le lancement d'une Consultation populaire en ligne en janvier 2022 et qui prendra fin en date du 20 mars, une date qui correspond à la célébration du 66ème anniversaire de la proclamation de l'Indépendance du pays en

1956 (Elboudrari, 2021). Le chef de l'État a, également, prévu la tenue d'un referendum populaire, le 25 juillet 2022, soit un an jour pour jour après son discours et son coup de force. Le texte constitutionnel qui fera l'objet d'un referendum sera synthétisé par une commission dont la composition et les prérogatives n'ont pas encore été annoncées. En plus de la Constitution qui sera approuvée ou pas au cours de ce referendum, la loi électorale, tant décriée, aussi bien par l'opinion publique que par les observateurs et une large frange de la classe politique, pour avoir généré un parlement hétéroclite et morcelé, sera également amendée en prévision de la tenue des élections législatives à la fin de l'année en cours.

En effet, il s'agit de l'ultime échéance du planning du président qui verra, si ce plan sera respecté, le rétablissement du parlement, bras séculier de la démocratie, et ce près d'un an et demi après sa suspension. Au-delà de la dimension juridique proprement dite et de son corollaire politique, la place et les prérogatives du président de la République dans le texte de la Constitution ont varié à l'aune des évolutions politiques et des changements des rapports de force dans le pays. Après plusieurs années de partage des prérogatives au sein d'un exécutif bicéphale, un retour à l'omniprésence est en cours. S'agit-il d'un simple retour aux sources qui serait expliqué par des raisons sociologiques autres que juridiques et politiques ou bien s'agit-il d'un regrettable retour en arrière.

Conclusion

Le cataclysme provoqué par Kais Saïed le 25 juillet 2021, a généré un retour en force à la position axiale et dominante du président de la République dans le paysage politique tunisien. Toutefois, ce retour en force serait-il un retour aux sources de la Constitution de 1959 et à l'image du Père de la Nation, salvateur et protecteur, ou est-ce une rechute et un retour en arrière vers un autoritarisme absolu et le pouvoir de l'Individu. Il convient de souligner que Habib Bourguiba, premier président de la République tunisienne, et au-delà du texte de la Constitution de 1959, occupait une place de choix dans le système juridique et politique tunisien mais aussi et surtout dans la société et dans le pays, et ce même après plus de deux décennies de sa disparition. L'empreinte du « Combattant suprême » qui a éliminé tous ses rivaux et adversaires, l'impact du « Bâtitteur » de la Tunisie moderne, l'aura « Père de la Nation » qui a fait « d'une poussière d'individus et d'un magma de tribus... un peuple de citoyens » (dixit Bourguiba) pouvait prétendre, politiquement du moins, à cette place privilégiée, aussi bien au sein de la Constitution que dans le cœur des Tunisiens.

De même, son successeur, l'ancien général Zine el-Abidine Ben Ali, a gardé les mêmes orientations dans le texte de la Constitution, avec quelques aménagements, mais sans l'aura et le projet de société de son prédécesseur « L'Idole Maximo », avec un zeste d'autoritarisme policier pour asseoir son pouvoir, le tout conjugué à des réalisations

économiques assez probantes, ce qui lui a permis de gérer le pays sans soubresauts pendant une quinzaine d'années environ. Qu'en est-il de l'actuel président Kais Saied qui, dans un contexte différent de celui qui a entouré l'accession et le maintien au pouvoir de Bourguiba et de Ben Ali, marqué par une démocratie, fragile mais dynamique, et une instabilité devenue chronique ainsi que des difficultés économiques et sociales prononcées, a pu, contre toute attente, accéder à la magistrature suprême avant de métamorphoser par ses décisions controversées la vie politique tunisienne.

Comment expliquer d'ailleurs que malgré les polémiques et les oppositions soulevées par les mesures d'exception prises par Kais Saied (décret 117 du 22 septembre 2022), le chef de l'Etat, élu dans un vote antisystème avec 72,71% des suffrages, en octobre 2019, et profitant, selon les multiples sondages des avis favorables de près de 90% de la population en juillet dernier (proportion en baisse depuis) est parvenu à bénéficier de cet appui? L'explication plausible est à trouver non pas dans le champ exclusivement juridique ou constitutionnel, mais plutôt dans une certaine conception faite par le Tunisien de l'image du président de la République, ce «messie» qui jouera le rôle de salvateur en temps de crises et de père de famille protecteur de ses enfants en toute circonstance. De plus, l'on est en mesure de déduire, en s'appuyant sur le taux de participation des Tunisiens aux différents scrutins organisés depuis 2011 (six au total), que l'engouement du début de la décennie, résultat logique d'une soif de la démocratie, a cédé la place à une désaffection grandissante, signe de rejet par les citoyens aussi bien des partis politique, toutes tendances confondues, mais plus grave encore, de la vie politique dans son ensemble, avec ses sempiternels débats stériles, polémiques puériles et calculs malsains, le tout assaisonné à une absence de réalisations impactant les champs social et économique.

D'ailleurs, c'est cette situation marquée par «les débats de coqs» des partis au sein de l'hémicycle et en dehors, accompagnée en plus de la dilution des responsabilités et de l'absence de reddition des comptes, qui a favorisé la montée de l'OVNI de la politique tunisienne, Kais Saied, dont les décisions ont été approuvées au début, parce que le citoyen lambda aspirait à la stabilité, facteur et vecteur d'amélioration de toute situation socioéconomique. Toutefois, et à l'instar de l'engouement pour la démocratie, la politique et les élections, qui a cédé le pas à la désaffection, le soutien au président Kais Saied a cédé le pas à l'effritement, ce qui met en exergue le caractère versatile de ce citoyen/électeur qui, tout en abhorrant l'autoritarisme, a besoin de protection et d'être rassuré, ce qui explique cette valse, aussi bien politique et juridique, qu'au niveau de l'opinion publique qui caractérise l'image du président de la République aussi bien dans le texte que dans les faits. C'est ce qui met en exergue le subconscient du Tunisien qui peine à trouver ses repères en ces temps instables et qui privilégie se réfugier dans le repaire de l'homme fort et providentiel, à condition de voir ses conditions de vie s'améliorer et éviter le marasme politique et la dégradation sociale.

Références

- Amendement du 1 juin 1959. Jurisitetunisie. <https://www.jurisitetunisie.com/tunisie/codes/constitution/const1020p.htm> (Date d'accès : 29.05.2022).
- Amendement du 19 mars 1975. Jurisitetunisie. <https://www.jurisitetunisie.com/tunisie/codes/constitution/const1020p.htm> (Date d'accès : 29.05.2022).
- Amendement du 8 avril 1976. Jurisitetunisie. <https://www.jurisitetunisie.com/tunisie/codes/constitution/const1020p.htm> (Date d'accès : 29.05.2022).
- Ben Ahmed, L. (2019, 17 octobre). Tunisie : Kaïs Saïed proclamé président de la République pour un mandat de cinq ans. Agence Anadolu. <https://www.aa.com.tr/fr/afrique/tunisie-kais-saed-proclam-president-de-la-republique-pour-un-mandat-de-cinq-ans-/1617007> (Date d'accès : 29.05.2022).
- Ben Ahmed, L. (2019, 24 octobre). Tunisie/ Prérrogatives du Président : réellement limitées ou extensibles à souhait. Agence Anadolu. <https://www.aa.com.tr/fr/afrique/tunisie-prrogatives-du-president-rellement-limites-ou-extensibles-souhait-analyse-/1624504>(Date d'accès : 29.05.2022).
- Benarbia, S., & Khattab, A. (2021, 26 juillet). Tunisie : La prise de pouvoir du Président est une atteinte à l'état de droit. Commission internationale des juristes. <https://www.icj.org/fr/tunisie-la-prise-de-pouvoir-du-president-est-une-atteinte-a-letat-de-droit/>(Date d'accès : 24.05.2022).
- Bendana, K. (2012). Le parti Ennahdha à l'épreuve du pouvoir en Tunisie. *Revue confluences méditerranée*, 82, 189-204.
- Chouikha, L., & Gobe, É. (2015). Histoire de la Tunisie depuis l'indépendance. Paris : La Découverte.
- Comment Habib Essid a tenté d'évincer Chahed de la Kasbah et de renvoyer Hafedh de Nida. Espace Manager (2021, 11 novembre). <https://www.espacemanager.com/comment-habib-essid-tente-devincer-chahed-de-la-kasbah-et-de-renvoyer-hafedh-de-nida.html> (Date d'accès : 27.05.2022).
- Constitution de la République Tunisienne (2014). DCAF Tunisie. <https://legislation-securite.tn/fr/law/44137> (Date d'accès : 28.05.2022).
- Constitution de la République tunisienne (2015). Publications de l'Imprimerie Officielle de la République Tunisienne.
- Dahmani, F. (2021, 26 janvier). Tunisie : conflit ouvert entre Kaïs Saïed et Hichem Mechichi. JeuneAfrique. <https://www.jeuneafrique.com/1111122/politique/tunisie-conflit-ouvert-entre-kais-saied-et-hichem-mechichi/> (Date d'accès : 28.05.2022).

Debbasch, C. (1969). Un régime à l'abri des convulsions politiques. Monde Diplomatique. <https://www.monde-diplomatique.fr/1969/05/DEBBASCH/29004> (Date d'accès : 27.05.2022).

Décret Présidentiel n° 2021-117 du 22 septembre 2021. DCAF Tunisie. <https://legislation-securite.tn/fr/law/105067> (Date d'accès : 29.05.2022).

Décret-Loi n° 2011-14 du 23 mars 2011. WIPO Lex. <https://wipolex.wipo.int/fr/text/245405> (Date d'accès : 24.05.2022).

Digithèque de matériaux juridiques et politiques. Défense et stratégie : revue électronique de l'Observatoire européen de sécurité. <https://mjp.univ-perp.fr/constit/tn1976.doc> (Date d'accès : 29.05.2022).

Elboudrari, M. (2021, 31 décembre). Tunisie : lancement d'une consultation populaire sous les critiques de l'opposition. TV5Monde. <https://information.tv5monde.com/afrique/tunisie-lancement-d-une-consultation-populaire-sous-les-critiques-de-l-opposition-438577> (Date d'accès : 29.05.2022).

En Tunisie, le président gèle les activités du Parlement et démet le premier ministre de ses fonctions. Le Monde (2021, 26 janvier). https://www.lemonde.fr/afrique/article/2021/07/26/en-tunisie-le-president-gele-les-activites-du-parlement-et-demet-le-premier-ministre-de-sesfonctions_6089509_3212.html (Date d'accès : 23.05.2022).

France24. (2013, 11 avril). Tunis récupère 28 millions de dollars détournés par le clan Ben Ali. Consulté le 05 26, 2022. <https://www.france24.com/fr/20130411-tunis-recupere-28-millions-dollars-detournes-clan-ben-ali-leila-trabelsi> (Date d'accès : 30.05.2022).

Gouëset, V. (2012, 15 juin). Chronologie de la Tunisie (1956-2012). L'Express. https://www.lexpress.fr/actualite/monde/afrique/chronologie-de-la-tunisie-1956-2012_796509.html (Date d'accès : 29.05.2022).

Groppi, T. (2018). La Constitution tunisienne de 2014 : Illustration de la globalisation du droit constitutionnel ? *Revue française de droit constitutionnel*, 114 (2), 343-354.

Herreman, P. (1974). L'interview de M. Bourguiba. *Le Monde*. https://www.lemonde.fr/archives/article/1974/09/09/tunisie-l-interview-de-m-bourguiba-j-accepterai-la-proposition-du-destour-d-etre-elu-president-avec-nous-declare-m-bourguiba_3089373_1819218.html (Date d'accès : 23.05.2022).

L'Express (2021, 29 septembre). Tunisie : qui est Najla Bouden, la première femme à la tête d'un gouvernement ? https://www.lexpress.fr/actualite/monde/afrique/tunisie-qui-est-najla-bouden-la-premiere-femme-a-la-tete-d-un-gouvernement_2159461.html (Date d'accès : 29.05.2022).

Le pacte du Bristol. *Le Temps* (2019, 26 juillet). <https://www.pressreader.com/tunisia/le-temps-tunisia/20190726/281951724416221> (Date d'accès : 26.05.2022).

Le texte intégral du décret présidentiel N° n° 2021-117 du 22 septembre 2021, relatif aux mesures exceptionnelles. *Leaders*. <https://www.leaders.com.tn/article/32442-officiel-le-texte-integral-du-decret-presidentiel-n-n-2021-117-du-22-septembre-2021-relatif-aux-mesures-exceptionnelles> (Date d'accès : 29.05.2022).

Lebrun, J. (2021, 14 janvier. 14 janvier 2011 : Ben Ali quitte précipitamment la Tunisie. *France Inter*. <https://www.franceinter.fr/emissions/le-vif-de-l-histoire/le-vif-de-l-histoire-14-janvier-2021> (Date d'accès : 30.05.2022).

Lecis Cocco Ortu, A. M. (2020). La fonction présidentielle dans la Constitution tunisienne de 2014 entre texte et pratique : vers un nouveau présidentielisme? *Revue française de droit constitutionnel*, 121 (1), 167-187.

Leroy, S. (2019, 6 août). La guerre commerciale est entrée dans une nouvelle ère. *L'Echo*. <https://www.lecho.be/economie-politique/international/economie/la-guerre-commerci-ale-est-entree-dans-une-nouvelle-ere/10151391.html> (Date d'accès : 27.05.2022).

Lussato, C. (2014, 27 octobre). Tunisie. Nidaa Tounes en tête ou la victoire du vote utile. *L'Obs*. <https://www.nouvelobs.com/monde/20141027.OBS3315/tunisie-nidaa-tounes-en-tete-ou-la-victoire-du-vote-utile.html> (Date d'accès : 30.05.2022).

Mosaïque FM (2020, 20 janvier). Elyes Fakhfakh, nouveau chef du gouvernement désigné. <https://www.mosaïquefm.net/fr/actualite-politique-tunisie/674137/officiel-elyes-fakhfakh-nouveau-chef-du-gouvernement-designe> (Date d'accès : 24.05.2022).

Présidentielle en Tunisie : qui est Kais Saied, le nouveau président élu ? TV5 Monde (2019, 14 octobre). <https://information.tv5monde.com/afrique/presidentielle-en-tunisie-qui-est-kais-saied-le-nouveau-president-elu-326712> (Date d'accès : 23.05.2022).

Résultats détaillés par circonscription (2019). L'Instance Supérieure Indépendante pour les Élections. <http://www.isie.tn/wp-content/uploads/2019/> (Date d'accès : 25.05.2022).

Sayah, J. (2015). L'acte II de la Révolution tunisienne : La Constitution. Harmattan.

Silvera, V. (1960). Le régime constitutionnel de la Tunisie : la Constitution du 1er juin 1959. *Revue française de science politique*, 2, 391.

Tunisie : démission du Premier ministre Fakhfakh après moins de cinq mois au pouvoir. TV5 Monde (2020, 15 juillet). <https://information.tv5monde.com/afrique/tunisie-demission-du-premier-ministre-fakhfakh-apres-moins-de-cinq-mois-au-pouvoir-367482> (Date d'accès : 30.05.2022).

Tunisie : le candidat Saied renonce à faire campagne (2019, 5 octobre). BBC News Afrique. <https://www.bbc.com/afrique/region-49945963> (Date d'accès : 29.05.2022).

Weichselbaum, G., & Philippe, X. (2015). Le processus constituant et la Constitution tunisienne du 27 janvier 2014 : un modèle à suivre ? *Maghreb-Machrek*, 1 (223), 49-69.

AFRİKA'DAKİ DEVLETLEŞME SÜREÇLERİNDE YAŞANAN SORUNLAR: SÖMÜRGE ÖNCESİ VE SONRASI DÖNEME DAİR BİR DEĞERLENDİRME

Baransel MIZRAK*

Özet

Günümüz Afrikasında yaşanan toplumsal ve siyasi birçok sorunun temelinde sömürgeciliğin yattığı genel olarak kabul görmektedir. Yaşanan bu sorunların sürdürülebilir bir şekilde çözülmesinin önündeki en büyük engellerden birisi de Afrika'da bulunan zayıf veya başarısız devletlerin kurumsallaşma süreçlerini tamamlayamamış olmasıdır. Bu makale, Afrika'da görülen bu "devletleşememe" sorunlarına sömürge dönemi politikalarına dayanarak bir açıklama getirmeyi hedeflemektedir. Çalışmada sömürge öncesi ve sonrasındaki farkı daha iyi değerlendirebilmek amacıyla sömürge yönetimlerinden önce Afrika'daki etkili yönetimlerden örnekler verilmekte ve bunların uluslararası ilişkilerdeki önemli rolüne değinilmektedir. Ancak sömürgeci güçlerin işgalinden sonra bu yönetimlerin ortadan kaldırılması ve Afrikalı ulusları köleleştirilmesi yeni bir dönemin başlangıcı olmuş ve Afrika'da günümüze dek uzanan devletleşme sorunlarına giden yolu açmıştır. Sömürgeciliğin bu olumsuz etkisine rağmen uluslararası toplumun desteğini alan Afrikalılar, kendi kaderini tayin hakkı yoluyla bağımsız devletlere sahip olmuş ve devletleşme yolunda önemli bir adım atmıştır. Sömürgeci yönetimlerden bağımsızlığını elde etse de birçok Afrikalı ulus, sağlıklı bir şekilde devletleşme sürecini tamamlayamamıştır. Afrikalı devletlerin yaşadığı bu sorunlar da 1933 Montevideo Sözleşmesi'nde ortaya konan kriterlere göre değerlendirilmektedir. Çalışmada son olarak bağımsızlığını elde eden Afrikalı ulusların özellikle eski sömürge yönetimleriyle olan bağımlılık ilişkisinin bu Afrikalı ulusların devletleşme sürecini nasıl zorlaştırdığı da izah edilmeye çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Afrikalı Uluslar, Zayıf ve Başarısız Devletler, Devletleşme, Sömürge, Montevideo Sözleşmesi

* Dr., Bağımsız Araştırmacı, <https://orcid.org/0000-0001-7671-2504>, baranselmizrak@gmail.com.

EXPERIENCED DIFFICULTIES IN STATE FORMATION IN AFRICA: AN EVALUATION OF PRE-COLONIAL AND POST-COLONIAL ERA

Abstract

It is generally accepted that colonialism lies at the root of many social and political problems in today's Africa. One of the biggest obstacles to the sustainable solution to these problems is the incomplete institutionalization of weak or failed states in Africa. This article aims to put forward an explanation based on policies implemented during the colonial period regarding "the failure of state formation" problems in Africa. The study gives examples of states with effective administration in Africa before the colonial era and touches upon their vital role in international relations to properly evaluate the differences between pre-colonial and post-colonial periods. However, the eradication of these African states and the enslavement of African nations after the colonial occupation marked the beginning of a new era and paved the way for the state formation problems in Africa, which are still present. Despite this adverse impact of colonialism, Africans had managed to gain their independence through the right to self-determination with the international community's support and took a significant step towards statehood. Even though many African nations received their independence from colonial powers, it is hard to say that they healthily completed their statehood process. The problems experienced by the African states in question are also evaluated in accordance with the criteria set out in the 1933 Montevideo Convention. Last but not least, this article will try to explain how the dependency relationships of African nations, particularly with the former colonial powers, made their state formation process difficult.

Keywords: African Nations, Weak and Failed States, State Formation, Colonization, Montevideo Convention

Giriş

Sömürge dönemi öncesinde Afrika'nın organize devletlere sahip olup olmadığı ve bu devletlerin kendine has uygulama ve hukukuyla (*jus gentium africanum*) uluslararası hukuka katkı sağlayıp sağlamadığı literatürde tartışılmaktadır. Çoğunlukla Batılı ülkelerin eserlerinden oluşan birçok çalışma, Afrika'nın bu anlamda uluslararası hukuka katkısını ele alırken genellikle ön yargılı ve etkisiz bir görüntü çizmektedir. Ancak aksine sömürge öncesinde Afrika'daki ulusların devlet olabilmek için gereken şartları önemli ölçüde karşıladığı görülmektedir (Wallace-Bruce, 1985: 575-602). Bu kapsamda, Afrika'daki bazı örnekler üzerinden gidilerek sömürge öncesi dönem ele alınmaktadır. Bu değerlendirmelerle Afrika'daki ulusların uluslararası hukuka göre birer devlet süjesi olarak değerlendirilmesinin mümkün olup olmadığı incelenecektir.

Sömürge öncesinde birer devlet süjesi olarak değerlendirilmesi gerektiği savunulan Afrikalı uluslar, verdiği güçlü mücadelelere rağmen Avrupalı güçlerin kontrolüne girdikten sonra istila edilmiş ve göreceli olarak işleyen düzenleri ortadan kaldırılmıştır. Sömürge dönemiyle birlikte ırkçı bir motivasyona sahip olan Batı tahakkümünün kurulması sonucunda Afrika toplumu köleleştirilmiş ve kaynakları acımasızca sömürülmüştür. Sömürge dönemi boyunca Afrikalı ulusların sadece devlet mekanizmaları ortadan kaldırılmamıştır. Aynı zamanda bu uluslar parçalanarak ulus olma bilinçleri sömürü ve asimilasyon yoluyla zayıflatılmış ve bu ulusların tekrar devlet olabilme kabiliyeti büyük ölçüde azaltılmıştır. Uluslararası toplumun bu sömürü düzenine karşı farkındalığının artması ve özellikle Birleşmiş Milletler (BM) düzeninin kurulması Afrika için bir dönüm noktasını teşkil etmiştir. Afrikalı uluslar sömürge düzenine karşı uluslararası kamuoyunda oluşan negatif etkinin verdiği güçle kendi kaderini tayin hakkı çerçevesinde bağımsızlık mücadelesine başlamıştır. Bu mücadeleler neticesinde silahlı kuvvete başvurma hakkı da dâhil olmak üzere sömürgeci güçlere karşı bağımsızlıklarını savunabilme hakkı kazanmışlardır.¹ Bu devletleşme mücadelesi konusunda esas olarak tartışmaya açılan nokta uti possidetis ilkesi² (sahip oldukların senindir) çerçevesinde Afrikalı ulusların sömürgeci güçlerden aldığı sınırları aynen kabul ederek bağımsızlığını almasıdır. Çünkü Afrikalı uluslar, bağımsızlık hevesiyle sömürge sınırlarını ve düzenini peşinen kabul etseler de aslında bu sömürge mirasının kurumsallaştırılması anlamına gelmiştir. Bir diğer deyişle Afrikalı uluslar siyasi ve sosyolojik olarak doğalarına aykırı bir şekilde çizilen sömürge mirası sınırlar içerisinde devletlerini kurmuş ve bu durum en başından hem sınırları içerisinde hem de kendi aralarında huzursuzluğun ve çatışmanın tohumlarını ekmiştir. Bu çatışmalar neticesinde Afrikalı devletlerde çok sayıda ayrılıkçı hareketler ve sömürge döneminden kalan ırkçılık veya ayrımcılık gibi sorunlar türemiştir. Bu da haliyle zengin kaynaklarına rağmen Afrikalı devletlerin kendi ayakları üzerinde durabilen bir devlet olmalarını geciktirmiştir. Günümüzde de bu devletlerin sömürge geçmişlerinden kalan sorunların yanı sıra bilhassa eski sömürge yönetimleriyle var olan kültürel, siyasi ve ekonomik bağımlılık ilişkisi Afrikalı ulusların yaşadığı devletleşme sorunlarını kronik hale getirmektedir.

---

¹ Bu hakkın kaynağı, meşru müdafaa hakkından bahseden BM Antlaşması'nın 51. maddesidir. Artık uluslararası toplumun eşit üyesi olarak kabul edilen Afrikalı ulusların kendi ülkelerini sömürgeci güçlerden kurtarmak için alacağı tedbirlerde olduğu gibi sömürgeci güçlerin bu ülkelere karşı uygulayacağı kuvvet kullanımı BM Antlaşması'nın 2/4. maddesine; iç işlerine karışması ise 2/7. maddesine aykırı olarak değerlendirilmiştir. Afrikalı ulusların bu hakkını destekleyen birçok BM kararı mevcuttur (UN General Assembly, 1973).

² Uti Possidetis ilkesi, devletleşen kolonilerin sömürgeci güçlerin kendileri için çizdiği sınırları aynı şekilde koruyan teamül hukuku ilkesidir (Cornell Law School, 2021).

Bahsi geçen hususların etraflı bir şekilde ele alınacağı bu çalışma 7 kısımda ele alınmıştır. İlk olarak “Sömürge Öncesinde Afrika’da Devlet” başlığı altında sömürge öncesinde diğer güçlerle diplomatik ilişkiler kurabilen, bürokratik ve askeri anlamda güçlü seviyedeki bazı Afrika devletlerinden örnekler verilmektedir. “Afrika’nın Sömürgeleştirilmesi” başlığı altında ise bu etkili yönetim sahibi Afrika devletlerin ortadan kaldırılarak insanların köleleştirilmesinden bahsedilmektedir. Batılı güçlerin kendi aralarında yaptığı antlaşmalarla sömürgeciliği sistematize hale getirmeleri özellikle vurgulanmaktadır. “Milletler Cemiyeti ve Sömürgelerin Durumu” başlığı altında ABD Başkanı Woodrow Wilson tarafından ortaya konulan prensiplerle beraber hızla sömürgeciliğe karşı artan farkındalığa ve Afrikalı ulusların devletleşmesi adına ilk önemli adım olan kendi kaderine tayin hakkının sömürgeci güçlere nasıl kabul ettirildiğinden söz edilmektedir. Her ne kadar bu hak kabul ettirilse de sömürgeciliğin devamı olarak kullanılan bir hukuki kılıf olarak nitelendirilen manda yönetimleri altında Afrikalı ulusların sözde bağımsızlığa hazırlanma süreçleri ve bu ulusların mücadelelerine vurgu yapılmaktadır. “Afrikalıların Birleşmiş Milletlerdeki Bağımsızlık Mücadeleleri” başlığında ise Afrikalı ulusların devletleşme yolunda hukuki olarak diğer devletlerle eşit olarak kabul edilmelerini sağlayan kritik BM ve mahkeme kararından söz edilmektedir. “Bağımsızlık Sonrasında Yaşanan Devletleşme Sorunları” başlığı altında da daha çok sömürge mirası sorunlar incelenmiş ve özellikle uti possidetis ilkesinin Afrikalı devletler tarafından kabulünün sakıncalarına işaret edilmiştir. Yine 1933 Montevideo Sözleşmesi’nde ortaya konulan kıstaslar çerçevesinde yapılan değerlendirmelerde, sömürge mirasının devlet mekanizmalarını nasıl işlevsiz hale getirdiğinden ve yaratılan suni sınırların nasıl ülke içi çatışmalara neden olduğu verilen örneklerle anlatılmaya çalışılmıştır. “Afrikalı Devletlerin Tanınma Sorunu ve Bazı Ayrılıkçı Girişimler” başlığı ise sömürgecilik mirasının sonucu olan ırkçılık, ayrımcılık ve tanınma sorunlarına değinmektedir. Yine Afrikalı devletlerin zayıflığına neden olan bu sorunlarla alakalı örnekler verilmekte ve uluslararası hukuk dairesinde değerlendirmelerde bulunmaktadır. Son olarak “Devletleşen Afrika’daki Dolaylı Sömürge Dönemi” başlığı altında ise uluslararası toplumun eşit süjesi olsalar da Afrikalı devletler açısından hala “dolaylı sömürge” döneminin devam ettiği savunulmaktadır. Fransa ve İngiltere örneği verilerek bu devletlerin Afrikalı devletlerin zayıflığından ve başarısızlığından istifade ederek elde ettiği ekonomik imtiyazların yanında sahip olduğu kültürel etkinin, bu devletlerin kalkınmalarını layıkıyla gerçekleştirememesine sebebiyet verdiği vurgulanmaktadır.

1. Sömürge Öncesinde Afrika'da Devlet

Sömürge öncesinde devlet olma kriterleri açısından nelerin gerektiği konusunda açık bir tanımlamanın yapılmadığı görülmektedir. 17. yüzyılda Hollandalı hukukçu Hugo Grotius, devleti hakların bulunduğu ve müşterek çıkarlardan istifade edinildiği özgür insanlardan oluşan bir müessese olarak tanımlamıştır. Yine Samuel Pufendorf, devleti bir insan topluluğunun ortak barış ve güvenliği için aralarında kurduğu ortak ittifak olarak nitelendirmiştir (Wallace-Bruce, 1985: 575-602). Modern anlamda devlet tanımlaması ise 1933 yılında imzalanan Montevideo Antlaşması ile belirlenmiştir. Bu antlaşmaya göre bir devletin devlet olabilmesi için daimi nüfus, belirli toprak parçası ve uluslararası ilişkileri yürütme kapasitesi olan hükümet gerekmektedir (Britannica, 2021).

Sömürge öncesine bakıldığında Afrika'daki ulusların diğer devletlerle ilişki kurma ve topraklarını yönetme kabiliyetine sahip olduğu görülmektedir. Örneğin 11. yüzyılda bir kral tarafından yönetilen Gana'nın günümüze benzer şekilde ordusu, adalet sistemi ve bürokratik yönetimi bulunmuş, özellikle Arap ve Kuzey Afrikalı devlet yöneticileri ve ticaret erbabıyla ilişki kurabilmiştir. Yine Mansa Musa tarafından 1240 yılında kurulan Mali imparatorluğu, sadece sahip olduğu istikrar ve etkili yönetim şekliyle değil, ticaret zengini bir ülke olmasıyla da bölgede önemli bir güç haline gelebilmeyi başarabilmiştir. Mali, güneye doğru Gana'dan, güneyde Büyük Sahra, kuzeye doğru üst Senegal ve doğuya doğru üst Nijer'den ve yine güneyde altın zengini olan Wangara, Bambuk ve Bundu'ya kadar bir bölgede yer alan toprakları yönetmiştir. Güçlü bir yönetime sahip olması bir yana Mali, diplomatik olarak da önemli ilişkiler tesis etmiştir. Örneğin Fas, Mısır ve Arabistan vb. yerlerdeki yönetimlerle dostane ilişkiler kuran Mansa Musa, adalet sistemi ve yönetimiyle gayet güçlü bir devlete sahip olmuş ve siyahilerin medeniyet tarihinde yer alamadığına dair ön yargıların kırılmasında önemli bir rol oynamıştır (Wallace-Bruce, 1985: 575-579). Hatta birçok kaynağa göre Mansa Musa tarihin gördüğü en zengin kral olarak addedilmektedir (Çelik, 2021). Mali'nin yanında 1680 ile 1896 tarihleri arasında hüküm süren Asante imparatorluğu da Afrika kıtasında önemli bir örnektir. Bu imparatorluğun başarılı ve ilginç bir federasyon yapısına sahip olduğu görülmektedir. Yargı, vergi ve ticaret konularında da başarılı bir yönetim sergileyen Asante imparatorluğu, muadil bir güç olarak Batılı ülkelere karşı kendisini kanıtlamıştır. Ayrıca sömürgeci Britanya güçlerine karşı güçlü bir şekilde direnmiş ve 1900 yılında Britanya İmparatorluğu'nun kontrolüne kadar 3 büyük savaş yaşamıştır (Cohen, 2014: 4-7).

Bu bahsi geçen devletler literatürde en çok bilinen devletlerdir. Ancak Güney Afrika'nın güney çölleri ve Doğu Afrika'daki Rift Vadisi'nin dâhil edilmezse 19. yüzyılın ortalarına kadar Afrika'da bağımsız, gayet organize, istikrarlı yönetimlere sahip devletlerin olduğu görülmektedir.

Nitekim Mısır'dan Moritanya'ya kadarki bölge Osmanlı devletinin egemenliğinde bir alan olmuş, öncesinde de Mısır, Cezayir, Tunus, Sirenyka ve Trablusgarp gibi bölgelerde bağımsız ve organize yönetimler bulunmuştur. Aynı şekilde Natal ve Cape'te kurulan Boer cumhuriyetleri öncesinde Afrika'nın güneyinde Nguni ve Ndebele adında iyi organize olan yönetimler kurulmuş ve bu yönetimler sömürgeci güçlere karşı güçlü bir direniş sergilemiştir. Ayrıca bahsi geçen bu devletler sadece güçlü devlet organizasyonu ile tanınmamış, Afrika dışında diğer devletlerle de diplomatik ilişkiler kurmuştur. 16. yüzyılın başlarında Benin kralının Portekiz'de büyükelçi buldurması; Bornu-Kanem devleti ile Osmanlı devletinin karşılıklı olarak büyükelçi atması; Kongo kralının 1512 yılında Portekiz ve İtalya'da temsilci buldurması; 19. yüzyılda Avrupa devletlerinin Afrika'nın birçok yerinde konsolosluklar açması buna verilecek örneklerdendir³ (Wallace-Bruce, 1985: 579-583). Dolayısıyla Avrupa merkezli görüş sahiplerinin sömürge öncesinde Afrika'nın yönetilmeyen, fakir ve medeniyet götürülmesi gereken yerler olduğu ve bu nedenle bir uluslararası hukuk süjesi olarak değerlendirilemeyeceği iddiasının doğru olmadığı anlaşılmaktadır.

2. Afrika'nın Sömürgeleştirilmesi

Coğrafi Keşifler yoluyla İspanya ile Portekiz'in sömürgeciliğe girişmesi yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Afrika'da da birçok bölge bu iki imparatorluk tarafından ele geçirilerek sömürgeleştirilmiştir. Ancak sömürgeleştirilecek ülkeler konusunda anlaşmazlığa düşen bu imparatorluk için Papalık devreye girmiş ve anlaşmazlığa konu olan bölgeleri bu iki imparatorluk arasında nüfuz alanlarına bölmüştür. Papalığın sömürgeciliği kutsallaştıran bu fetvası uluslararası karaktere haiz hukuki bir belge olarak değerlendirilebilir. Ancak kilisenin hâkim pozisyonunun kırıldığı 1648 tarihli Vestfalya Antlaşması'yla da sömürgecilik artan bir hızla devam etmiştir. Kiliseye karşı egemenlik hakkını savunması hasebiyle bu antlaşma devlet anlayışına önemli bir yenilik getirmiştir. Fakat Avrupa bir yandan kiliseye karşı kendileri için egemenlik hakkını savunurken Avrupa dışındaki halklar ve işgal edilen bölgeler için bu tür bir hakkın varlığını kabullenmemiştir. Hatta uluslararası hukukun babası olarak kabul edilen Hugo Grotius'un seyrüsefer serbestisi ve haklı savaş vb. düşünceleri, egemen devletlere sahip Afrikalılar başta olmak üzere Avrupalı olmayan toplumların sömürgeleştirilmesinde kullanılmıştır.

Bu sömürgeleştirme sürecinde sömürülecek toplumlar için barbar ve ilkel sınıflandırması yapılarak "medenileştirme misyonu" çerçevesinde buralara yapılacak müdahaleler için hukuki bir gerekçe oluşturulmuştur (Gassama, 2018: 556). Sömürgeci güçlerin bu misyon çerçevesinde Afrika'yı istila etmesi sonucunda Afrika'daki devletler peyderpey ortadan kaldırılmıştır. Daha sonra bu ülkelerdeki insanlar köleleştirilmiş ve doğal kaynakları ele geçirilmiştir (Wallace-Bruce, 1985: 579-583).

³ Afrika devletleri genellikle daimi temsilcilikten ziyade geçici (ad hoc) nitelikte temsilci atmayı tercih etmiştir.

Dolayısıyla sömürgeleştirilen Afrikalı uluslar, bağımsızlığını kazanana kadar eşit birer toplum olarak uluslararası topluma dâhil olamamıştır (Gassama, 2018: 556).

Batılı ülkeler Afrika kıtasından paylarını kapmak için yarışa girerken, Alman lider Bismark'ın yönettiği Berlin Konferansı'nda (1884-1885) Avrupalı güçler, sömürge ülkelerindeki durumlarını güçlendirmenin yollarını aramıştır. Konferans neticesinde "fiili işgal" ilkesi benimsenmiş ve herhangi bir bölge üzerinde hak iddia edebilmek için o bölgede bir askeri hâkimiyetin kurulması gerektiği bildirilmiştir. Bu şart sömürgeci güçlerin Afrika'da hâkimiyet yarışına girmesine neden olmuştur (Armaoğlu, 2004: 85). Bir diğer deyişle Afrika'nın sömürgeleşmesinde yarışan çıkarların karşılıklı olarak tatmin edilmesi olarak değerlendirilebilecek bu tür girişimlerle Afrika tamamen Avrupalı güçlerin istila edebileceği bir terra nullius (sahipsiz toprak) olarak değerlendirilmiştir.⁴ Haliyle Afrikalılar diğer ülkelerle birlikte eşitliğe dayanan düzenin tamamen dışına itilmiş, emtia gözüyle bakılmış ve sömürgeleştirilmiştir. Aynı şekilde bu dönemdeki uluslararası hukuk da, Afrika'nın sömürgeleştirilme sürecinde çatışan Avrupa çıkarlarının uyumlulaştırılması ve Afrika'nın parçalanarak bölünmesi için oluşturulmuştur. Avrupa'nın oluşturduğu bu hukuk düzeniyle birlikte Afrika'nın sömürgeleştirilmesi daha sistematik bir hale getirilmiş ve sömürge kazanımları garanti altına alınmıştır (Gassama, 2018: 560).

3. Milletler Cemiyeti ve Sömürgelerin Durumu

Birinci Dünya Savaşı'na kadar sömürgecilik kesintisiz biçimde devam ederken daha sonra ABD Başkanı Wilson, oluşturduğu ilkeler yoluyla Avrupa sömürgeciliğine karşı çıkmış ve toplumların kendi kaderini tayin etmeye hakkı olduğunu ilan etmiştir. Ancak bu ilkeler sömürgeci güçlerde derin bir rahatsızlığa neden olmuştur. ABD Başkanı Wilson'un Milletler Cemiyeti ve Uluslararası Sürekli Adalet Divanının kurulmasını desteklemesi, Afrikalı ulusların kendi kaderini tayin hakkını başvurmasına giden yolu kolaylaştırmıştır. Zamanla sömürge altındaki ulusların bağımsızlığa hazırlanması fikri sömürgeci güçlerin de ikna olmasıyla kabul edilmiş ve bunun için Milletler Cemiyeti çatısı altında "Manda Sistemi" oluşturulmuştur. Bunun için Milletler Cemiyeti Sözleşmesi'nin 22(1). maddesi çerçevesinde kendi kendini yönetmekten aciz olan halkların yönetimleri, cemiyet adına Batılı ülkelere bırakılmıştır. Bu manda yönetimleri ise bulunan coğrafya ve gelişmişlik vb. faktörler dikkate alınarak çeşitli sınıflandırmalara tabi tutulmuştur. Genellikle Osmanlı devletinin işgal edilen Ortadoğu'daki toprakları A sınıfı manda olarak; Alman yönetiminde yer alan Tanzanya, Togo, Kamerun ve Ruanda-Urundi bölgeleri ise B sınıfı manda olarak belirlenmiştir.

⁴ Bu konferanstan sonra Afrika'nın sömürsü hızlandırılmıştır. Fransa Batı Afrika'da, İtalya Kuzey Doğu Afrika'da, İngiltere Mısır'dan başlayarak Güney Afrika'ya kadar uzanan Doğu Afrika bölgesinde, Almanya Togo, Kamerun ve akabinde Tanganyika, Ruanda ve Burundi bölgelerinde, Belçika Kongo'da, Portekiz Angola ve Mozambik'te ve İspanya ise Fas, Batı Sahra ve Moritanya'ya ait belirli bölgelerde işgalini tamamlamıştır (Kocamaz, 2015: 62-64).

Yine çoğunlukla Alman kolonisi olan Namibya, Yeni Gine vb. gibi bölgeler de C sınıfı manda toprakları belirlenmiş ve manda yönetimlerine Batılı devletler tayin edilmiştir (League of Nations, 2021). Manda yönetimi boyunca bu ülkeler sözde bağımsızlığa hazırlanırken, Batılı devletler bu ülkelerde kendi ekonomik ve siyasi çıkarlarına uygun bir düzen oluşturmaya gayret etmiştir (Anghie, 2006: 747-748). Her ne kadar manda sistemiyle sömürgeciliğin sonlandırılması yolunda önemli bir aşama kaydedildiği savunulsa da bu sistem de esasında sömürgeciliğin devamı için kullanılan hukuki bir kılıf olma özelliğini taşımıştır. Buna tepki olarak Afrika ülkelerinde bağımsızlık yanlısı fikirler her geçen güçlenmiş ve mandacı güçler, sömürge ülkelerinde göstermelik olarak verdiği bazı haklarla bu ülkelerdeki bağımsızlık hareketlerini teskin etmeye çalışmıştır. Ancak bu girişimler başarısız olmuş ve bağımsızlık yanlısı hareketleri bastırma girişimleri sonucunda çok sayıda katliam yaşanmıştır (Batistich, 1995: 1-26).

Yine Amerika'daki siyahilerin demokrasi mücadelesinde başarılı çalışmalar yürütmüş olan Marcus Garvey'in "Afrika Afrikalılarındır" sloganı dünya kamuoyunda çok ses getirmiş ve dünya kamuoyundaki bu artan baskılar, vesayetçi güçlerin daha da endişelenmesine sebebiyet vermiştir (Mızrak, 2016: 11-12). Bu arada Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) de sömürgelerdeki bağımsızlık hareketlerine destek sağlamış ve bu sayede Batılı ülkeleri baskı altına almaya çalışmıştır. Dolayısıyla manda altındaki ülkelerin bağımsızlığa hazırlanması konusunda Milletler Cemiyeti tarafından görevler tevdi edilen mandacı devletlere gereğinden fazla manda yönetimini sürdürmemesi yönünde telkinler zamanla artmıştır. Ancak mandacı güçler yönetimi sürdürme yönünde direniş göstermeye devam etmiştir. Sadece insan gücü değil, hammadde de sağlayan bu ülkeleri kaybetme durumuyla karşı karşıya kalan sömürgeci güçler sert önlemler almaya çalışmış ancak bu ters bir etki doğurarak direnişi daha da artırmıştır. Bu hareketler, Avrupalı olmayan toplumların da artık eşitlik temelinde haklara sahip olması ve bu doğrultuda uluslararası hukukun revizyondan geçmesi gerektiği fikrini savunmuştur (Anghie, 2006: 739-753). Avrupalıların Afrika ülkelerinin bağımsızlığını geciktirmeye yönelik kısıtlamalarına segregasyon politikaları da eşlik etmiştir.

Örneğin İkinci Dünya Savaşı'nda müttefik güçlerle kahramanca mücadeleler yürüten manda yönetimi altındaki Afrikalı uluslar, bu kahramanlıklarından dolayı muadilleri olan Avrupalı askerler gibi övgüye mazhar olmamıştır. Övgü almak bir yana Afrikalı uluslara ayrımcı bir şekilde yaklaşılmıştır. Bu durum kendi aralarındaki birliği artırmış ve sömürgeciliğe karşı Afrika milliyetçiliğini güçlendirmiştir (Myrice, 2015: 3-4).

4. Afrikalıların Birleşmiş Milletlerdeki Bağımsızlık Mücadeleleri

Milletler Cemiyetinin belirlediği manda sistemi ise BM'de yerini Vesayet Konseyine (Trusteeship Council) bırakmıştır. Bu konsey de vesayet bölgelerinin ayakları üzerinde durabilmelerini sağlamak için ihdas edilmiştir. BM Antlaşması'nın XI. ile XII. bölümlerinde muhtar olmayan ülkelerle vesayet rejimi altındaki ülkelerin kendi kendini yönetme kabiliyetini kazanmaları ve bağımsızlıklarına daha da yaklaşabilmeleri adına sömürgeci güçlere tam olarak sorumluluklarının ne olduğu belli olmayan vazifeler verilmiştir. Bu kapsamda Afrika'da Kamerun, Papua Yeni Gine, Ruanda, Tanzanya, Togo, Gana, Nijerya ve Somali vb. ülkeler vesayet altına alınan ülkeler olarak belirlenmiştir. Dolayısıyla İkinci Dünya Savaşı sonunda Etiyopya, Liberya ve Güney Afrika hariç tüm Afrika toprakları vesayet yönetimi altına alınmış ve Batılı güçler tarafından Afrika topraklarının yönetimi paylaştırılmıştır. Her ne kadar egemenlik hakkı vesayetçi devletler tarafından inkâr edilmemiş veya sonlandırılmamış olsa da Afrika siyasi, ekonomik ve toplumsal olarak Batılı güçlerin yörüngesinde hareket etmeye devam etmiştir (Wallace-Bruce, 1985: 587). İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ABD ve SSCB arasında yaşanan Soğuk Savaş mücadelesi, Afrika'nın bağımsızlık savaşının ideolojik bir boyut kazanmasına neden olmuştur. Bu iki gücün de kayda değer etkisiyle Afrika'da istikrarsızlıklar artsa da bağımsızlığını kazanan ülke sayısı artmaya başlamıştır. Bunda da uluslararası toplumun ve SSCB'nin öncülüğünü yaptığı komünist ülkelerin önemli bir çabası mevcuttur. 14 Aralık 1960 tarihinde BM Genel Kurulu tarafından alınan 1514 sayılı Sömürge Olan Ülkelere ve Halklara Bağımsızlık Verilmesine Dair Bildirge ile tüm sömürgelerin kendi kaderini tayin hakkının olduğu ilan etmesi bu anlamda önemli bir gelişme olarak değerlendirilebilir (UN, 1960).⁵

BM tarafından sömürge yönetimi altındaki ülkelerin bağımsızlığını elde etmesi için alınan kararlar bununla sınırlı değildir. 1970 yılında alınan 3070 sayılı BM Genel Kurulu kararıyla birlikte sömürgeci ve ırkçı rejim altında yaşayan halkların kendi kaderini tayin hakkına başvurabileceği; bağımsızlık mücadelesinin meşru ve uluslararası hukuk ilkeleri ile tamamen uyumlu olduğu vurgulanmıştır. Bununla beraber sömürge ve işgal altında yaşayan toplumların silahlı mücadele de dâhil olmak üzere her türlü mücadelesinin meşru olduğu teyit edilmiştir (UN, 1973). Dolayısıyla devletleşme yolunda Afrikalı ülkelerin silahlı güç kullanması meşru bir eylem olarak değerlendirilmiş ve sömürgeci güçlerin hâkimiyeti Afrikalı ülkelerin varlığına yönelik devam eden bir saldırı olarak değerlendirilmiştir. Bununla alakalı BM Genel Kurulunun 1974 yılında almış olduğu "*Saldırının Tanımı*"na İlişkin Kararın 7. maddesinde geçen;

⁵ Bu bildirge öncesinde SSCB, sömürgelerdeki bağımsızlık hareketlerinin tümünün bağımsızlığını alması için teklif götürmüştü ancak bu teklif biraz daha yumuşatılmış ve 1514 sayılı bildirge kabul edilmiştir. Bu arada BM Antlaşması'nın temeli olarak kabul edilen Dumbarton Oaks görüşmelerinde kendi kaderini tayin hakkından hiç söz edilmese de bu ilke San Francisco görüşmelerine SSCB'nin ısrarı ile girdiğini hatırlamakta fayda bulunmaktadır (Yüce, 2008: 49).

“Bu tanımdaki hiçbir şey, özellikle madde 3, BM Antlaşması’ndan doğan BM Antlaşması’na uygun olarak Devletler Arasında Dostça İlişkiler ve İşbirliği Hakkında Uluslararası Hukuk İlkeleri Deklarasyonu’nda işaret edilen bu haktan kuvvet kullanarak mahrum edilen halkların özellikle sömürge ve ırkçı rejimler ya da başka şekillerdeki yabancı üstünlükleri altındaki halklara kendi kaderini tayin, özgürlük ve bağımsızlık haklarına ya da bu hakların bu sonuç için mücadele etme ve BM Antlaşması’nın ilkelerine ve yukarıda belirtilen Deklarasyona uygun olarak destek arama ve alma hakların zarar vermez.”

ifadeleri bu durumun teyidi olarak değerlendirilebilir (UN, 1974). Uluslararası toplumun verdiği güçlü destekle beraber bağımsızlıklarını elde eden Afrikalı ülkeler, kendi kaderini tayin hakkı ve belirlenmiş sınırlar (uti possidetis) dâhilinde diğer tüm devletlerle egemen olarak eşitliğe sahip olmuş; uluslararası siyasi, güvenlik ve ekonomik kurulumlarda söz sahibi olma fırsatı elde etmiştir. Bu arada vesayet altındaki ülkeler bağımsızlıklarını aldıkça Vesayet Konseyi işlevsiz hale gelmiştir. Hatta belirli bir zamandan sonra vesayet ülkeleri bağımsızlık süreçlerini tamamlamış ve kâğıt üstünde hala varlığını sürdüren Vesayet Konseyinden kalan işler, BM Güvenlik Konseyine tevdi edilmiştir (UN, 2020).

Tüm bu olumlu gelişmelere rağmen birtakım vesayetçi ülkeler bazı Afrikalı ülkelerin bağımsızlık süreçlerinde problemler yaratmıştır. Alman yönetiminden sonra Milletler Cemiyeti tarafından 1920 yılında Güney Afrika mandası yönetimine verilen Namibya’da yaşananlar buna örnektir. Güney Afrika, Namibya’nın kendi kaderini tayin hakkını tamamlayabilmesini engellemiş ve yönetimini devretmeye yanaşmamıştır. Bunun üzerine Güney Afrika’ya karşı uluslararası toplum sert bir tepki göstermiştir. Bununla ilgili 1966 yılındaki oylamada BM Genel Kurulu, Güney Afrika’nın manda yönetimini sonlandıran bir karar alırken; 1978 yılında BM Güvenlik Konseyi, Güney Afrika’nın Namibya’daki varlığının uluslararası hukuka aykırı olduğunu kabul eden bir karar almıştır (Wallace-Bruce, 1985: 586). Daha sonra BM Güvenlik Konseyi, Uluslararası Adalet Divanından Güney Afrika’nın Güney Batı Afrika’daki (Namibya) varlığını sürdürmesinin yasal sonuçlarıyla ilgili 1970 yılında bir danışma görüşü talep etmiştir. 21 Haziran 1971 tarihinde Mahkeme, Güney Afrika’nın Namibya’daki varlığının illegal olduğunu ve yönetimini derhal sonlandırma yükümlülüğünün bulunduğu sonucuna varmıştır. Hatta BM üyesi ülkelerin bu hukuksuzluğu tanımaması veya Güney Afrika yönetimine Namibya’daki varlığını tahkim edebilecek veya tanıyabilecek tutum ve davranışlardan kaçınma yükümlülüğünün bulunduğu hatırlatılmıştır. (International Court of Justice, 1970). Güney Afrika’daki Apartheid politikalarına da maruz kalan Namibya’nın temsilcisi olarak 1973 yılında BM de, bağımsızlık mücadelesi yürüten Güney Batı Afrika Halk Örgütünü tanımıştır. Güney Afrika’daki Apartheid rejimine karşı mücadelesine devam eden Namibya, uluslararası toplumun da güçlü desteğiyle 1990 yılında bağımsızlığını elde edebilmiştir (Britannica, 2022).

5. Bağımsızlık Sonrasında Yaşanan Devletleşme Sorunları

Afrika'daki bağımsız ülkelerin sayısı hızla artsa da bu ülkelerde yaşanan sorunlar bitmemiştir. Sorunların devamında ise Afrikalı devletlerin sosyolojik, etnik, tarihi ve siyasi yapıları dikkate alınmaksızın çizilen sınırlarının önemli bir rolü vardır. Bu çizilen sınırlar gelecekte yaşanacak olan çatışmaların fitilini ateşlemiş ve yaşanan çatışmalar sonucunda uluslararası insan hakları hukuku ve uluslararası insancıl hukuk kuralları ağır bir şekilde ihlal edilmiştir. Afrikalı hükümetler kendi yaptıkları ihlalleri iç işlerine karışmazlık ilkesini (BM Antlaşması, 2/7. m) öne sürerek örtbas etmeye çalışmış ve bu konuda kendilerini eleştirenleri sömürgecilikle suçlamıştır (Gassama, 2018: 561-563). Ancak küreselleşme ve iletişim teknolojilerinin güçlendiği bu yüzyılda uluslararası hukuk hızlı bir şekilde değişime uğramakta ve her devletin sınırları dâhilinde insan haklarına aykırı şekilde istediği fiili işleyemeyeceği kabul edilmektedir. Bununla alakalı uluslararası toplum Koruma Sorumluluğu (Responsibility to Protect, R2P) doktrini adı altında bir fikir öne sürmüştür. Buna göre bir devletin egemenlik haklarının olduğu kabul edilmekle beraber kendi vatandaşlarını soykırım, savaş suçları veya etnik temizliğe varan uygulamalardan koruyamaması halinde, sorumluluğun uluslararası topluma geçebileceği ifade edilmiştir (ICISS, 2021). Bu doktrin 2005 yılında BM Dünya Zirvesi'nde ve 2006 yılında BM Güvenlik Konseyinin 1674 sayılı kararıyla kabul edilmiştir (UN, 2006). Dolayısıyla egemenliğin bir hak değil aynı zamanda bir sorumluluk da içerdiği bu doktrin ile kabul edilmiştir. Ancak Afrika gibi gelişmekte olan ülkeler bu hakkın gelişmiş devletler tarafından kendi içişlerine karışmak için bahane olarak kullanılacağından endişe etmektedir (Reinold, 2012: 148).

Bununla birlikte Afrika devlet sınırlarının suni olarak çizilmesinden kaynaklanan problemler, hukuki açıdan çeşitli tartışmalara sebebiyet vermektedir. Çünkü 1933 tarihli Montevideo Antlaşması'na göre sınırları belli olan bir toprak parçasına sahip olunması gerektiği bir devletin devlet olması için gereken koşullardan birisi olarak tayin edilmişti. Ancak sınırların net olmayışı o devletin devlet olma özelliğini yitirmesine sebebiyet vermeyecektir. Sınırlar net olmasa da var olan topraklardaki yönetim istikrarı ve kamu güvenliğini sağlama kapasitesi bu devletin tanınması için yeterli olabilecektir. Nitekim günümüzde çok sayıda sınırı tartışmalı olan devlet mevcuttur. Bu durum onların tanınmasında bir engel olarak görülmemektedir. Hakeza Afrika kıtası sınır anlaşmazlıklarının en fazla yaşandığı bölgelerden birisi olarak gösterilmektedir. Örneğin Etiyopya-Somali, Libya-Çad, Nijerya-Kamerun, Uganda-Tanzanya, Burkina Faso ve Mali arasında hâlâ sınır anlaşmazlıkları devam etmektedir. Hatta bu anlaşmazlıklardan birisi olan Uganda-Tanzanya sınır anlaşmazlığı savaşa neden olmuş ve Uganda devlet başkanı İdi Amin'in yönetimden düşmesine sebebiyet vermiştir.⁶

⁶ Uganda Devlet Başkanı İdi Amin, Tanzanya kontrolünde yer alan Kagera Salient'in Uganda'ya bağlanması gerektiğini ifade etmiş ve buraya askeri bir müdahale başlatmıştır. Savaş Ugandalı güçlerin yenilgisiyle sonuçlanmıştır.

Montevideo Antlaşması'nda için öngörülen hususlardan bir diğeri de süreklilik arz eden organize bir nüfustur. Nüfusun sayısı konusunda ise bir alt limit bulunmamaktadır. Nijerya gibi 200 milyondan fazla olabildiği gibi Yeşil Burun (Cape Verde) gibi 1 milyondan daha az nüfusu da sahip olabilir. Buradaki temel mesele nüfusun organize ve süreklilik arz etmesidir. Ancak organize ve süreklilik arz etme durumu da aynı sınırların belli olması gerektiği konusundaki tartışmalarda olduğu gibi muğlaklıklar içermektedir (Wallace-Bruce, 1985: 590). Batı Sahra ülkesi bu anlamda verilebilecek en önemli örnektir. 1884-1976 yılları arasında İspanya sömürgesi olarak kalan Batı Sahra'nın kendi kaderini tayin hakkını kullanabilmesi için BM Genel Kurulu bir referandum yapılması talebinde bulunmuştur. İspanya referandum talebini kabul etmiş ancak Fas ile Moritanya, İspanyol işgalinden evvel bu bölge ile tarihi ve kültürel bağlarını gerekçe göstererek Batı Sahra'nın kendilerine bağlanmasını istemiştir. Ayrıca Fas ve Moritanya Batı Sahra'nın bir devlet olabilmesi için elzem olan sürekli ve organize insan topluluğundan yoksun olduğunu iddia etmiştir. Bunun üzerine Batı Sahra'nın sahipsiz bir ülke (terra nullius) olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceği konusunda 13 Aralık 1974 tarihinde BM Genel Kurulu, Uluslararası Adalet Divanından bir Danışma Görüşü talep etmiştir. Mahkeme vermiş olduğu kararda Batı Sahra'nın ülke sınırlarını aşan göçebe kavimlere sahip olduğunu kabul etmekle birlikte nüfusun organize olmasından veya sürekliliğinden ziyade sosyal ve siyasi olarak örgütlenmiş olup olmadığının daha önemli olduğuna karar vermiştir (International Court of Justice, 1996). Dolayısıyla Mahkeme'ye göre Batı Sahra halkının göçebe durumda olması o halkın kendi kaderini tayin etmesine engel değildir.

Montevideo şartları açısından değerlendirilebilecek diğer hususlar ise "etkili yönetim" ile "dış ilişkileri yönetme kapasitesi"dir. Bu şartın devlet ilk kurulduğunda karşılanması gerektiği ifade edilse de Afrika kıtasında sıklıkla görüldüğü üzere devletler, iç karışıklık neticesinde topraklarındaki etkili yönetimini kaybedebilir ve başarısız veya zayıf devlet haline gelebilir. Böyle bir durum yaşandığında genellikle uluslararası toplum o devleti tanımaya devam etmektedir. 1960 yılında Kongo Demokratik Cumhuriyeti'nde yaşanan iç çatışmalara, hatta Katanga bölgesinin ayrılıkçı girişimlerine ve bundan doğan yönetim boşluklarına rağmen uluslararası toplum, bu devletin toprak bütünlüğünü korumasına yardım etmiştir. Hatta BM öncülüğünde Kongo Demokratik Cumhuriyeti'ndeki finansal ve siyasi istikrarsızlık engellenmiş ve Katanga'nın ayrılıkçı girişimleri 1960 yılındaki BM destekli barış gücü operasyonları neticesinde bastırılmıştır. Yine 2011 yılında Libya'da Kaddafi sonrasında oluşan yönetim boşluğu uluslararası toplumun sınırları dâhilinde Libya'nın egemen bir devlet olarak tanınmasını engellememiştir (Dobbins vd., 2005: 16).

6. Afrikalı Devletlerin Tanınma Sorunu ve Bazı Ayrılıkçı Girişimler

Uluslararası hukuka göre açıklayıcı ve kurucu olmak üzere iki tür tanınma söz konusudur. Kısaca kurucu okula göre diğer devletler tarafından tanınmasıyla yeni devletin uluslararası hukuk kişiliği kazanacağı öngörülürken açıklayıcı okula göre bir ulusun devletleşmesi diğer devletlerin siyasetinden bağımsız olarak Montevideo şartlarına göre hali hazırdaki mevcudiyetinin kabul edilmesi yoluyla geliştiğini savunur. Günümüzde kurucu teorisinin öngördüğü gibi bir devletin devlet olabilmesi için sadece diğer devletler tarafından tanınması gerektiği düşüncesi kabul görmekten uzak olduğu gibi tanıyıp tanımama yönünde alınan bir karar sadece bu kararı alan devletler açısından sonuç doğurabilecektir.

Tanım işleminin gerçekleşmesi halinde uluslararası hukuka göre her iki taraf birbirine karşı hak ver yükümlülükler sahip olacaktır. Dolayısıyla Montevideo şartlarına uygun şekilde bağımsızlık ilan eden ulusların diğer devletler tarafından tanınması sadece devlet olunması için gereken şartların karşılanması durumunun teyidinden başka bir şey değildir. Bu arada söz konusu şartları karşılayan ulusların devlet olarak tanınmasının kesin olmadığını söylemekte fayda vardır. Ayrıca bahsi geçen ulusların sömürge sonrası kendi kaderini tayin hakkına haiz olan uluslar içinden olması ve eşit haklara sahip olunan bir devlet içerisinde ayrılıkçı bir gündeme sahip olmaması gerekmektedir. Aksi takdirde bu ulusun mücadelesi kendi kaderini tayin hakkı değil, bir devletin toprak bütünlüğünü bozmaya çalışan ayrılıkçı bir girişim olarak değerlendirilecektir. Bu tarz ayrılıkçı bir girişimin merkezi hükümet tarafından bastırılması ise mümkün olup ayrılıkçı tarafa verilebilecek olan destek BM Antlaşması'nın 2/7. maddesinde ifadesini bulan iç işlerine karışmazlık ilkesine aykırı olacaktır. Eğer ayrılıkçılara silahlı bir destek söz konusu olursa bu BM Antlaşması'nın 2/4. maddesi gereği kuvvet kullanma yasağının ihlali olacaktır. Bu yasak ise hiçbir devletin uluslararası hukuka göre ihlal etmemesi gereken *jus cogens*⁷ kurallardan bir tanesidir.

Montevideo şartlarını karşılayan bir devletin başka bir devlet tarafından tanınmaması mümkün olduğu gibi bu şartları karşılamayıp uluslararası hukuka göre tanınmaması gereken ulusların tanınması da söz konusu olabilir. Bu tarz durumlarda genellikle uluslararası toplumun tutumu belirleyici bir rol oynamaktadır. Kurucu teori çerçevesinde bir değerlendirme yapılırsa bu işlemin devletlerin siyasi çıkarlarına göre farklılık arz edebileceği söylenmelidir. Ancak yine ifade edilmelidir ki kurucu teori, Montevideo şartlarını karşılasa dahi gayri meşru bir şekilde devlet veya hükümet olduğunu ilan eden tarafın tanınıp tanınmamasında uluslararası topluma takdir fırsatı vermektedir (Kuzu, 2011: 7-14).

⁷ Buyruk Kural anlamına gelen bu terim soykırım, saldırı suçu, kuvvet kullanma yasağı, kölelik vb. suçların hiçbir şekilde işlenemeyeceğini ve bu tür suçları öngörecektir şekilde yapılan antlaşmaların batıl kalacağını ifade etmektedir.

Bu ise daha çok hükümetlerin iç hukuk düzenine aykırı şekilde yıkılması, ayrılıkçı hareketlerin ortaya çıkması veya başka devletin işgali neticesinde yaratılan fiili durumları kabul etmeme yoluyla meydana gelmektedir (Lauterpacht, 1947: 425).

Hukuken *ex injuria jus non oritur* (yasadışı eylemlerin hukuk yaratamaması durumu) olarak ifade edilen bu yasa, Japonların Çin'e ait Mançurya bölgesini işgal etmesinden sonra burada oluşturulan işgal yönetiminin tanınmaması yönünde ABD politikasının sonucu olarak "Stimson Doktrini" ismiyle kavramsallaştırılmıştır (Kuzu, 2011: 18).

Bu tanıma işleminin en sakıncalı yönü devletlerin subjektif yetkisi altında olmasıdır. Çünkü her devlet bir gecede alacağı bir siyasi kararla istediği şekilde tanıma işlemini gerçekleştirebilir. Bununla beraber devletler alacakları bu siyasi kararlara göre tanıma işlemini gerçekleştirmeye yetkili olsa da hükümetlerin tanınması tartışmalı mahiyetini korumaktadır. Örneğin Libya'da Kaddafi yönetimine karşı başlatılan isyan hareketleri neticesinde Batılı ülkeler, Kaddafi rejimine tepki göstererek Libya muhalefetini Libya halkının meşru temsilcisi olduğunu ilan etmiştir.

Fakat Libya muhalefetinin Libya halkının meşru temsilcisi olarak tanınması Libya'da Kaddafi rejiminin uluslararası hukuk açısından hükümet olma vasfında bir değişiklik yaratmamış, bu tanıma kararı söz konusu devletlerin siyasi tutum temelinde açıklanacak bir işlem olarak değerlendirilmiştir. Örneğin Libya muhalefetini Libya halkının meşru temsilcisi olarak tanıyan İngiltere, Nisan 2011'de sınır dışı edene kadar Kaddafi'nin büyükelçisini muhatap almaya devam etmiştir. Bu arada Libya Büyükelçisi'nin daha sonra sınır dışı edilme nedeni Libya muhalefetinin hükümet olarak kabul edilmesinden kaynaklanmamaktadır. İngiltere, Libya'daki İngiltere Büyükelçiliği'ne verilen zarara tepki olarak Libya Büyükelçisi'ni sınır dışı etmiştir (Akande, 2011). Bu konuda Afrika'dan başka örnekler de mevcuttur. Örneğin Etiyopya, İtalya tarafından ilhak edilmesine rağmen uluslararası toplum bu ilhakı tanımamıştır. Hatta işgal altındaki Etiyopya'nın diplomatları Milletler Cemiyetinde iki yıl daha temsil görevlerini devam ettirmiştir. Aynı şekilde 24 Eylül 1973 tarihinde bağımsızlığını ilan ettikten sonra Gine Bissau, BM Genel Kurulu tarafından hemen tanınsa da 26 Ağustos 1974 yılına kadar Portekiz, bu bağımsızlık ilanını kabul etmemiştir (Wallace-Bruce, 1985: 594-598). Bunun üzerine uluslararası toplum Portekiz'e tepkiler göstermiş ve BM Güvenlik Konseyi oy birliği ile Gine Bissau'nun BM üyesi olarak kabul edilmesi yönünde karar almıştır. Bu baskılardan sonra Portekiz, Gine Bissau'nun bağımsızlığını tanımıştır (Kihss, 1974). Görüldüğü gibi uluslararası hukukta tanınma meselesinin muğlaklığı bu konuda bizlere net bir hüküm verme olanağı tanımamaktadır. Bu sebeple sömürge sonrasında bağımsızlıklarını kazanmaya çalışan uluslar için açıklayıcı teoriyi; ayrılıkçı, sömürgeci ve işgalci girişimlere karşı kurucu teoriyi öne çıkarmak gibi mümkün görünmektedir.

Afrikalı ulusların devletleşme sürecinde yaşanan bir diğer sorun ise ayrılıkçı girişimlerdir (Williamson, 2009: 59). Bununla ilgili 1970 yılında kabul edilen BM Genel Kurulunun BM Antlaşması Doğrultusunda Devletler Arasında Dostça İlişkiler ve İşbirliğine İlişkin Uluslararası Hukuk İlkeleri Konusundaki Bildirgesi'nde kendi kaderini tayin hakkının önemini teyit edilmekle beraber halkların parçası olduğu devlette eşit hakları varsa; kendi geleceğini tayin ilkesine uygun olarak kendilerini yöneten ve ırk, inanç ya da renk ayrımı yapmadan ülkede yaşayan bütün halkları temsil eden bir yönetim bulunuyorsa; bu bildirgenin egemen devletlerin toprak bütünlüğünü ve siyasi birliğini tamamen ya da bir kısmı ile parçalayacak ya da bozacak herhangi bir harekete izin veriyormuş ya da teşvik ediyormuş gibi de yorumlanamayacağı bildirilmiştir (UN, 1970). Dolayısıyla sömürge yönetimi altında yaşayan halkların özgürlüğüne atıfta bulunulurken, eşit bir şekilde siyasi olarak temsil edilebilen halklar için bu ilkenin işler olmayacağına işaret edilmiş ve ayrılıkçı hareketler tasvip edilmemiştir. Nitekim sömürge sonrasında Afrika'da yaşanan çatışmaların önemli bir çoğunluğunda bahsi geçen bu ayrılıkçı girişimlerin izleri görülmektedir (UN, 2011). İlerleyen paragraflarda bu bahsi geçen ayrılıkçı girişimlere örnekler verilmektedir.

Nijerya'nın Biafra bölgesindeki ayrılıkçı hareket bu anlamda Afrika'da yaşanan en önemli örneklerdendir. Bu bölgede yaşayan Hristiyan İgbo etnik azınlığı, Nijerya Federal Hükümeti'nde yeteri kadar temsil edilmediğini ve yönetimde çoğunluğu oluşturan Müslüman Hausa-Fulani grubu çıkarlarının gözetildiğini öne sürmüştür. 1967 yılına gelindiğinde İgbolar, Nijerya'dan ayrıldıklarını ve tek taraflı olarak Biafra Cumhuriyeti'ni kurduklarını ilan etmiştir. İlan öncesinde yapılan müzakereler de başarısızlıkla sonuçlanmış, gerginlikler çatışmalara evrilmiş ve yaşanan iç savaş neticesinde 1 milyondan fazla Biafralı hayatını kaybetmiştir. İngiliz şirketi BP'nin İgbo çoğunluğunu oluşturan bölgede keşfettiği petrol ve bu petrolün paylaşımı noktasındaki merkezi hükümetin bazı politikalarına yönelik İgboların tepkisi bu iç savaşın en temel nedenlerinden birisini oluşturmuştur (Warren, 1979: 69). Bu süreçte iki tarafa da silah sağlayan Avrupalı devletler, iç savaşın şiddetlenmesine sebebiyet vermiştir (Garba ve Garba, 2005: 91-108). 2,5 yıl bağımsız olarak mevcudiyetini sürdüren bu cumhuriyet, sadece 5 devlet tarafından tanınmıştır. Ancak sadece 5 devlet tarafından tanınan Biafra'nın uluslararası hukuka göre bir devlet olarak kabul edilip edilemeyeceği tartışmalı kabul edilmiştir. Eğer Montevideo şartlarına göre bir değerlendirme yapılırsa Biafra'nın bir devlet olduğu iddia edilse bile uluslararası toplum Biafra'nın ilanını bir ayrılıkçı girişim olarak değerlendirmiş ve tanımamıştır. İngiltere'nin ise bu iç savaştaki tutumu dikkate değerdir. Nijerya'da iç savaş patlak verdiğinde İngiltere, sahip olduğu petrol imtiyazlarını korumak için "Tek Nijerya" politikasını desteklemiştir. 1967'deki Altı Gün Savaşları neticesinde petrol temininde yaşadığı büyük sorunlar dikkate alınırca İngiltere ekonomisi açısından Nijerya'dan yapılacak petrol ithalatının hayati hale geldiği ifade edilebilir.

Burada bir imtiyaz kaybı endişesi yaşayan İngilizlerin tutumunun iç savaşta belirleyici olduğu ifade edilmektedir (Uche, 2008: 134-135).⁸ Dolayısıyla sömürge yönetiminde ülkenin etnik ve dini gruplarını bölen ve bu farklı grupları federal bir devlet içerisine koyarak çatışmanın tohumlarını daha en başından eken İngiltere'nin, yönetimini sona erdirse de ekonomik açıdan sömürge çıkarlarını hâlâ devam ettirdiği görülmektedir (Heerten ve Moses, 2014: 172-173).

Afrika'nın devletleşme sürecinde yaşanan ayrılıkçı girişimlerden bir diğeri de Bantustan sorunudur. Güney Afrika'daki Apartheid rejiminin ayrımcı politikalarına maruz kalan ve dışlanan Bantustanlılar, Güney Afrika'da birbirleriyle bağlantısız 10 farklı bölgede yaşamlarını sürdürmektedir. Bu bölgeler Güney Afrika'nın en verimsiz toprakları olup nüfusu ise Apartheid rejiminin buralara sürdüğü siyahilerden oluşmaktadır. Buralara sürülen siyahi sayısının ise 900.000'den fazla olduğu belirtilmektedir. Beyazlar ise ülkenin en verimli ve zengin alanlarını kendilerine ayırmıştır. Daha sonra Güney Afrika'nın toplam %13'lük bir bölümünü oluşturan Bantustan bölgelerinin 4'ü Apartheid rejimi desteğiyle bağımsızlığını ilan etmiş ancak bu ilanlar uluslararası toplum tarafından kınanmıştır (Richardson, 1978: 185-190). Bununla ilgili 1975 yılında BM Genel Kurulundan, Bantustanlıların bağımsızlık ilanlarının hiçbir şekilde tanınmaması ve bağımsızlık ilanında bulunan Bantustanlılarla herhangi bir işbirliğinde bulunulmaması yönünde karar çıkmıştır. Söz konusu kararda Apartheid rejimi kınanarak bu rejimin desteğinde kurulan Bantustan devletçiklerinin kabul edilmemesi gerektiği, bu girişimin Güney Afrika'nın toprak bütünlüğüne ve BM Antlaşması'na aykırı olduğu ifade edilmiştir. Hatta bu durum 1960 yılında BM Genel Kurulunun almış olduğu "Sömürge Ülkelerine ve Halklarına Bağımsızlık Verilmesine İlişkin Deklarasyon"da da ifadesini bulmuş, ulusal bütünlüğü ve egemenliği bozabilecek herhangi bir girişimin BM ilkelerine aykırı olacağı ifade edilmiştir (BM, 1960). Sadece siyahilerden müteşekkil suni devletçikler yaratan Apartheid rejiminin, Bantustan bölgelerinin sözde kendi kaderini tayin hakkını kabul ettiğini ilan ederek özünde ayrımcı ve ırkçı olan bu siyasetiyle Güney Afrika'nın bölünmesini amaçladığı söylenebilir.

Uluslararası hukuka göre hiçbir şekilde ihlal edilmesi mümkün olmayan ve ihlaline sebep olabilecek her türlü düzenlemenin kesin olarak hükümsüz olduğu jus cogens kurallardan birisi de ırkçılıktır. Bununla alakalı Kasım 1983 tarihinde BM Genel Kurulunun aldığı bir kararla Güney Afrika'daki Apartheid rejimi anayasasının ırkçı olduğu ve hiçbir şekilde geçerli olmadığını ilan etmesi jus cogens kuralının tatbiki olarak değerlendirilebilir. Aldığı bu kararda 1948 yılında ilan edilen Evrensel İnsan Hakları Beyannamesi'ne de atıfta bulunan BM, Güney Afrika'daki ırk, renk ve dil ayrımının illegal olduğunu belirtmiştir.

⁸ Bununla beraber, Nijerya'da keşfedilen petrol öncesi dönemde Nijeryalıların daha müreffeh olduğunun vurgulanması da çarpıcı bir ayrıntıdır.

Ayrıca ırkçılığın *jus cogens*'e aykırı olduğu ve bu kurala aykırı olan tüm ulusal ve uluslararası hukuk kurallarının batıl kalacağı; Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme ile Apartheid Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme'de Apartheid rejimi uygulamalarının insanlığa karşı suç teşkil ettiği belirtilerek bu rejimin Güney Afrika'nın toprak parçası olan Bantustan'ın ayrılığı konusundaki destekleyici inisiyatiflerinin geçersiz olduğu vurgulanmıştır. Bu nedenle uluslararası toplum tarafından *ex injuria jus non oritur prensibi* Güney Afrika'da uygulanmış ve yaratılan bu illegal durumun kabul edilemeyeceği vurgulanmıştır (Wallace-Bruce, 1985: 599-602). Bu açıdan bakılırsa Güney Afrika'daki Apartheid rejimine yönelik uygulanan politikaların kendi kaderini tayin hakkına önemli bir perspektif kazandığı söylenebilir.

İrkçi ve ayrımcı siyasetin uygulandığı bir diğer ülke ise Rodezya'dır. Güney Afrika'nın Apartheid rejiminde olduğu gibi Rodezya rejimi de siyahilere karşı siyasi ve sosyo-ekonomik alanlarda ayrımcılık politikalarını kurumsallaştıracak çok sayıda kanun yürürlüğe sokmuştur. Beyaz azınlığın siyahi haklarını görmezden gelerek kurduğu Rodezya rejimi, BM tarafından ırkçı olarak değerlendirilmiş ve bu rejime çok sayıda yaptırım uygulanmıştır. Dolayısıyla Montevideo şartlarına uyup uymadığına bakmaksızın BM, %6'luk bir nüfusun %94'üne tahakküm kurduğu ırkçı ve demokratik olmayan bir rejim olan Rodezya'nın meşruiyetini kesin bir dille reddetmiştir. BM Güvenlik Konseyi de BM Antlaşması'nın 39. maddesi çerçevesinde karar alarak Rodezya yönetiminin uluslararası barış ve güvenliğe tehdit oluşturduğunu karara bağlamış ve Rodezya'nın tek taraflı bağımsızlık ilanının geçersiz olduğunu ilan etmiştir (Dore, 1980: 40-41). Bu baskılar sonuç vermiş ve 21 Aralık 1979 tarihinde imzalanan Lancaster House Antlaşması ile Zimbabwe ismiyle yeni bir devlet kurulmuştur. Sonuç olarak yine *ex injuria jus non oritur prensibi* Rodezya'da da benimsenmiş ve 14 yılın sonunda Rodezya'daki ırkçı Smith rejimi sona ermiştir (Wallace-Bruce, 1985: 595).

7. Devletleşen Afrika'daki Dolaylı Sömürge Dönemi

Afrikalı uluslar sömürge sonrasında uluslararası toplumun onurlu birer üyesi olabilmeyi başarabilse de bu sömürge ilişkisinin bittiği anlamına gelmemiştir. Başka bir ifadeyle, Avrupalı güçlerin Afrika'daki doğrudan yönetimi sona erdiği doğru olmakla birlikte kurulan Afrika devletlerinin kurumsal yapıları ve toplumsal düzenleri sömürge düzeninin devam edeceği şekliyle tasarlanmıştır. Başta ekonomi olmak üzere siyaset, kültür ve eğitim alanlarında sömürgeci devletlerin bu ülkeler üzerindeki tahakkümünün sürdüğü açık bir vakıadır. Sömürge düzenini sürdürmek isteyen Batılı güçlerin, Afrika ülkelerinin kalkınma ve ekonomik olarak bağımsızlık mücadelelerini Bretten Woods kurumlarıyla ipotek altına aldığı ve ekonomik olarak desteğe ihtiyaçları olan Afrika ülkelerine çıkarlarına uygun şekilde reçeteler dayattığı ifade edilmektedir (Gruhn, 1983: 40-41).

Sadece ekonomi alanında değil BM düzeninde de Batı'nın Afrikalılara istediği tarzda şartları benimsetmeye çalıştığı vurgulanmaktadır. BM sistemi her ne kadar Afrika'nın sömürge yönetimlerinden kurtulmasında belirleyici bir rol oynasa da Afrika devletleri BM Güvenlik Konseyinin kendi geleceği adına alacağı kararlardan memnuniyet duymamaktadır. Afrikalı devletler kendilerinin söz hakkına sahip olmadığı bir küresel yönetim sisteminde kendi sorunlarının çözümünü mümkün görmemektedir (Gassama, 2018: 551-554). Aynı şekilde dünya adaleti için hala umut vadettiği düşünülen Uluslararası Ceza Mahkemesinde (UCM) bile dava dosyalarının tümü Afrikalılara karşı açılmıştır (International Criminal Court, 2021). Haliyle bu mahkemenin sadece Afrikalılar için mi kurulduğu sorusu akıllarda belirlemektedir.

Diğer taraftan da Batılı ülkelerin bir bahane olarak insan hakları ihlallerini kullanmak suretiyle bu ülkelere müdahale etme ihtimali, Afrikalı devletler açısından endişe verici bir husus olarak değerlendirilmektedir. Uluslararası toplumun insani müdahale kavramını kurumsallaştırma yönünde gayretlerinin sonucu olarak ortaya konulan R2P doktrinini de bu bağlamda ele almak mümkün görünmektedir. Birleşmiş Milletler 2005 Dünya Zirvesi ve 2006 yılında Güvenlik Konseyinin aldığı 1674 sayılı kararı sonucu oy birliğiyle kabul edilen bu doktrine göre ülkesindeki bireyleri korumakta başarısız olursa ve bu başarısızlık ağır insan hakları ihlallerine yol açarsa, buradaki sivilleri koruma yetkisinin uluslararası topluma geçeceği bildirilmiştir (Ertuğrul, 2016: 441-470). Ancak BM Güvenlik Konseyinin uhdesinde olan R2P doktrininin suistimal edileceği yönünde Afrikalıların haklı endişeleri mevcuttur. Örneğin Arap Baharı'yla Libya'da yaşanan isyan hareketleri neticesinde yaşanan iç savaşla beraber BM Güvenlik Konseyi aldığı 1973 sayılı kararla R2P'de öngörülen tedbirlerin sağlanması amacıyla NATO müdahalesinin yapılmasını öngörmüştür. Ancak özellikle Fransa'nın başını çektiği bir grup devlet tarafından bu amacın dışına çıkmış ve yapılan müdahale rejim değişikliği ile sonuçlanmıştır. Bu durum doğal olarak R2P açısından oluşan olumlu intibaya zarar vermiştir (Hehir, 2012: 5). Hatta bu örnek olay Batılı devletlerin R2P'yi kendi ülkelere müdahale etmek için araç olarak kullanabileceği yönündeki Afrikalıların endişesini körüklemiştir (Waal, 2012: 70-71). Bu konuda önemli olarak değerlendirilebilecek bir diğer detay BM Güvenlik Konseyinin Libya'da yaşanan olayları UCM'ye sevk ettiği 1970 sayılı kararın Gabon, Nijerya ve Güney Afrika'nın olumlu oylarıyla alınmış olmasıdır. Dolayısıyla Afrikalı devletlerin uluslararası adaletin sağlanması yönünde bir irade eksikliği taşıdığı söylenemese de bazı Batılı ülkelerin yetkisini aşarak Kaddafi rejimini devirmesi Afrikalılarda haklı olarak endişe ve tepkiye sebebiyet vermiştir (Batohi, 2014: 50).

Afrikalı devletler insan hakları veya insancıl hukuk ihlallerinin yanı sıra terörle mücadele bahanesi ile de kendi ülkelere Batılı devletlerin müdahil olma ihtimalinden endişe duyduğu söylenebilir (Saul, 2006: 2-3). Teröre karşı meşru müdahalelerin önemi büyük olmakla birlikte bu konunun suistimal örnekleri mevcuttur.

Bu suistimal örnekleri bağımsız olsa da Afrikalı devletlere ikinci sınıf devlet muamelesi yapıldığı kanaatini güçlendirmektedir. ABD'nin 1998 yılında Sudan'a karşı gerçekleştirdiği operasyon buna örnek olarak verilebilir. 1998 yılında ABD, Sudan'ı Kenya ve Tanzanya'daki ABD Büyükelçiliklerine karşı yapılan saldırıların faillerini barındırmakla suçlamıştır. Daha sonra ABD, Sudan'ın kuzeyinde bir ilaç fabrikasına saldırı gerçekleştirmiş ve burada Bin Ladin adına kimyasal silah yapıldığını iddia etmiştir. Ancak söz konusu yerin Sudan'ın en büyük silah ihracatçısı olan bir firmaya ait olduğu ve tesisin düzenli olarak Dünya Sağlık Örgütü tarafından ziyaret edildiği anlaşılmıştır. Hatta ABD'li bir mühendis de fabrikanın ilaç ürettiği ve kimyasal silah üretimiyle hiçbir alası olmadığını açıklamıştır. Ayrıca fabrika sahibinin de terör örgütü El Kaide ile bağlantısı olduğunu ABD kanıtlayamamış ve bunun üzerine ABD iddialarından vazgeçerek Sudan'a yaptığı saldırının yanlış istihbarata dayandığını itiraf etmek zorunda kalmıştır. Bu arada Sudan, ABD iddialarını reddetmiş ve ABD kanıtlarının zayıf olduğunu belirtmiştir. Hatta Sudan, ABD iddialarının araştırılması için BM Güvenlik Konseyine başvurmuş ancak BM Güvenlik Konseyi daimi üyesi olan ABD rıza göstermeyince bu gündeme dahi alınmamıştır. Bu nedenle ABD'nin tamamen ihtimale dayanarak Sudan'a saldırması uluslararası hukukun ağır bir ihlalini teşkil ettiği söylenebilir. Normal şartlarda ABD'nin izlemesi gereken prosedür bellidir. Ani bir tehdit söz konusu değilse saldırı tehdidinde uğraması muhtemel olan devlet elindeki kanıtlarla birlikte BM Güvenlik Konseyine başvurması gerekmektedir. Konuyu değerlendiren ve tehdit olduğu kanaatine varan BM Güvenlik Konseyi, BM Antlaşması'nın 39. maddesi çerçevesinde durum tespiti yapması; eğer tehdit söz konusu ise 41. madde çerçevesinde ekonomik ve diplomatik yaptırımlar uygulaması; o da yetersiz kalırsa 42. madde çerçevesinde askeri önlemler alması mümkün olabilirdi. Ancak konuyu daimi üye olduğu BM Güvenlik Konseyinin dikkatine dahi sunmaya gerek duymayan ABD, sonradan doğru çıkmayan bir istihbarata dayanarak Sudan'a saldırıda bulunmuş ve bu ülkenin egemenliğini ihlal etmiştir. ABD'nin Sudan'a karşı gerçekleştirdiği saldırı fiili ise cezasız kalmıştır. Bu olay eski sömürgeci güçlerin de dâhil olduğu BM Güvenlik Konseyi daimi üyelerinin kendi çıkarları için Afrika dâhil tüm dünyanın kaderini etkileyen veto güçlerini araçsallaştırmasının bir sonucu olarak değerlendirilebilir (Topal, 2004: 231-235).

Bağımsız Afrika'da görülen ekonomik krizler, yolsuzluklar ve kıtlık sömürge döneminin Afrika'ya bıraktığı bir diğer mirastır. Sahip olduğu kaynakları işletemeyen ve büyük ölçüde bu kaynakların Batılı devletlere satışından gelecek sıcak paraya bağımlı olan Afrikalı devletlerin ekonomik olarak çeşitli bir yapıya sahip olmadığı görülmektedir. Kalkınma açısından ilerleme kaydedemeyen, gelir dağılımının düzensiz ve alım gücünün düşük olduğu Afrika'da çok sayıda zayıf veya başarısız devlet bulunmaktadır. Bu nedenle meşru ve etkin güvenlik kurumlarının kurulması, tarafsız ve adil bir hukuk sisteminin inşa edilmesi, sosyo-ekonomik kalkınmanın sağlanması ve sağlıklı bir

şekilde siyasi ve idari kurumların tesis edilmesi günümüz Afrikasının en temel devlet meseleleri olarak değerlendirilmektedir (Ottoway, 2002: 16).

Ekonomik bağımsızlıkları olmadan siyasi bağımsızlıklarını tam anlamıyla sağlayamayacağına farkında olan Afrikalı devletler, eski sömürgeci güçlere karşı çeşitli mücadeleler vermiştir. Bu kapsamda Afrikalı devletler, sömürge döneminde yabancı güçlerin kendi doğal kaynakları üzerindeki imtiyazlarını kaldırarak kamulaştırmaya çalışmıştır. Ancak bu imtiyazların kaldırılması Batılı devletlerle Afrikalı devletler arasında ciddi gerilimlere neden olmuş ve uluslararası hukuk açısından çeşitli tartışmalara sebebiyet vermiştir. Sömürge döneminde alınan kararları kabul etmeyen Afrikalı devletler, egemenlik hakları gereği istemediği antlaşmaları uygulamak zorunda olmadığını savunmaktadır. Gerçekten de sömürge dönemi uygulamaları jus cogens'e aykırı bir suç olarak değerlendirilirse, bu dönemde Afrikalı toplumların çıkarını derinden etkileyecek ekonomik kazanımların Batılı ülkeler lehine yorumlanması mümkün gözükmemektedir. Devam edebileceği yönünde bir yorum, BM Antlaşması'nın 2/1. maddesinde ifadesini bulan egemen eşitlik ilkesine aykırıdır. Ancak bu dirence rağmen birçok Afrika devleti, Batılı güçlerin ekonomik çıkarlarını devam ettiren imtiyazları, sahip oldukları kötü ve yolsuz yönetimler altında devam ettirmek zorunda kalmıştır. Bu yönetimler ise Batılı güçler tarafından önemli ölçüde desteklenmiştir.

Bununla birlikte, oluşturduğu kurumlarla da Batılı ülkelerin Afrika ile siyasi ve ekonomik olarak sahip olduğu sömürü ilişkisini devam ettirdiği görülmektedir. Örneğin Fransa, Batı Afrika ve Orta Afrika'daki eski sömürgeci olan 14 ülke için oluşturduğu CFA Fransı (Communauté Financière Africaine Franc) para birimi yoluyla bu ülkeler üzerinde önemli bir ekonomik nüfuz elde etmiştir. Fransa'nın kendi kararlarına göre yönlendirdiği bu para biriminin 14 ülkede para istikrarını koruduğu ve Fransız hazinesinin sağladığı güvence ile bu ülkelerde göreceli olarak düşük enflasyon görüldüğü iddia edilebilir (Anghie, 2006: 748-749). Ancak bu durum, 14 ülkenin para yönetimini açısından Fransa'ya önemli bir tasarruf yetkisi vermektedir. Bu ülkeler, Fransa kontrolündeki bu para birimine bağımlı kalarak ihtiyaç duydukları çeşitli bir ekonomiye geçişlerini yavaşlatmakta ve bu da ekonomilerinde emtia bağımlılığına yol açmaktadır. Şüphesiz bu da sermaye kaçıışı ve yolsuzluk vb. olumsuzluklara sebebiyet vermekte ve bu ülkelerin kalkınmasını engellemektedir. Nitekim Fransa'nın eski sömürge ülkeleri hâlâ sosyo-ekonomik koşullar açısından dünyanın en az gelişmiş ülkeleri olarak gösterilmektedir.⁹ Bu duruma rağmen Fransa'nın bu ülkelerdeki demokratik değerlerin benimsenmesi ve ekonomik kalkınmanın artırılması gibi bir siyaseti olmamış ve diktatörlüklerle yakın ilişkiler kurarak ekonomik çıkarlarını korumaya devam etmiştir.

⁹ Mülteci krizi nedeniyle yaşanan Fransa-İtalya gerginliğinde İtalyan Dışişleri Bakanı Luigi di Maio CFA para birimini işaret ederek Afrika olmasaydı Fransa'nın ekonomik olarak dünyanın en büyük 6. ülkesi değil 15. ülkesi olacaktı yorumunda bulunmuştur. Maio, Fransa'nın 14 Afrika ülkesi için para basarak bu ülkelerin ekonomik olarak kalkınmasına engel olduğunu belirterek AB'nin Fransa'ya bu yüzden yaptırım uygulaması gerektiğini savunmuştur (BBC World, 2019).

Örneğin Fransa'nın elektrik üretiminin %80'ini sağlayan nükleer santraller için gerekli uranyum Nijer'den sağlanmaktadır. Bunun yanında Fransız havacılık ve silah endüstrisi manganez, krom, fosfat ve minerallerde CFA ülkelerine ciddi şekilde bağımlıdır. Ayrıca aşırı değerli olan ve Fransız yönetiminde olan CFA Frangı'nın sabit paritesi bu ülkelerdeki Fransız şirketlerini para değer kaybından korumakta, konverbilite ve serbest transfer ilkeleri bu şirketlerin karlarını kolaylıkla CFA ülkeleri dışına çıkarabilmelerini sağlamaktadır. Bu para birimi sayesinde Fransızlar, ticari olarak alışverişlerini düşük maliyetle gerçekleştirebilmektedir (Taylor, 2018: 1-28). Buna ilaveten CFA Frangı bastırmak isteyen bu ülkeler, dış ticaret rezervlerini Fransa Merkez Bankası'na yatırmak zorunda kalmaktadır. Tabii ki sadece ekonomik değil sosyo-kültürel anlamda da Fransa'nın eski sömürgeleri ile olan münasebetleri bu sömürü ilişkisinin devamına neden olmaktadır. Örneğin Fransız eğitim sisteminden geçen eski sömürge ülkelerindeki yönetici elitin Fransa ile özel ve ayrıcalıklı ilişkileri bulunmaktadır. Aynı şekilde Fransa'nın eski sömürgelerine yönelik yürüttüğü kültürel diplomasisinde Alliance Française, Fransız Kültür Merkezi, Campus France, Fransız Kalkınma Ajansı ve Fransız okullarının önemli bir yeri olduğu görülmektedir. Bu kurumlar çok eski ve köklü bir geçmişe sahip olmuş ve bu ülkelerde bölge uzmanlığı kültürünü önemli ölçüde geliştirmiştir. Bu ülkelerin eğitim sistemine önemli ölçüde nüfuz elde edebilmeyi başaran Fransa, kendi ülkesinde eğitim gören mezunları da iyi organize etmiş ve bu ülkelerde güçlü bir mezunlar ağı oluşturmuştur (Özkan, 2020: 121-127).

1760 Endüstri Devrimi ile sömürgeciliği artıran İngiltere ise Afrika'dan köleleştirdiği insan gücü ve kaynaklarla önemli bir güç haline gelmiştir. Sömürge döneminde hurma yağı, petrol, bakır, krom, platin ve özellikle altın vb. önemli kaynakları kontrol eden İngiltere, sömürge sonrasında da yolsuz ve kötü yönetime sahip Afrikalı hükümetlerle yaptığı antlaşmalarla bu kaynaklar üzerindeki imtiyazlarını önemli ölçüde korumuştur (Drayton, 2005). Örneğin bir araştırmaya göre hali hazırda İngiliz firmalarının Afrika'da özellikle altın, platin, elmas, bakır, petrol, gaz ve kömür vb. madenlerde önemli derecede imtiyaz sahibi olduğu belirtilmektedir (Curtis, 2016: 3). Londra Menkul Kıymetler Borsasında (LSE) işlem gören 101 İngiliz şirketin Afrika'da madencilik faaliyetleri olduğu ve bu şirketlerin toplam 1 trilyon doları aşan kaynağa sahip olduğu ifade edilmektedir. Yine Afrika kalkınması için yatırım ve krediler yoluyla aktarılan 134 milyar doların olduğu ifade edilse de yabancı şirketlerin karları, vergi kaçakçılığı vb. sebeplerden ötürü her yıl Afrika'dan 192 milyar dolarlık çıkışın olduğu vurgulanmaktadır. Afrika'ya yönelik İngiliz dış politikası ise ekonomik olarak liberalleşmeye dayanmaktadır. İngiltere, Afrikalı hükümetlerin dış ticaretlerine düzenleyici ve korucu engeller koymasına karşı çıkmakta ve gümrüklerinde düşük vergi politikası gütmesini istemektedir. Ayrıca İngiltere, Afrika'da insan hakkı ihlalleri konusunda da bağlayıcı değil gönüllü mekanizmalar devreye sokmayı tercih etmektedir.

İngiltere'nin şeffaf yönetim, liyakat ve hesap verilebilirlik vb. konularda kendi içinde büyük sorunlar yaşayan Afrikalı rejimlerin bu tür hukuksuz uygulamalarını görmezden gelmesi çoğunlukla Afrika'daki doğal kaynak imtiyazlarını koruma endişesiyle alakalı olduğu ifade edilebilir. Örneğin Batı Sahra'nın kendi kaderini tayin hakkı olduğu ve Fas'ın Batı Sahra topraklarındaki egemenlik iddiasının kabul edilmemesi yönündeki Uluslararası Adalet Divanının kararına rağmen Fas hükümeti ile yapılan antlaşma çerçevesinde 6 İngiliz şirketi Batı Sahra topraklarında petrol ve doğalgaz imtiyazı elde etmiştir (Curtis, 2016: 1-32).

Fransa'da olduğu gibi İngiltere'nin de eski sömürge ülkelerindeki kültürel diplomasi çalışmaları sömürge sonrası çıkarlarını korumada önemli bir rol oynamaktadır. Örneğin İngiltere'nin burs programı olan Chevening, bu anlamda önemli bir amaca hizmet etmektedir. Etnik, dini ve kültürel vb. unsurlara dayanarak çeşitlilik yaratmaya dikkat eden Chevening programı, toplumsal kalkınma temelinde bu ülkelerdeki İngiliz dış politik çıkarlarına hizmet edecek şekilde burslandırmalar yapmaktadır. İngiltere bu programıyla "toplumsal kalkınma" ve "dış politika" öncelikleri doğrultusunda hareket etmektedir. Nitelikli yükseköğretim imkânından yoksun olan eski sömürge ülkelerinde eğitilmiş bir insan gücünün sağlanması İngiltere'nin dış politika önceliklerinden birisi olmuştur. Nitekim Chevening programının tanıtımında lider yetiştiren bir program olarak bahsedilmesi önemli bir detaydır. İngiltere hariciyesinin de belgelerinde ifadesini bulduğu üzere gelişmekte olan ülkelerin ulus/devlet inşasına katkı sağlamak öncelikli bir hedeftir. Bu hedef esasında İngiliz eğitim sisteminden geçmiş seçkin ve elit bir kitle yaratma isteğinin bir sonucudur. Yetiştirilecek bu kitlenin de İngilizlerin sömürge sonrasında çıkarlarını korumada önemli bir rol oynadığı/oyunabileceği söylenebilir (Yılmaz, 2020: 128).

Özetle Afrikalı devletlerdeki kötü yönetim sorununu eski sömürgeci güçler bir fırsat olarak değerlendirmektedir. Eski sömürgeci güçlerin Afrika'daki yolsuz ve liyakatsiz olan zümrelerle kurduğu yakın ilişkiler, Afrika'daki çıkarlarını ve imtiyazlarını korumada önemli bir rol oynamaktadır. Dolayısıyla Afrikalı uluslar bağımsızlıklarını ilan ederek devlet olabilmeyi başarsa da uluslararası hukuk bu devlet yönetimlerinin eski sömürgeci güçlerle ve diğer Batılı devletlerle kendi halklarının refahı hilafına yaptığı antlaşmaları engellememektedir. Maalesef bu antlaşmalar, sözde iki egemen devletin hür iradesiyle yapıldığı için uluslararası hukuka göre uygun antlaşmalardır. Ancak bu antlaşmaların hukuki olduğu savunulsa bile meşru olarak değerlendirilmesi mümkün değildir. Bu tür meşruiyeti bulunmayan imtiyaz antlaşmalarının altına imzalarını atan Afrikalı yöneticiler, ülkelerinde yaşanacak bir kriz durumunda eski sömürge yönetimlerinden sıklıkla yardım istemektedir. Bu sayede Batılı devletler, Afrika'daki bu yönetimlerle önemli çıkar ilişkisi kurmakta ve yapılan yardımların karşılığı da genellikle bahsi geçen imtiyaz anlaşmaları olmaktadır.

Fakat bahsedildiği üzere bu çatışmaların çıkış sebebi de doğrudan Batı'nın Afrika ülkelerine bıraktığı sömürge mirasının bir sonucudur. Öyle ki Afrikalı ulusların sömürge yönetiminden sonra devletleşmesiyle beraber etnik olarak aynı gruplara mensup yerel toplulukların farklı ülkelere dağıtılarak suni sınırların çizilmesi; siyasi ve ekonomik olarak denge gözetmeyen bir sistem bırakması bu ülkelerdeki çatışmaları kronik hale getirmiştir. Bu durum Afrikalı devletlerin sadece kendi sınırları dâhilinde değil kendi aralarında da çatışmalara neden olmaktadır. Ruanda, Nijerya ve Sudan'da yaşanan iç çatışmalarla, Kenya-Somali ile Etiyopya-Somali arasındaki çatışmalar bu anlamda örnek olarak verilebilir (Bayeh: 2015: 23-24). Özetle sömürgecilik siyasi olarak kırılğan bir Afrika mirası bırakmış ve doğrudan yönetimle olmasa da dolaylı olarak Afrika'daki siyasi ve ekonomik çıkarlarını koruma adına istediği tarzda antlaşmaları benimsetebildiği bir düzen kurmuştur.

Bununla beraber, Soğuk Savaş ortamında bağımsızlığını kazanan Afrikalı devletlerin kendi içerisindeki anlaşmazlıklara bir de ideolojik unsurların dâhil olduğu görülmektedir. ABD ve SSCB'nin kendisine yakın yönetimleri oluşturma gayreti neticesinde Afrika kıtası vekâlet savaşlarına sahne olmuş ve Angola, Etiyopya, Liberya, Mozambik ve Somali vb. ülkelerde yaşanan iç savaşlar neticesinde çok sayıda insan hayatını kaybetmiş ve mülteci durumuna düşmüştür (Daniel ve Nagar, 2016: 9). Dolayısıyla ABD ve SSCB kendisine yakın Afrikalı ülkelerin devletleşme sürecine hizmet edecek şekilde demokratik düzenin tesis edilmesi ve sosyo-ekonomik kalkınmanın desteklenmesi gibi bir gündemi olmamıştır. Soğuk Savaş'ın sona ermesi de Afrika kıtasına beklenen huzuru getirmemiştir. Çok kutuplu düzende de Afrikalı kıtası, sömürge mirası sorunlarla uğraşmaya devam etmektedir. Uluslararası barış ve güvenliği ciddi anlamda tehdit eden Ruanda, Darfur, Kongo Demokratik Cumhuriyeti ve Orta Afrika'da yaşanan soykırım ve katliamlar buna verilebilecek en önemli örneklerdir.

Sonuç

Afrika'da devletleşme mefhumu dairesinde meseleye bakıldığında sömürge öncesinde Afrika'nın altın dönemini yaşadığını söylemek mümkün gözükmemektedir. Hatta günümüzdeki devlet anlayışına uygun şekilde yönetimlere sahip olduğu savunulan Afrika kıtası, dış ilişkilerini yönetme kapasitesi açısından da güçlü bir konumda olmuştur. Ancak sömürge döneminin başlamasıyla beraber Avrupalı güçler, buralardaki devlet mekanizmalarını ortadan kaldırmıştır. Haliyle bu dönemi Afrika'nın sömürgeci güçlere karşı direnişi ve özgürleşme mücadeleleri bağlamında ele almak daha doğru görünmektedir. Bağımsızlık sonrasında ise Montevideo şartları çerçevesinde Afrika'daki ulusların devletleşme mücadelesine yer verilirken bu ulusların uti possedetis ilkesini benimsemelerinin sömürge mirasını kabul etmeyle eş değer olduğu kanaatine varılmıştır. Bu mirasın Afrikalı uluslara zayıf ve başarısız devletler bıraktığı, bu devletlerin sahip olduğu zengin kaynaklara rağmen kendi ayakları üzerinde duramadığı vurgulanmıştır.

Ayrıca bu mirasın Afrikalı devletlerin sınırları dâhilinde ve kendi aralarında siyasi gerginliklere ve çatışmalara sebebiyet verdiği; bunun da Afrikalı ulusların sağlıklı bir devlet yapısı kuramamalarına neden olduğu ifade edilmiştir. Bunda da Afrika'daki birçok devletin sosyolojisine ve sosyo-ekonomik doğasına aykırı şekilde çizilen sınırların belirleyici olduğu savunulmuştur. Yaşanan ayrılıkçı hareketler ve ırkçı rejimlerin ortaya çıkışı da çalışmada örneklendirildiği üzere devlet inşası süreçlerini geciktirmiştir. Özellikle ayrılıkçı çatışmaların görüldüğü Afrika devletlerinde bu durum günümüzde de devam etmekte ve bu devletler çoğunlukla zayıf veya başarısız devlet olarak anılmaktadır. Çalışmada bu mirasın getirdiği öne sürülen hassas ve kırılabilir Afrika devlet yapısının, Batılı devletlerin dayatacağı Makyavelist politikalara karşı da Afrikalı ulusları savunmasız bıraktığı sonucuna varılmıştır. Bu arada sadece ekonomik değil kültürel ve siyasi alanda da Batılı devletler, kendi çıkarlarına uygun bir şekilde Afrika ile ilişkilerini sürdürmektedir. Bu da çalışmada Afrika'daki sömürge döneminin dolaylı olarak devamı olarak nitelendirilmiş ve bunun devletleşme sürecini çok olumsuz bir şekilde etkilediği kanaatine varılmıştır.

İfade edilen bulgular ışığında birtakım çıkarımlarda bulunmak mümkün gözükmemektedir. Her şeyden evvel Afrika'da sağlıklı bir devletleşmenin sadece Afrikalılara bağlı olarak gerçekleşeceğini söylemek çok zor görünmektedir. Afrikalı ulusların nasıl sömürge yönetimlerinden kurtulmasında uluslararası toplumun desteği büyük bir rol oynadıysa sağlıklı bir devlet yapısı kurmalarında da uluslararası toplumun desteği aynı şekilde büyük önem taşımaktadır. Hem bölgesel hem de küresel anlamda olumsuz gelişmelere karşı Afrikalı devletlerin daha güçlü hale getirilmesi için rüşvet, sahtecilik, yolsuzluk, para kaçırma, insan kaçakçılığı ve silah kaçakçılığı vb. suçları engelleyebilecek devlet mekanizmalarının güçlendirilmesi, politize hale gelmesinin engellenmesi ve şeffaf hale getirilmesi ilk aşamada desteklenmesi gereken inisiyatiflerdir. Daha sonra ekonomik gelir ve kaynakların halkın tüm kesiminin istifade edeceği şekliyle dağıtılarak oluşturulacak ekonomik kalkınma süreçlerini engelleyen yapısal ekonomik sorunların reforme edilmesi de kurulan güvenlik ortamı için zaruridir. Bu Afrika ülkelerinde kıtlık, ekonomik darboğaz, yaygın hastalıklar, mülteci sorunu, enflasyon, altyapı vb. sorunların engellenmesi için olmazsa olmaz bir şart olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla ekonomik olarak fırsat eşitliğinin sağlanması kurulan düzenin sürdürülebilir olmasında önemli bir rol oynayacaktır (Yoo, 2011: 100). Bu tür fırsat eşitliğinin sağlanması için ise yeniden inşa sürecinin başlatılması ve bunun için ihtiyaç duyulan yetişmiş insan gücü eksikliğini giderilmesi gerekecektir. Bu arada Afrikalı yöneticilerin kendi halkının refahına rağmen diğer devletlerle yaptığı anlaşmalar konusunda uluslararası toplumun farkındalığı kritik önemdedir. Afrikalı ulusların refahına zarar veren bu tür anlaşmalara imza atan devletlere karşı uluslararası toplum nezdinde bir baskı mekanizmasının kurulması ve gerekirse kolektif güvenlik sisteminin çeşitli yaptırımlar uygulaması önemli görünmektedir.

Kaynakça

- Akande, D. (2011, 16 Haziran). Which Entity is the Government of Libya and Why does it Matter?, *EjilTalk*. <https://t.ly/wPeN> (Erişim Tarihi: 10.12.2021)
- Anghie, A. (2006). The Evolution of International Law: Colonial and Postcolonial Realities. *Third World Quarterly*, 27 (5), 739-753.
- Armaoğlu, F. (2004). 20. *Yüzyıl Siyasi Tarihi*. İstanbul: Alkim Yayınevi.
- Batistich, M. (1992). The Right to Self-Determination and International Law. *Auckland University Law Review*, 7 (4), 1-26.
- Bayeh, E. (2015). The Legacy of Colonialism in the Contemporary Africa: A Cause for Intrastate and Interstate Conflicts. *International Journal of Onnovative and Applied Research*, 3 (2), 23-29.
- BBC World (2019, 22 Ocak). France Summons Italian Envoy Over Africa Remarks. <https://t.ly/gRp6> (Erişim Tarihi: 17.12.2021).
- Britannica (2022). SWAPO Party of Namibia. <https://t.ly/zteL> (Erişim Tarihi: 01.06.2022).
- Britannica. (2021). States in International Law. <https://t.ly/j2NP> (Erişim Tarihi: 27.11.2021).
- Cohen, R. Z. (2014). *Discovering the Asante Kingdom*. New York: Rosen Publishing.
- Cornell Law School. uti possidetis juris. <https://t.ly/v3s2> (Erişim Tarihi: 26.11.2021).
- Curtis, M. (2016). The New Colonialism- Britain's Scramble for Africa's Energy and Mineral Resources, War on Want Report, 1-32.
- Çelik, M. M. (2021, 21 Ağustos). Tarihin Gördüğü En Zengin Kral: Mansa Musa'nın Mekke Yolculuğu. *Independent Türkçe*. <https://t.ly/Uad6> (Erişim Tarihi: 27.11.2021).
- Daniel, R. ve Nagar, D. (2016). Africa's Key Traditional Bilateral Relations: The United Nations and Russia, *Centre for Conflict Resolution*, 1-9.
- Dore, I. I. (1980). Recognition of Rhodesia and Traditional International Law: Some Conceptual Problems, *Vanderbilt Journal of Transnational Law*, 13 (1), 25-41.
- Drayton, R. (2005, Aralık 18). The Wealth of the West was Built on Africa's Exploitation, *The Guardian*, <https://t.ly/7Fi3> (Erişim tarihi: 18.12.2021).

- Ertuğrul, Ü. E. (2016). Koruma Sorumluluğu: İnsani Müdahaleyi Makyajlamak. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 20 (2), 441-470.
- Gruhn, I. V. (1983). The Recolonization of Africa: International Organizations on the March. *Africa Today*, 30 (4), 37-48.
- Heerten, L. ve Moses, A. D. (2014). The Nigeria–Biafra War: Postcolonial Conflict and the Question of Genocide, *Journal of Genocide Research*, 16 (2-3), 169-203.
- Hehir, A. ve Murray, R. (Ed.). (2012). *Libya: The Responsibility to Protect and the Future of Humanitarian Intervention*. New York: Palgrave Macmillan.
- ICISS. (2021). An Introduction to the Responsibility to Protect. <https://t.ly/EA9bO> (Erişim tarihi: 05.12.2021).
- International Court of Justice. (1970). *Legal Consequences for States of the Continued Presence of South Africa in Namibia (South West Africa)*. <https://t.ly/ilfL> (Erişim tarihi: 04.12.2021).
- International Court of Justice. (1996). *Western Sahara, Advisory Opinion*. <https://t.ly/d2qj> (Erişim tarihi: 04.12.2021).
- International Criminal Court. (2022). 46 Defendants. <https://www.icc-cpi.int/defendants> (Erişim tarihi: 01.12.2021).
- James Dobbins vd., (Ed.). (2005). *The UN's Role in Nation-Building: From the Congo to Iraq*, Kaliforniya: RAND Cooperation.
- Kocamaz, G. (2015). 1884-1885 *Berlin Konferansı ve Afrika'nın Avrupalı Devletler Tarafından Paylaşımı*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Manisa: Celal Bayar Üniversitesi.
- Kihss, P. (1974, 13 Ağustos). U.N. Council Approves. Guinea-Bissau. *New York Times*. <https://t.ly/Cc8oj> (Erişim Tarihi: 10.12.2021).
- Kuzu, E. (2011). *Uluslararası Hukukta Tanıma ve Kosova'nın Tanınması Sorunu*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Lauterpacht, H. (1947). *Recognition in International Law*. Cambridge: Cambridge Press.
- League of Nations. (2021). *Mandate*, <https://t.ly/XGQo> (Erişim Tarihi: 02.12.2021).
- Mızrak, B. (2016). Amerika'da Ayrımcı Politikalar ve Siyahi Mücadele Tarihi. *İNSAMER Araştırma*, 33, 1-25.

- Myrice, E. (2015). The Impact of the Second World War on the Decolonization of Africa. *Africana Studies Student Research Conference*. Ohio: The Bowling Green State University, 1-9.
- Ottoway, M. (2002). Nation Building. *Foreign Policy*, 132, 16-24.
- Özkan, V. (2020). *Sömürgeciliğin Eğitim Sistemlerindeki Yansımaları: Cezayir ve Kamerun Örnekleri*. Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi, Ankara: Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı.
- Richardson, H. J. (1978). Self-Determination, International Law and the South African Bantustan Policy. *Articles by Maurer Faculty*, 185-219.
- Saul, B. (2006). *Defining Terrorism in International Law*. Oxford: Oxford University Press.
- Shanguhya, M. S. ve Falola, T. (Ed.). (2018). *The Palgrave Handbook of African Colonial And Postcolonial History*. New York: Palgrave Macmillan.
- Taylor, I. (2018). France à fric: the CFA Zone in Africa and Neo-colonialism. *Third World Quarterly*, 40 (6), 1064-1088.
- Topal, A. H. (2004). *Uluslararası Hukukta Devlet Destekli Terörizme Karşı Kuvvet Kullanma*. Yayınlanmış Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Uche, C. (2008). Oil, British Interests and the Nigerian Civil War. *The Journal of African History*, 49 (1), 111-135.
- UN General Assembly, A/3070 (1973), 30 November 1973. t.ly/ZC1e (Erişim Tarihi: 26.11.2021).
- UN General Assembly. (1970). A/RES/2625(XXV). t.ly/JrZY (Erişim Tarihi: 03.12.2017)
- UN General Assembly. (1974). A/RES/29/3314. <https://t.ly/Y0aD> (Erişim Tarihi: 27.12.2021).
- UN General Assembly. (1990). A/RES/45/130. <https://t.ly/1DBPi> (Erişim Tarihi: 07.12.2021).
- UN General Assembly. (1960). A/RES/1514 (XV), t.ly/4qQR (Erişim Tarihi: 04.12.2021).
- UN Security Council. (2006). S/RES/1674 t.ly/qTRFN (Erişim Tarihi: 27.12.2021).
- UN. (2020). *The United Nations and Decolonization*. <https://t.ly/fZ8d> (Erişim Tarihi: 04.12.2021).

- United Nations Audiovisual Library of International Law. (2011). Declaration on Principles of International Law Friendly Relations and Cooperation Among States In Accordance with the Charter of the United Nations. t.ly/YDrD (Erişim Tarihi: 03.12.2017).
- Wallace-Bruce, N. L. (1985). Africa and International Law – the Emergence to Statehood. The Journal of Modern African Studies, 23 (4). 575-602.
- Warren, G. B. (1979). Petroleum and The Nigerian Civil War. The Fletcher Forum, 3(2), 66-81.
- Werle, G., Fernandez, L. ve Cornbaum, M. (Ed.). (2014). Africa and International Criminal Court. Lahey: Springer and Asser Press.
- Williamson, M. (2009). Terrorism, War and International Law. London: Ashgate Publishing Company.
- Yılmaz, M. M. (2020). Yükseköğretimde Uluslararasılaşmada Bursların Rolü: Karşılaştırmalı Bir Okuma. Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi, Ankara: Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı.
- Yoo, J. (2011). Fixing Failed States. California Law Review. 99 (1), 95-150.

KARAYİPLER'DE İSLAM'IN SİYASÎ TEZAHÜRLERİ

Mürsel BAYRAM*

Özet

Karayipler, İslam'ın sosyopolitik etkisinin görece sınırlı olduğu bir bölgedir. Bölge devletlerinin çoğunda Müslüman nüfusun toplam nüfusa oranı %1'in altında olup yalnızca üç Karayip devleti (Guyana, Surinam ve Trinidad&Tobago) diğer bölge devletlerine nispetle kayda değer bir Müslüman nüfus oranına sahiptir. Dolayısıyla bu devletlerde Müslümanların siyasî hayata ne ölçüde katıldıkları ve ne yönde etki doğurdıkları incelenmeye değer bir konudur. Kolonyalist dönemin mirası olarak çoğunlukla Batı Afrika ve Güney Asya asıllı halklardan oluşan Karayip Müslümanları, azınlık konumunda olmalarına rağmen, darbe teşebbüsünde bulunabilecek ve ülkelerinin İslam dünyası ile yakınlaşmasını teşvik edebilecek kadar güçlü siyasî aktörlerdir. Bu makalede bahse konu siyasî aktivizmin karşılaştırmalı olarak analiz edilmesi amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslam, Karayipler, Guyana, Surinam, Trinidad ve Tobago

THE POLITICAL MANIFESTATIONS OF ISLAM IN THE CARIBBEAN

Abstract

The sociopolitical role of Islam is relatively limited in the Caribbean, as Muslims make up less than 1 percent of the total population in the region. Only three Caribbean states (Guyana, Suriname and Trinidad&Tobago) have a considerable proportion of Muslim population. Hence, it is worth studying to what extent Muslims participate in political life and in what ways they produce an effect in these states. Notwithstanding their minority status, Caribbean Muslims, who originate mainly from western Africa and southern Asia as a result of colonialism, appear to be such a powerful political actor that they attempted to overthrow the government in one instance and have prompted close ties between the Islamic world and their respective countries. Hence, this paper aims to analyse the mentioned political activism in a comparative way.

Keywords: Islam, Caribbean, Guyana, Suriname, Trinidad & Tobago

* Doç. Dr., Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Bölge Çalışmaları Enstitüsü, Afrika Çalışmaları Anabilim Dalı, <https://orcid.org/0000-0002-1183-0515>, mursel.bayram@asbu.edu.tr

Giriş

Karayipler, Amerika kıtalarının ortasında yer alan bir alt-bölgedir. Antigua&Barbuda, Bahamalar, Barbados, Dominik, Dominik Cumhuriyeti, Grenada, Haiti, Jamaika, Küba, Saint Kitts&Nevis, Saint Lucia, Saint Vincent&Grenadinler ve Trinidad&Tobago bu alt-bölgede bulunan ada devletleridir. Kuzey Amerika anakarasında bulunan Belize ile Güney Amerika anakarasında yer alan Guyana ve Surinam devletleri de coğrafi ve kültürel yakınlıkları nedeniyle Karayipler'e dâhil edilmektedir.¹

Kolonyal dönemde plantasyonlarda çalıştırılmak üzere Afrika ve Asya'dan buraya yüzbinlerce insan getirilmiştir. Bunun bir neticesi olarak günümüzde 40 milyon civarındaki toplam Karayip nüfusunun %45'i doğrudan Afrika kökenlidir. Avrupalı-Afrikalı (mulatto) ve Hint-Afrikalı (dogla) karışımı nüfus da eklendiğinde bölgedeki baskın etnik yapının Afrika kökenli olduğu söylenebilir. Avrupalılarla karışan yerliler (mestizo) ve Hint alt kıtası ile Endonezya'nın Cava adasından gelenler, bölgenin demografisini kozmopolitleştirmektedir. Etnik çeşitliliğe karşın bölge nüfusu arasında Hıristiyanlık yaygın olup Müslüman nüfus oranı takriben %0,7 düzeyindedir (Bkz. Tablo 1).

Hıristiyanlaştırma faaliyetlerine ve azınlık statülerine rağmen dinî kimliklerini koruyan Karayip Müslümanları, gerek bağımsızlık öncesi hareketlerde, gerekse de bağımsızlık sonrası siyasal hayatta aktif biçimde yer alıp bazı ülkelerde devlet başkanlığına kadar yükselmişlerdir. Müslüman nüfus, aynı zamanda İslam dünyası ile ilişkileri teşvik eden bir unsur olmuştur. Surinam ve Guyana'nın İslam İşbirliği Teşkilatına (İİT) üye olmaları bu ülkelerdeki Müslüman aktivizminin göstergelerindedir. Sözü edilen aktivizm, Trinidad&Tobago örneğinde hükümeti devirme teşebbüsüne varan bir siyasî özgüven ihtiva etmiştir.

Kayda değer bir Müslüman nüfus oranına sahip Karayip devletlerinde İslam'ın siyaseten nasıl tezahür ettiğini incelemeyi amaçlayan bu makalede ilk olarak Latin Amerika bölgesinde Müslüman nüfusun teşekkül safhalarına ve bilhassa Orta Doğu asıllı Müslümanların siyasî konumlarına değinilecek; daha sonra sırasıyla Surinam, Guyana ve Trinidad&Tobago'da Müslümanların siyasetteki etkileri karşılaştırmalı olarak ele alınacaktır. Türkiye'de genel olarak Karayipler'e dair çalışmaların son derece sınırlı olması nedeniyle makalenin bölge literatürüne katkı sunacağı düşünülmektedir.

¹ 1973'te bölge devletlerini bütünleştirmek üzere kurulan Karayip Topluluğu (CARICOM), ada devletlerinin yanı sıra Belize, Guyana ve Surinam'ı da bünyesine katmıştır. Guyana aynı zamanda bu örgütün merkezidir. Kolonyalizmin bir sonucu olarak Haiti'de Fransızca; Surinam'da Hollandaca; Küba ve Dominik Cumhuriyeti'nde İspanyolca; geri kalan 12 devlette İngilizce konuşulmaktadır. Son grupta yer alan Karayip devletleri aynı zamanda İngiliz Milletler Topluluğuna üyedir. Hollanda'dan bağımsız olan Surinam da 2012'de İngiliz Milletler Topluluğuna katılma talebini dile getirmiştir (Stabroek, 2012). Bu anlamda Karayipler'in alâmet-i fârikası İngiliz kültürel ve siyasal nüfuzudur denilebilir.

Karayipler'de İslam'ın Siyasî Tezahürleri

Ülke Adı	Toplam Nüfus	Etnik Yapı (%)	Müslüman Oranı (%)
Antigua&Barbuda	100.335	Afrikalı (87,3)	0,6
Bahamalar	355.608	Afrikalı (90,6)	0,1
Barbados	302.674	Afrikalı (92,4)	0,8
Belize	412.387	Mestizo-Kreol (78,8), Hint (4)	0,1
Dominik	74.629	Afrikalı (84,5)	0,1
Dominik Cumhuriyeti 1	0.694.700	Mestizo-Mulatto (70,4), Afrikalı (15,8)	0,02
Grenada	113.949	Afrikalı (82,4), Hint (2,2)	0,3
Guyana	789.683	Hint (39,8), Afrikalı (29,3)	10,0
Haiti 1	1.334.637	Afrikalı (95)	0,02
Jamaika	2.818.596	Afrikalı (92,1)	0,04
Küba	11.008.112	Mulatto (26,6), Afrikalı (9,3)	0,1
Saint Kitts&Nevis	54.488	Afrikalı (92,5), Hint (1,5)	0,1
Saint Lucia	167.122	Afrikalı (85,3), Hint (2,2)	0,1
Saint Vincent&Grenadinler	100.969	Afrikalı (71,2), Hint (1,1)	1,5
Surinam	632.638	Hint (27,4), Afrikalı (21,7), Cavalı (13,7)	13,8
Trinidad&Tobago 1	.405.646	Hint (35,4), Afrikalı (34,2), Dogla (7,7)	5,0
Toplam	40.366.173	Afrikalı (45), Hint (2,5)	0,7

Tablo 1. Karayip Ülkelerinin Etnik Yapıları ve Müslüman Nüfus Oranları (CIA, 2022; PEW, 2017)

1. Latin Amerika'da İslam

Güney Amerika kıyılarında 9. yüzyıla ait Arap paralarının bulunması, Latin Amerika toplumlari ile Müslüman dünya arasındaki ilişkilerin oldukça erken bir tarihte başladığını göstermektedir (Ahsani, 1984: 454). Osmanlı denizcisi Piri Reis'in 1531 tarihli dünya haritasında Güney Amerika kıyılarının da yer alması, Müslüman dünyanın bu bölge hakkında az ya da çok bilgi sahibi olduğuna işaret etmektedir. Gırnata'nın düşüşünden sonra Amerika kıtalarına göç eden Endülüslü Müslümanlar ile 16. yüzyıl başlarından itibaren köle olarak götürülen Batı Afrikalı Mandinka, Fulani, Hausa ve Yorubalar, Latin Amerika ve Karayipler'deki mevcut Müslüman toplumunun nüvesini oluşturmuşlardır (Bazán, 1966, 1971; Diouf, 1998). Bölgedeki ilk bağımsızlık dalgasında bilhassa Afrikalı Müslümanlar etkili olmuştur. 1804'te dünyanın ilk siyahî cumhuriyetinin tesisiyle neticelenen Haiti Devrimi'nde ve bu devrimin de etkisiyle 1826-1835 yılları arasında Brezilya'da patlak veren isyanlarda Afrikalı Müslüman grupların kritik bir rol oynadığı bilinmektedir (Fick, 2000; Sills & Bagget, 2011; Kettani, 2016).

19. yüzyılda Hindistan ve Endonezya'dan getirilen sözleşmeli işçiler ile 20. yüzyılda çeşitli iktisadî ve siyasî baskılardan ötürü Orta Doğu'dan Latin Amerika'ya göç eden gruplar, bölgenin Müslüman nüfusunu çeşitlendirmiştir. Orta Doğu asıllı gruplar arasında esasen Hıristiyan Araplar öne çıkmaktaydı (Avcı, 2017: 417). Bunlar buldukları ülkelerin siyasetinde önemli konumlara gelmişlerdir. Sadece Ekvador'da Lübnan asıllı üç cumhurbaşkanı (Julio Teodoro Salem, Abdalá Bucaram, Jamil Mahuad) görev yapmıştır. 1982'de kısa bir süre Dominik Cumhuriyeti'ni yöneten Jacobo Majluta ve 1978-1982 yılları arasında Kolombiya cumhurbaşkanı olarak görev yapan Julio César Turbay Ayala da Lübnan asıllı Hıristiyan Araplardır. 2016-2019 yılları arasında Brezilya cumhurbaşkanı olarak görev yapan Michel Temer, Lübnan asıllı Marunî bir ailenin çocuğudur. Hâlihazırda Dominik Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Luis Rodolfo Abinader ve Paraguay Cumhurbaşkanı Mario Abdo Benítez baba tarafından Lübnan asıllıdır. 2019'dan bu yana El Salvador Cumhurbaşkanı olarak görev yapan Filistin asıllı Nayib Bukele'nin ailesi ise tam bir Orta Doğu mozağıdır. Hz. İsa'ya inandığını ifade eden Bukele'nin büyük ebeveynleri Katolik ve Rum Ortodoks iken babası sonradan İslam'ı seçmiş bir imamdır. Karısının dedesi ise Sefarad Yahudisidir (Ahren, 2019).

Honduras eski cumhurbaşkanı Carlos Flores (1998-2002) ve El Salvador eski cumhurbaşkanı Elias Antonio Saca (2004-2009) da Filistin asıllıdır. Saca, baba tarafından Katolik, anne tarafından Müslüman olan göçmen bir ailenin çocuğudur. Osmanlı pasaportu ile buraya geldikleri için "Türk" olarak anılan Müslüman Arapların bir kısmı dışlanmamak adına isimlerini veya dinlerini değiştirmişlerdir. El Salvador'a geldikten sonra Moises Gonzalez adını alan ve Cumhurbaşkanı Saca'nın anne tarafından dedesi olan Musa Ali Salih de bunlardan biridir (Dellios, 2004).

1989-1999 yılları arasında Arjantin cumhurbaşkanı olan Suriye asıllı Carlos Menem, siyasî kariyer için Sünni İslam'dan Katolik Hıristiyanlığa geçenlerdendir. Menem'in iktidar olduğu dönemde Arjantin cumhurbaşkanı ve yardımcısının Katolik olmasını şart koşan anayasa maddesi değiştirilmiştir. Menem'in ailesi Arjantin'e göçerek Orta Doğu'dan fiziken uzaklaşsa da geldikleri bölgenin dinî-siyasî karmaşası peşlerini bırakmamıştır. Latin Amerika'daki en büyük terör saldırıları Menem döneminde Arjantin'de gerçekleşmiştir. 1992'de İsrail'in Hizbullah lideri Seyyid Abbas Musavi'yi öldürmesi üzerine İslamî Cihad örgütü misilleme olarak Buenos Aires'teki İsrail Büyükelçiliği'ne saldırarak 29 kişinin ölümüne sebep olmuştur.

İki yıl sonra yine Buenos Aires'teki Yahudi kültür merkezine düzenlenen bombalı saldırıda 85 kişi hayatını kaybetmiştir. Saldırıyı İran'ın Arjantin Kültür Ataşesi Muhsin Rabbani'nin koordine ettiği öne sürülmüştür (BBC, 2013). Bu saldırılara rağmen İslam dünyası ile irtibatını koparmayan Menem, Suudi Arabistan ziyaretinden sonra Latin Amerika'nın en büyük camisini ihtiva eden Kral Fahd İslamî Kültür Merkezi'nin inşasına yardımcı olmuştur. Menem, aynı zamanda Latin Amerika'dan Türkiye'yi ziyaret eden ilk devlet başkanıdır (Asgarova, 2022: 161).

2021 yılında hayatını kaybeden Menem, kalben İslam'a dönüp dönmediği bilinmemekle birlikte, oğlunun² da bulunduğu Müslüman mezarlığına defnedilmiştir (Chambers, 2021).

Harita 1. Orta Amerika ve Karayip Bölgesi Devletleri (Kaynak: Los Angeles Times Graphics)

Latin Amerika genelinde 4 milyon civarında Müslümanın yaşadığı tahmin edilmektedir (World Bulletin, 2017). En fazla Müslüman nüfus barındıran ülkeler sırasıyla Brezilya, Arjantin ve Venezuela'dır. Bölgedeki Müslümanlar arasında Şii mezhebine mensup olanların sayısının Sünnileri geçtiği belirtilmektedir (Asgarova, 2022: 164). Karayip alt bölgesinde ise sayıları 280 bini geçen ve ekseriyetle Sünni olan Müslüman nüfusun sırasıyla Surinam, Guyana ve Trinidad&Tobago'da yoğunlaştığı görülmektedir. Bu veriden hareketle müteakip başlıklarda mevzubahis üç ülkenin siyasetinde Müslümanların yeri ele alınacaktır.

² Menem'in karısı ve çocukları Müslüman olarak kalmaya devam etmiştir (Jozami, 1996).

1.1. Surinam'da İslam ve Siyaset

Karayipler'de oransal olarak en fazla Müslüman nüfusa sahip ülke Surinam'dır. 2012 tarihli resmî verilere göre Surinam nüfusunun %13,8'i Müslüman, geri kalanı Hıristiyan ve Hindu'dur (CIA, 2022a). 1975'te Hollanda'dan bağımsız olan ülkede 1980'li yıllara kadar Müslüman nüfus oranı 25'i buluyordu. Bağımsızlık sonrasında Hollanda vatandaşlığını tercih etme fırsatı söz konusu olunca yüz binlerce Surinamlı Hollanda'ya yerleşti. Böylece 2000'li yılların başında Müslüman nüfus oranı %20'nin altına geriledi (Chickrie, 2011). Müslümanlar arasında en büyük grup Şafi mezhebine mensup Cavalılardır. Onları Hanefi Hindustaniler, Batı Afrika asıllı Maroonlar ve Afganlar takip etmektedir (Chickrie, 2002). Ülkede 150 kadar cami varsa (Islamicus, 2022) da dindarlık oranının düşük olduğu gözlenmektedir. Son nüfus sayımına göre 10 bin kadar genç hangi dine mensup olduklarını dahi bilmemektedir (Chickrie, 2011: 84). Buna rağmen, Surinam Müslüman Meclisi (Madjilies Moeslimien Suriname) gibi zaman zaman ABD karşıtı protestolar düzenleyen aktivist gruplara rastlanmaktadır.

Surinam'ın ilk Müslümanları, köle ticareti kapsamında Batı Afrika'dan buraya getirilen Maroonlardır. Mandinka etnik grubundan Arabi ve Zem-Zem adlı iki kahraman önder, köle tacirlerine ve kolonyalistlere karşı mücadele etmiştir. Daha sonra işçi olarak gelen Endonezya ve Hindistanlı Müslümanlar da haklarını farklı şekillerde savunmuşlardır. Mesela 1940'ta yürürlüğe girmesini sağladıkları Müslüman Evlilik Yasası ile Asyalı Müslümanlar, dinî nikâhlarını resmî olarak kayıt altına alabilmişlerdir. Surinam'ın ilk siyasî partisi olan Müslüman Parti (Muslim Party) 1942'de Cenab Aşgar Keramet Ali tarafından kurulmuştur. Surinam parlamentosuna girmeyi başaran çok sayıda milletvekilinin yanı sıra, eski dışişleri bakanı ve mevcut cumhurbaşkanı danışmanı Faried Pierkhan (Ferid Pirhan), eski başbakan Liakat Ali Errol Alibux ve eski cumhurbaşkanı yardımcısı Robert Ameerali gibi Müslüman siyasetçiler vardır (Chickrie, 2011: 82).

Surinamlı Müslüman siyasetçilerden bazıları olumsuz yönleriyle gündeme gelmişlerdir. Örneğin, Cava asıllı siyasetçi Paul Slamet Somohardjo, 1973'te Surinam'ın bağımsızlığa hazır olmadığını iddia ederek koalisyon hükümetinin meclis çoğunluğunu kaybetmesine sebep olmuştu (Gonesh, 2019). 1982'de Desi Bouterse rejimine karşı darbe teşebbüsüne katıldığı gerekçesiyle bir süre tutuklu kalan Somohardjo, kurucuları arasında yer aldığı Pendawa Lima partisinden ayrılarak 1998'de Pertjajah Luhur partisini kurmuştur (Doerga, 2018). 2003'te Sosyal İşler Bakanı olan Somohardjo, bir güzellik yarışması sırasında yarışmacıların giyinme odasına girerek edebe aykırı hareketlerde bulunmakla suçlanmış, bu nedenle bakanlıktan istifa etmek zorunda kalmıştır. 2005-2010 yılları arasında meclis başkanı olarak görev yapan Somohardjo, bu dönemde Toprak ve Orman Bakanlığındaki yolsuzluk iddialarıyla gündeme gelmiştir. 2000 yılında cumhurbaşkanı adayı olan Muhammed Raşid Doekhie, Somohardjo'nun devletten aldığı arazilerle kendisini ve çevresini zengin ettiğini iddia edince mecliste Surinam'ın imajını zedeleyen bir kavga yaşanmış;

Somohardjo ve destekçisi Ronnie Brunswijk, canlı yayında Doekhie'yi darbetmiştir (YouTube, 2007).

Somohardjo'yu yolsuzlukla itham eden Doekhie de Surinam Cumhurbaşkanı Desi Bouterse ile ilişkisi üzerinden skandallarla anılacaktır. Doekhi'nin Bouterse ile Guyanalı uyuşturucu baronu Shaheed Roger Khan arasındaki görüşmelere aracılık ettiği öne sürülmüştür (Kaieteur News, 2013). Askerî darbe ile iktidara gelip 1980-1987 yılları arasında fiilen Surinam devlet başkanı olarak görev yapan Bouterse, kokain ticareti yaptığı gerekçesiyle 1999'da Hollanda'da giyaben 11 yıl hapse mahkûm edilmiş; buna rağmen, seçimleri kazanıp 2010-2020 yılları arasında tekrar devlet başkanı olmuştur. Bouterse'nin oğlu Dino ise hem uyuşturucu ticareti yaptığı, hem de Hizbullah örgütüne Surinam'da üs temin etmeye çalıştığı iddiasıyla 2015'te ABD'de 16 yıl hapse mahkûm edilmiştir (Stempel, 2015).

Bouterse rejiminin en tartışmalı müttefiki Libya'ydı. Aralık 1982'de 15 muhalif ismin yargısız infazından sorumlu tutulan Bouterse, bu olayın ardından Hollanda'nın yaptırımlarıyla karşılaşmış ve 1983'te ABD'nin baskısıyla Kübalı diplomat ve danışmanları sınır dışı etmişti. Alternatif bir destekçi bulabilmek için Libya'ya yönelen Bouterse, 1983 ve 1985 yıllarında Trablus'u ziyaret ederek Muammer Kaddafi ile temaslarda bulunmuştur (Janssen, 2011: 127-134). Son ziyaretin akabinde Surinam ile Libya arasında bir işbirliği anlaşması imzalanmıştır. Anlaşmaya göre Libya, başta tarım alanında olmak üzere, yerli kalkınma projeleri yürüten bir Surinam şirketini finanse edecekti. Kültürel ilişkileri güçlendirmek adına ise Surinamlıların Libya'yı ziyaretleri ve bu ülkede eğitim almaları kolaylaştırılacak; ayrıca, Paramaribo'da açılacak büyükelçilik mahiyetindeki Libya Halk Bürosu'nun koordinasyonunda Surinamlı Müslümanlara yönelik dinî eğitim programları yürütülecekti (Sedoc-Dahlberg, 1990). Bunun ötesinde, Libya'nın kargo uçaklarıyla Surinam'a silah tedarik ettiği ve sahadaki danışmanları ile Surinam askerlerini eğittiği yönünde iddialar ortaya atılmıştır (Graham, 1987). Surinam, Kaddafi rejimiyle kurduğu ilişkilerin bir neticesi olarak, 1986'da ABD'nin Libya saldırısını resmen kınayan az sayıdaki ülke arasında yer almıştır (Los Angeles Times, 1986).

İslam dünyası ile bütünleşme açısından en kritik gelişme ise Jules Wijdenbosch'un cumhurbaşkanlığı döneminde (1996-2000) gerçekleşmiştir. Surinam, Aralık 1996'da İslam İşbirliği Teşkilatına 54. üye olarak kabul edilmiştir. Surinam bu teşkilata üye olan ilk Latin Amerika ülkesidir. Onu 2 yıl sonra Guyana izleyecektir. Surinam'ın İİT üyeliğinde Endonezya'nın rolü kritiktir. Endonezya Cumhurbaşkanı Suharto 1995'te kalabalık bir heyetle Surinam'ı ziyaret etmiş (Trouw, 1995) ve ertesi yıl İİT'nin Cakarta zirvesine başkanlık eden Endonezya Dışişleri Bakanı Ali Alatas, Surinam'ın teşkilata kabulünü kolaylaştırmıştır.

Ne var ki Surinam'ın İİT üyeliği ülkede tartışmalara yol açmıştır. Kasım 1997'de söz konusu üyelikle ilgili yasa görüşülürken sabık cumhurbaşkanı Ronald Venetiaan, hükümetin İslam Kalkınma Bankasından (İKB) malî destek alabilmek için İİT'ye üye olmak istediğini, bunun utanç verici olduğunu ve gelecek nesilleri yeni bir borç yükü altına sokacağını ifade etmiştir. Muhalif milletvekili Otmar Rodgers ise İİT üyeliğinin din-devlet işleri arasındaki ayrımı ortadan kaldırıp kaldırmayacağını ve Surinam'ın bundan böyle bir "İslam devleti" olarak tanımlanıp tanımlanmayacağını sormuştur. Dışişleri Bakanı Dick de Bie, eleştirilere cevaben, İİT üyeliği ile Surinam için yeni bir kalkınma fonunun yaratılacağını ve dış ilişkilerin çeşitleneceğini savunmuştur. Gabon ve Kazakistan gibi Müslümanların azınlıkta olduğu ülkelerin de İİT'ye üye olabildiğini hatırlatan De Bie, Surinam'ın bir İslam devleti olmadığını, bundan sonra da olmayacağını teyit etmiştir. Hararetli tartışmaların ardından Surinam'ın İİT üyeliğini onaylayan yasa mecliste kabul edilmiştir (Alihusain, 2016). İİT'den bu ülkeye Genel Sekreter düzeyindeki ilk ziyaret, Mayıs 2013'te Ekmeleddin İhsanoğlu tarafından gerçekleştirilmiştir. İhsanoğlu'nun ziyaretini İKB başkan yardımcısı Birama Sidibe'nin ziyareti takip etmiştir. İKB, Üye Ülke Ortaklık Stratejisi kapsamında sağlık, meslekî eğitim, deniz ulaşımı ve siber güvenlik alanlarında Surinam'ın kurumsal kapasite inşasına destek olmayı taahhüt etmiştir (Nodal, 2013).

İİT üyeliği ile dış ilişkilerin çeşitleneceği yönündeki öngörüye rağmen diplomatik temsil konusundaki eksiklik devam etmektedir. Başkent Paramaribo'da yalnızca 10 devletin³ büyükelçiliği mukimdir. İslam dünyasından Fas ve Türkiye bu ülke ile gayrimukim büyükelçilik seviyesinde ilişki kurmuştur. Surinam'ın Endonezya dışında mukim büyükelçilik seviyesinde münasebet kurduğu bir Müslüman devlet yoktur. Surinam'ın Asya'da büyükelçilik bulundurduğu diğer iki ülke Çin ve Hindistan'dır. Avrupa'da Belçika, Fransa ve Hollanda'da; Amerika kıtalarında ABD, Brezilya, Guyana, Küba, Trinidad ve Tobago ile Venezuela'da; Afrika'da ise yalnızca Gana'da Surinam büyükelçiliği vardır.

Surinam cumhurbaşkanı yardımcısı Robert Ameeralli'nin Mart 2013'teki Türkiye ziyareti sırasında iki ülke arasında çeşitli alanlarda işbirliği anlaşmaları imzalanmıştır. Ziyaretin akabinde eski başbakanlardan Liakat Ali Errol Alibux, Surinam'ın Ankara büyükelçisi olarak akredite edilmiştir. 1982'deki Aralık Katliamı'nın zanlılarından olan Alibux'un büyükelçi tayin edilmesi özellikle Hollanda'da tepkilere neden olmuşsa da Surinam-Türkiye temasları bundan etkilenmemiştir. Bouterse'nin danışmanlarından Winston Caldera beraberindeki bir heyetle Muğla'yı ziyaret ederken, Surinam'ın Amsterdam Başkonsolosu Roy Erwin Lieuwassie da bir ticaret misyonu kapsamında Mayıs 2013'te Bursa'yı ziyaret etmiştir.

³ Bu devletler ABD, Brezilya, Çin, Endonezya, Fransa, Hindistan, Hollanda, Guyana, Küba ve Venezuela'dır.

Bursa Büyükşehir Belediye Başkanı Recep Altepe, o dönem Surinam’ın muhtemel Türkiye büyükelçisi olarak değerlendirilen Lieuwasie ile görüşmesinde, “Türkiye, Güney Amerika ülkeleriyle ilişkiler anlamında tüm iletişimini Surinam üzerinden yürütecek. Bursa da Türkiye adına bu ilişkilerde başrolü oynayacak” demiştir (Bursa Büyükşehir Belediyesi, 2013). Cumhurbaşkanı Abdullah Gül ve Başbakan Recep Tayyip Erdoğan ile yapılan görüşmeler neticesinde Türkiye’de Surinam büyükelçiliğinin açılması kararının alındığı, bu karara binaen Surinam devletinin başvurusunu yaptığı, Türkiye’nin onayının ardından Surinam büyükelçiliğinin resmen faaliyete başlayacağı kaydedilmiştir. Büyükelçiliğin bilahare niçin faal hale gelmediği bilinmemekle beraber, 2018’de Türkiye’den Surinam’a Dışişleri Bakanı düzeyinde ilk ziyaret gerçekleşmiştir. Surinam Dışişleri Bakanı Yıldız Pollack-Beighle ile görüştükten sonra Cumhurbaşkanı Desi Bouterse tarafından da kabul edilen Mevlüt Çavuşoğlu, Türkiye’nin Latin Amerika ve Karayipler açılımı kapsamında Surinam’a önem attığını belirtmiştir. Görüşmelerin neticesinde Surinam ile Türkiye arasında vizelerin karşılıklı olarak kaldırılmasına dair bir anlaşma imzalanmıştır (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2018). Henüz Surinam’ın kayda değer ihracat destinasyonları arasında yer almayan Türkiye, buna karşın Surinam’ın ithalatındaki payını %2’nin üzerine çıkarmıştır. Bu oran Türkiye’yi Çin ve Japonya’nın ardından Surinam’ın 3. Asyalı ithalat ortağı yapmaktadır.

Görsel 1. Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu ve Surinam Cumhurbaşkanı Desi Bouterse (Kaynak: T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2018)

Son dönemde Surinam'ın ticaret ve yatırım ortakları arasında Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) öne çıkmaktadır. 2011 yılında BAE Dışişleri Bakanı Şeyh Abdullah bin Zayed el-Nahyan'ın ziyaretini takiben 2011'de Dubai Ports World şirketi, Surinam'da iki liman işletmesinin hâkim hissedarı olmuştur (Stabroek News, 2011). Yine Dubai merkezli bir şirket olan Kaloti Group 2015'te Surinam'da modern bir altın rafinerisi kurmuştur. Surinam BAE'ye altın ve kereste satıp BAE'den tütün ve rafine petrol satın almaktadır. 1996'dan bu yana Surinam'ın BAE'den ithalatı yılda %30 oranında artış kaydederken aynı dönemde Surinam'ın BAE'ye ihracatı yaklaşık %55 oranında artmıştır. BAE, böylece ABD ve Çin'i dahi geride bırakarak Surinam'ın ihracat destinasyonları arasında İsviçre'nin ardından 2. sıraya yükselmiştir (OEC, 2022a). Gelişen ilişkilerin bir sonucu olarak Surinam ile BAE 2018'de yatırımların karşılıklı teşviki ve korunması ile çifte vergilendirmeyi önlemeye yönelik anlaşmalar imzalamıştır. Surinam bu türden anlaşmaları daha önce sadece Hollanda ve Endonezya ile imzalamıştı (News in America, 2018).

1.2. Guyana'da İslam ve Siyaset

Aravak, Arekuna, Karib, Makusi, Vapişana, Varau gibi yerli halklarca yurt edinilmiş olan Guyana'ya 1580'li yıllarda Hollandalılar gelerek ticaret merkezleri kurmuşlar ve şeker kamışı ziraatında çalıştırmak üzere Batı Afrika'dan on binlerce köle getirmişlerdir. Bölge 1796'da İngiltere'nin kontrolüne geçmiş ve 1834'te köleliğin kaldırılmasıyla serbest kalan Afrikalılar, Guyana kıyılarında kendi yerleşimlerini kurmuşlardır. İngiltere yönetimi, oluşan iş gücü boşluğunu doldurmak üzere Hindistan'dan sözleşmeli işçiler getirmiştir. Özellikle 1838-1916 yılları arasında Hindistan'ın fakirlik düzeyi yüksek kuzey vilayetlerinden çok sayıda insan buraya çalışmaya gelmiştir. Bunların arasında Hinduların yanı sıra Urduca ve Peştuca konuşan Müslümanlar da vardı. Daha az sayıda olmakla birlikte Çin, Endonezya ve Portekiz'den de Guyana'ya çalışmak için gelen gruplar vardır (Bissessar, 2017). Bu tarihsel koşulların sonucu olarak bugün 790 bin civarında olan Guyana nüfusunun %40'ı Hindistan kökenli, %30'u Afrika kökenli, %20'si melez, %10'u yerli halklardan oluşmaktadır. Etnik çeşitlilik, dinî anlamda da çeşitliliğin oluşmasını beraberinde getirmiştir. Ülke nüfusunun yaklaşık %56'sı Hıristiyan, %29'u Hindu, %10'u Müslümandır.⁴

⁴ CIA World Factbook'a (2022b) göre ülkedeki dinî dağılım, %62,7 Hıristiyan, %24,8 Hindu, %6,8 Müslüman şeklinde; Britannica'ya (2022) göre %56,2 Hıristiyan, %28,4 Hindu, %7,2 Müslüman şeklinde; Guyana ve Surinam'daki Müslümanlar üzerine akademik çalışmalar yürüten Chickrie'ye (2007) göre ise %50 Hıristiyan, %33 Hindu, %15 Müslüman şeklindedir. Çalışmada bu üç kaynağa ait verilerin ortalaması alınmıştır.

Guyana'daki ilk camilerden biri olan başkent Georgetown'daki Cuma Mescidi, 1895'te Afgan ve Hint göçmenler tarafından inşa edilmiştir. Ülkedeki cami sayısı henüz 1920 yılında 50'yi bulmuştur. 1926'da kurulan Genç Müslüman Edebiyat Cemiyeti (Young Men's Muslim Literary Society) ve 1946'da kurulan Birleşik Sadr İslamî Encümeni (United Sadr Islamic Anjuman), Guyana Müslümanlarının erken dönemde teşkilatlandıklarını göstermektedir. İlerleyen yıllarda Guyana Merkezî İslam Teşkilatı (Central Islamic Organization of Guyana), Guyana İslam Vakfı (Guyana Islamic Trust) ve Guyana İslam Enstitüsü (Guyana Islamic Institute) gibi farklı yapılanma ortaya çıkmıştır (Chickrie, 2007: 401-428).

1966'da İngiliz dominyonu olarak kısmî bağımsızlığını ilan eden ülkede siyasî partiler etnik kimlikler etrafında şekillenmiştir. Başlangıçta hem Hint hem de Afrika kökenli siyasetçilerin yer aldığı İlerici Halk Partisi (People's Progressive Party/PPP), çok geçmeden iki fraksiyona bölünmüştür. Guyana'nın Nehru'su olarak anılan Cheddi Jagan'ın yönettiği PPP, Hint-Guyanalıların çıkarlarını temsil eder hale gelirken PPP'den ayrılan Forbes Burnham'ın kurduğu Millî Halk Kongresi (People's National Congress/PNC) temel olarak Afrikalı- Guyanalılara hitap eden bir siyasî partiye dönüşmüştür. PPP ile PNC arasında Komünizm-Sosyalizm farkı bağlamında ideolojik nüanslardan söz edilebilirse de Guyana sosyopolitiğinde ideolojik tercihlerden ziyade etnik aidiyetler etkiliydi (Glasgow, 1970: 105-130; Premdas, 1993: 115).

Etnik aidiyetlerin baskınlığından ötürü Guyana siyasetinde din eksenli partiler başarılı olamamıştır. ABD ve İngiltere yönetimleri, Komünist eğilimi nedeniyle tehdit olarak değerlendirdikleri Jagan liderliğindeki PPP'yi bölmek için 1964'te biri Hindu, diğeri Müslümanları temsil edecek iki partinin kurulmasını sağlamışlardır. Bu doğrultuda Jai Narine Singh ve Balram Singh Rai tarafından kurulan Adalet Partisi (Justice Party) ile Hüseyin Gani tarafından kurulan Guyana Birleşik Müslüman Partisi (Guyana United Muslim Party), beklenenin aksine 1964 ve 1968 seçimlerinde vekil çıkarabilecek kadar oy alamamıştır (Rabe, 2005: 130). Abdul M. Hamid, Subhan Ali Ramjohn, Şeyh Muhammed Saffî ve Yakub Ali gibi Müslüman siyasetçiler PPP listelerinden meclise girmişlerdir.

1970'te ülkenin adı Guyana Kooperatif Cumhuriyeti olarak değiştirilmiş ve İngiltere tarafından atanan genel valiliğin yerine cumhurbaşkanlığı makamı ihdas edilmiştir. Guyana Millî Meclisinde yapılan seçimle yargıç Arthur Chung ülkenin ilk cumhurbaşkanı olmuştur. Chung, Asya kıtası dışında bir ülkenin devlet başkanı olan ilk Çindir. Ancak ülkede 1980'e kadar yürütmeden sorumlu kurum başbakanlık olduğu için Chung'ın görevi sembolik bir nitelik arz etmiştir. Chung'ın cumhurbaşkanlığı yaptığı dönemde (1970-1980) iktidar Başbakan Forbes Burnham'ın elinde olmaya devam etmiştir. 1980'de yürütme yetkisiyle birlikte cumhurbaşkanlığını devralan Burnham'ın yardımcılarında birisi Müslüman sendikacı Hamilton Green'di. 1985-1992 yıllarında başbakan olarak da görev yapan Green, dini kimliğiyle ön plana çıkmamıştır.

Görsel 2. Guyana'nın Çin, Afrika ve Hindistan Asıllı Cumhurbaşkanıları (Kaynak: Government Information Agency, 2022)

Ağustos 2020'de Guyana'da ilk kez Müslüman bir cumhurbaşkanı göreve başlamıştır. İlerici Halk Partisinin adayı olan Hint asıllı Dr. Muhammed İrfan Ali, daha önce bayındırlık, turizm ve ticaret bakanlıkları görevinde bulunmuştu. Özel Organize Suç Biriminin yürüttüğü bir soruşturma kapsamında İrfan Ali, önceki görevleri sırasında bazı hazine arazilerini değerinin altında satarak devleti zarara uğratmakla suçlanmıştır (Stabroek News, 2018). Avukatlarına göre “düzmece” ve “politik maksatlı” olan bu ithamlar, Ali cumhurbaşkanı seçildikten sonra düşürülmüştür (iNews Guyana, 2020). Artan işsizlik ve düşen ekonomik büyüme oranları üzerinden propaganda yürüten Ali'nin seçimler sırasında ve sonrasında dinî kimliğini öne çıkaran bir eylem veya söylemine rastlanmamıştır.

İslam dünyası ile yakınlaşma bağlamında Guyana'nın diplomatik ilişki tesis ettiği ilk devletler sırasıyla Mısır (1971), Libya (1972), Türkiye (1973), Suriye (1973), Irak (1974), Cezayir (1976), Malezya (1976), Nijer (1979), Yemen (1980) ve İran'dır (1985). 1960'lı yıllardan önce Hint altkıtasından İslam âlimleriyle temas halinde olan Guyana Müslümanları, 1970'li yıllarda Gerogetown'da faaliyete geçen Mısır, Libya ve Irak büyükelçilikleri üzerinden Arap-İslam dünyası ile de irtibat kuracaktır. Çok sayıda genç Müslüman Guyanalı, ilahiyat ve Arapça eğitimi için Orta Doğu ülkelerine gitmiştir. Surinam'da olduğu gibi burada da Libya etkisi baskındır. 1977'de Guyana'ya gelen Libya maslahatgüzarı Ahmed İbrahim Ehvas, yerel Müslümanlara yönelik faaliyetlerin organize edilmesi, Libya'da eğitim almak isteyen Guyanalı gençlere burs tahsis edilmesi ve Guyana İslam Vakfının kurulması sürecinde rol üstlenmiştir. Ayrıca, Kaddafi hükümeti bu ülkeye balıkçılık ve tarım alanında yatırımlar yapmıştır. Libya ile gelişen ilişkilere paralel olarak Guyana, Arap devletlerinin petrol ambargosunu desteklemiş, Siyonizm'i ırkçılık olarak niteleyen BM kararına katılmış ve Filistin Kurtuluş Örgütü ile irtibat kurmuştur (Brotherson Jr, 1989: 11).

İslam dünyası ile bütünleşmenin ivme kazandığı dönem, 1990'lı yılların ikinci yarısıdır. Bu dönemde doğal kaynak zengini Arap Körfez devletlerinin yanı sıra Azerbaycan ve Türkmenistan ile de diplomatik ilişki kurulmuştur. Cumhurbaşkanı Cheddi Jagan, 1996'da BAE, Bahreyn, Katar, Kuveyt, Lübnan ve Suriye'yi kapsayan bir Orta Doğu turuna çıkmıştır. O yıl Guyana İİT'de gözlemci üye statüsü elde etmiş ve 1997'de Tahran'da düzenlenen İİT zirvesinde Guyana'nın Washington Büyükelçisi Muhammed Ali Odeen İsmail de ülkesini temsilen hazır bulunmuştur. Tahran zirvesinden sonra Guyana'nın İİT üyeliği 1998'de resmen kabul edilmiştir (Chickrie, 2003). Surinam'ın İİT üyeliğinde Endonezya etkili olurken, Guyana'nın üyelik sürecinde Körfez devletleri ve İran ile gelişen ilişkilerin etkili olduğu anlaşılmaktadır. 2009'da Dünya Bankası toplantısı münasebetiyle Türkiye'ye gelen dönemin Guyana Cumhurbaşkanı Bharrat Jagdeo, o yıl ayrıca Libya, Suriye ve Ürdün'ü ziyaret etmiş, 2010'da ise BAE, Kuveyt ve İran'ı kapsayan bir Orta Doğu turu gerçekleştirmiştir. Jagdeo'nun bilhassa Tahran ziyareti, hem Guyana'dan hem de Karayıpler'den İran'a yönelik devlet başkanı düzeyindeki ilk resmî ziyaret olması bakımından önemlidir (Ćirić, 2014).

Guyana Müslümanlarının ekseriyeti Hanefi olup çok azı Şii'dir. 2004'te İran destekli Uluslararası İslamî İleri Araştırmalar Kolejinin (International Islamic College for Advanced Studies) müdürü Muhammed Hasan İbrahimi'nin kaçırılıp öldürülmesi, muhtemel bir Sünni-Şii ihtilafına bağlansa da Guyana polisi ve İranlı soruşturmacılar cinayetin dinî motivasyonuna dair bir delil bulamamışlardır (Zambelis, 2006). Ancak, İbrahimi'nin cinayetten önce El-Kaide'nin kıdemli üyelerinden yarı-Guyanalı Adnan Şükricuma ile görüştüğünün iddia edilmesi kafalarda soru işareti yaratmıştır. Bu tür şaibelerle gündeme gelen bir diğer Şii figür, 1974'te Müslüman olarak Abdul Kadir adını alan Michael Seaforth'tur. 2002-2006 döneminde Guyana Millî Meclisi'nde milletvekili olarak görev yapan Abdul Kadir, 2007'de ABD'deki JFK Havalimanı'na terör saldırısı planlamakla suçlanıp müebbet hapse mahkûm edilmiştir. İran'a gitmeye çalışırken uçakta gözaltına alınan Abdul Kadir, İranlı dini liderlerin fetvalarına bağlı olduğunu ve milletvekili olarak görev yaptığı sırada Guyana ordusu ile ilgili hassas bilgileri düzenli olarak İranlı yetkililerle paylaştığını itiraf etmiştir (FBI, 2010). İddiaya göre Abdul Kadir, Arjantin'deki Yahudi kültür merkezine yönelik bombalı saldırının planlayıcısı olan Muhsin Rabbani'den talimat almaktaydı (The Jerusalem Post, 2013). Bu gelişmeler, Guyana'da radikalizm tehdidinin tartışılmasına ve hükümetin terörle mücadele ile ilgili kanunlar hazırlamasına sebep olmuştur (Stabroek News, 2010).

Guyana, 2001'de Bamako'daki İİT Dışişleri Bakanları Konferansı'nda Filistin'de uluslararası gözlemcilerin bulundurulmasını talep eden tek üye ülkeydi (Chickrie, 2003). Filistin Devleti'ni resmen tanıma kararının alınması 2011 yılını bulmuşsa da Filistin'i 1967'deki sınırlarıyla bağımsız bir devlet olarak tanıyan Latin Amerika'daki altıncı⁵, Karayipler'deki ilk devletin Guyana olduğunu belirtmek gerekir (AlJazeera, 2011).

2016'da Türkiye'de toplanan İİT devlet başkanları zirvesine Guyana'dan ilk kez ne cumhurbaşkanı ne de dışişleri bakanı seviyesinde katılım gerçekleşmiştir (Woniah, 2016). Cumhurbaşkanı David Granger ile Dışişleri Bakanı Carl Greenidge'in zirveye katılmak üzere yola çıktığı yönünde bir haber paylaşılmış (Caricom, 2016), fakat bilahare katılmaktan vazgeçtikleri ortaya çıkmıştır. Mevzubahis zirvede ülkesini temsil eden Guyana'nın BM Daimi Temsilcisi Michael Ten-Pow, cumhurbaşkanı ve dışişleri bakanının "yoğun devlet işleri" nedeniyle hazır bulunamadığını ifade etmiştir (MFA Guyana, 2016).

Guyana, katıldığı İİT zirvelerinde "kendisini Ümmet'in parçası gibi hissettiğini" dile getirirken, İslam dünyasından beklediği ekonomik desteği alamadığı, mesela Libya'nın geçmiş dönemlerdeki gibi Guyana ile ilgilenmediği, ülkenin maden kaynaklarını haritalama konusunda İran'ın vadettiği desteğin hayata geçirilemediği, Kuveyt'ten beklenen yatırım akışının gelmediği kaydedilmiştir (Kaieteur News, 2011). İİT üzerinden gelişen ilişkilere rağmen, Georgetown'da mukim büyükelçiliği olan 13 devletten⁶ hiçbirisi İslam dünyasından değildir. Guyana'nın dünyadaki 14 büyükelçiliğinden⁷ ise birisi Kuveyt'tedir. Guyana diğer Müslüman devletler ile Kuveyt üzerinden irtibat sağlamaktadır. 2011'de Guyana'nın ilk Kuveyt Büyükelçisi olarak atanan Muhammed Ali Odeen İsmail, 1993-2003 yılları arasında Washington Büyükelçisi olarak görev yapmış ve İİT'de ülkesini temsil etmiş saygın bir isimdi. Fakat İsmail'den sonra Kuveyt'e büyükelçi olarak atanan Prof. Dr. Shamir Ally, hem diplomatik tecrübesinin olmayışı, hem de daha önce finansal manipülasyon suçundan ABD'de para cezasına çarptırılmış olması nedeniyle eleştiri konusu olmuştur (Kaieteur News, 2016).

⁵ Diğerleri: Brezilya, Arjantin, Bolivya, Uruguay, Ekvador.

⁶ ABD, Arjantin, Birleşik Krallık, Brezilya, Çin, Hindistan, Kanada, Küba, Meksika, Rusya, Surinam, Şili, Venezuela

⁷ ABD, Belçika, Birleşik Krallık, Brezilya, Çin, Hindistan, Güney Afrika, İsviçre, Kanada, Kuveyt, Küba, Surinam, Trinidad & Tobago, Venezuela

Guyana Kuveyt ile geliştirdiği ilişkilerden beklediği düzeyde fayda sağlayamazken, Surinam'da olduğu gibi bu ülkede de son dönemde BAE'nin artan ticarî nüfuzu dikkat çekmektedir. Ham petrol, altın ve elmas ihraç eden Guyana'nın ihracat ortakları arasında BAE beşinci sıraya yerleşmiş durumdadır. 1997-2020 döneminde Guyana'nın BAE'ye ihracatı yıllık olarak %45'in üzerinde, BAE'den ithalatı ise yaklaşık %48 oranında artmıştır (OEC, 2022b).

1.3. Trinidad&Tobago'da İslam ve Siyaset

Venezuela açıklarındaki Trinidad&Tobago adaları, İngiliz kolonyalistlerin şeker ve kakao plantasyonlarında çalıştırmak üzere önce Batı Afrika'dan, daha sonra Hint altkıtasından buraya getirdikleri insanlarla meskûndur. 1962'de İngiltere'den bağımsız olan ülkede bugün 1 milyon 405 bini bulan nüfusun yaklaşık olarak %35'i Hindustani, %34'ü Afrikalı, %8'i Hint-Afrika melezidir. Dinî bakımdan ise nüfusun %49'u Hıristiyan, %18'i Hindu, %5'i Müslüman'dır (CIA, 2022c). Kasule (1986: 196), nüfus sayımına dâhil olmayan Müslümanların varlığı nedeniyle söz konusu oranın açıklanandan daha yüksek olabileceğini belirtmektedir.

Müslümanlar içerisinde en kalabalık grubu Hindistanlılar oluşturmaktadır. Sayıca daha az olmalarına rağmen Afgan ve Afrikalı Müslümanlar da önemli roller üstlenmişlerdir. 1907'de Trinidad Kadısı olarak atanan Afgan Seyyid Abdulaziz, ülkenin ilk Müslüman teşkilatlarından biri olan Takviyet-ul İslamiyi (Tackweyatul Islami Association/TIA) kurmuştur. Teolojik ihtilaflar nedeniyle 1930'lu yıllarda TIA'dan kopan Encümen Sünnet-ul Cemaat Derneği (Anjuman Sunnat-ul-Jamaat Association/ASJA), zamanla daha etkili ve yaygın bir örgüt haline gelmiştir. Ülkede Müslümanlara ait ilk orta öğretim kurumu, Encümen Sünnet-ul Cemaat tarafından 1960'ta San Fernando'da açılan Erkek Kolejidir. Trinidad&Tobago genelindeki 85 kadar caminin büyük bölümü de yine Encümen Sünnet-ul Cemaatin kontrolündedir. Mevlana Fazlu Rahman Ensari tarafından kurulup 1960'lı yılların ortalarında faaliyetlerini yoğunlaştıran Güney Amerika ve Karayipler İslamî Misyonerler Loncası (The Islamic Missionaries Guild of South America and the Caribbean), adından da anlaşılacağı üzere kendisine Trinidad &Tobago'nun ötesinde bir etki sahası belirlemiştir. Mevzubahis lonca, Trinidad&Tobagolu öğrencilerin Mısır, Pakistan ve Suudi Arabistan'daki üniversitelerde eğitim almalarını sağlamıştır. 1979'da kurulan Libya bağlantılı Cemaat el-Müslimîn (Jamaat Al Muslimeen) daha ziyade Afrikalı Müslümanlar tarafından benimsenmiştir. Cemaat el-Müslimîn'in hükümet karşıtı tutumunu doğru bulmayanlar, 1982'de Cemaat el-Mü'minini (Jamaat Al Muminin) kurmuşlar ve Suudi Arabistan'dan gelen bağışlarla okul ve cami inşa edip The Voice gazetesini çıkarmaya başlamışlardır.

Bunun dışında farklı Müslüman örgütlerce Al Hikmat, Al Ilm, Al Naadiyah, Al Nur, Muslim News, Muslim Standard, The Torch of Islam gibi pek çok gazete ve mecmua neşredilmiştir (Kasule, 1986: 195-213). Müslüman gruplar, ilerleyen yıllarda teknolojiye uyum sağlayarak Islamic Broadcast Network (IBN) ve Darut Tarbiyah Islamic Network adlı iki televizyon kanalı da kurmuşlardır.

Görsel 3. Trinidad&Tobago Cumhurbaşkanı Nur M. Hasanali (1987-1997) ve Cemaat el-Müslimîn lideri Yasin Ebubekir (Kaynak: Government Information Agency, 2022)

Trinidad&Tobago Müslümanları, ülke siyasetine aktif biçime katılmışlardır. 1989'da kurulan ve birkaç kez iktidar partisi olmayı başaran Birleşik Millî Kongre (United National Congress/UNC), esasen Hindulara hitap etmekle beraber, kadrolarında İmam Raşid Kerim gibi İslamî cemaat liderlerine de yer vermektedir. 1955'te kurulan ve esasen Afrikalılara hitap eden Millî Halk Hareketi (People's National Movement/PNM) ise birkaç kez ana muhalefet konumuna düşse de ekseriya iktidarda kalmayı başaran bir partidir ve bu başarıda Müslüman baskı gruplarının ciddi bir rolü vardır (Roopnarine, 2015).

Batı yarımkürenin ilk Müslüman devlet başkanı bu ülkeden neşet etmiştir. 1987-1997 yılları arasında Trinidad&Tobago Cumhurbaşkanı olarak görev yapan Hindistan asıllı Nur Muhammed Hasanali, öğretmenlik ve hâkimlik meslekleri sırasında "dürüst" ve "mütevazı" kişiliğiyle tanınmıştı (Caribbean Elections, 2022). Hasanali, cumhurbaşkanlığı süresince de bu kişilik özelliklerini korurken, aynı zamanda dinî emir ve yasaklara riayet etmeye çalışmış; mesela, cumhurbaşkanlığı sarayında alkollü içecek servis ettirmemiştir (Aspiringmindstandt, 2022). Parlamenter sistemle yönetilen ülkede cumhurbaşkanlığının törenselsel bir makam olduğunu, yürütmenin başbakanlıkta olduğunu belirtmek gerekir.

Hasanali'nin görev yaptığı dönemde Cemaat el-Müslimîn grubu etkisini artırmıştır. Cemaat el-Müslimîn'in lideri Yasin Ebubekir (Abu Bakr), Müslüman olmadan önce Lennox Philip adıyla tanınmış, Kanada'da eğitim almış ve ülkesine döndükten sonra bir müddet polis memuru olarak çalışmıştı. Kaddafi rejimiyle irtibat kuran Ebubekir, Libya merkezli Dünya İslamî Davet Cemiyetinin (Cemiyet el-Âlemiyye li'd Da'vet el-İslâmiyye) Latin Amerika temsilcisiydi. Ebubekir, söz konusu cemiyet vasıtasıyla Trinidad&Tobago'da Libya'nın etkisini artırmaya çalışsa da başarılı olamamıştır. Ocak 1990'da UNICEF üzerinden temin edilecek 800 bin dolar değerindeki kanser ilaçlarının Dünya İslamî Davet Cemiyeti tarafından finanse edilmesi teklifi dahi Ebubekir'in dahli nedeniyle Trinidad&Tobago hükümeti tarafından reddedilmiştir. Başbakan Arthur N. R. Robinson'a göre "Ebubekir ciddî bir millî güvenlik tehdidiydi ve böyle bir teklifi kabul etmek onu meşrulaştırmak anlamına gelecekti" (Khan, 2020: 146).

Cemaat el-Müslimîn'in tehdit olarak algılanacak bir örgüte dönüşme süreci, inşaat izni konusunda yaşadığı sorunlarla başlamıştır. Başkent Port of Spain'in Mucurapo caddesinde Cemaatin merkez külliye olarak kullandığı arazi hükümet tarafından 1969'da İslamî Misyonerler Loncasına bağışlanmış, fakat arazinin mülkiyeti Port of Spain City Corporation'a ait olduğu için devir işlemleri tamamlanamamıştı. 1984'te çıkarılan bir mahkeme kararıyla Cemaatin burayı tahliye etmesi ve yapımı devam eden mescit de dâhil olmak üzere buradaki bütün binaları yıkması talep edilmiştir. Karara uymayan Ebubekir 1985'te üç hafta kadar tutuklanmıştır. Tutuklamanın akabinde Cemaat, uyuşturucu çeteleri ile mücadele etmek adına silahlanmıştır (Mahabir, 2013). Bunun üzerine yasadışı silah bulundurmak ve adam öldürmekle suçlanan 34 Cemaat üyesi tutuklanmıştır. Ebubekir'e göre Cemaate yönelik baskılar, siyasetçi ve bürokratların uyuşturucu ticaretindeki rolü ile bağlantılıydı (Mepa News, 2017; Ryan, 1991):

"Hükümet yetkilileri bir kadın polis tarafından havaalanında çok miktarda uyuşturucu ile yakalanmıştı. 10 kilo uyuşturucudan filan değil, oldukça fazla bir miktardan söz ediyorum. Bu polis bize gelerek hükümetin onu öldürmek istediğini söyledi... Polis bize geldikten dört gün sonra başka bir polis tarafından kafasından vurularak öldürüldü. Bunu ifşa ettikten sonra devlet aygıtını üzerime saldılar."

Ekonomik kriz ortamını⁸ fırsat bilerek nihaî bir çatışmayı göze alan Cemaat el-Müslimîn, 27 Temmuz 1990'da hükümeti devirmeye teşebbüs etmiştir. Cumhurbaşkanı Nur Muhammed Hasanali o sırada Londra'da bulunuyordu. Başbakan Arthur N. R. Robinson ise iki gün önce darbe ihtimali konusunda bilgilendirilmesine rağmen programını iptal etmeyi reddetmişti. Sabah saatlerinde harekete geçen 114 silahlı Cemaat üyesi, Başbakan ve bakanları rehin almıştır. Kameraların karşısına geçen Yasin Ebubekir, "Trinidad ve Tobago hükümeti devrilmiştir. Başbakan ve hükümet üyeleri tutuklanmıştır. Herkesten sakin kalmalarını istiyoruz. Devrimci güçler caddeleri kontrol edecek" şeklinde bir açıklama yapmıştır. Orduyla müzakerelerin sürdüğünü belirten Ebubekir konuşmasına şöyle devam etmiştir (Mepa News, 2017):

"Eğer bu insanlar doğru yoldaysa Allah neden bize onların üzerinde güç verdi? Neden bu gece burada onların yerine biz oturuyoruz? Âlemdeki kararları kim veriyor, Yaratıcı'nız değil mi? Bu gece millete seslenen Başbakan kim? O nerede? Allah onu bertaraf etti. Allah gücü değil, otoriteyi bertaraf etti, zira ben dâhil hiçbir insan herhangi bir güce malik değil. Bizler sadece geçici hükümleriz."

Hükümetin otorite zafiyeti ve dinî saikler üzerinden darbeyi meşrulaştırmaya çalışan Cemaat el-Müslimîn, bu konuda ne Trinidad&Tobago ordusundan ve/veya polisinden, ne de ülkedeki diğer Müslüman gruplardan destek alabilmiştir. Nihayetinde 31 kişinin ölümüne, 693 kişinin yaralanmasına sebep olan darbe teşebbüsü, 6 gün sonra Ebubekir ve cemaatinin teslim olması ile neticelenmiştir. Ebubekir, sürecin "teslim" olarak adlandırılmasına karşı çıkarak hükümet ile aralarında bir "anlaşmanın" söz konusu olduğunu vurgulamıştır (Khan, 2020: 140). Nitekim darbeye katılan Cemaat üyeleri, iki yıl tutuklu kaldıktan sonra Kasım 1992'de tahliye edilmişlerdir (Bayram, 2018).

---

⁸ 1990 yılı ortalarında yoğunlaşan hükümet karşıtı protestolar, Cemaat el-Müslimîn'in etkisini artırmasına fırsat vermiştir. Kemer sıkma politikalarına karşı sendika ve STK'ların oluşturduğu Halk Örgütleri Zirvesi'ne (Summit of People's Organisations) Cemaat el-Müslimîn de katılmıştır. Sağlık çalışanlarının da protestolara dâhil olması ve kamu hastanelerinin hizmet veremeyecek duruma gelmesi üzerine Cemaat el-Müslimîn gıda dağıtımı ve hastane randevusu ayarlama gibi hizmetler vermiştir. Ayrıca, özellikle genç işsiz ve evsizlere cemaat tarafından barınma imkânı sağlanmıştır (Bkz. Abdullah, 1991: 84-88).

Hapishanede olduğu halde gazetelerde mektuplar yayınlatarak kamuoyu oluşturma çabasını sürdüren Ebubekir, Robnson hükümeti Aralık 1991'deki seçimleri kazanamayınca "bu insanlar tam da istediğimiz gibi gittiler" diyerek dolaylı biçimde hedefine ulaştığını ifade etmiştir (Khan, 2020: 142; French, 1992). Robnson'dan sonra 1991-1995 ve 2001-2010 yılları arasında başbakan olarak görev yapan Patrick Augustus Manning, Cemaat el-Müslimîn ile ittifak yaparak iktidara geldiği ve iktidarı boyunca bu örgütle irtibatını sürdürdüğü yönünde eleştirilere maruz kalmıştır (Bachan-Persad, 2012). Kamla Persad-Bissessar'ın iktidarda olduğu dönemde ikinci bir hükümet darbesi tehdidinde dair söylentiler çıkınca ilk akla gelen grup yine Cemaat-el Müslimîn olmuştur (The Vincentian, 2014). Ülke ve bölge genelinde kalıcı psikolojik etkiler bırakan Cemaat el-Müslimîn'in esasen siyasî tabanının sınırlı olduğu anlaşılacaktır. Nitekim Ebubekir'in kendisi gibi imam olan oğlu Fuad, Yeni Millî Vizyon (New National Vision) partisinin başına geçerek doğrudan siyasete atılmış, fakat bu parti 2015 ve 2020 seçimlerinde milletvekili çıkarabilecek oy oranına ulaşamamıştır.

Diğer taraftan Trinidad&Tobago, nüfusuna oranla İslam Devleti (İD)⁹ örgütüne en fazla militan ihraç eden Batı yarımküre ülkesidir. Bu durum, ülkedeki güvenlik zafiyetine, suç oranlarının yüksekliğine, çete yapılanmalarının gücüne, gençler arasındaki aidiyet arayışına, Selefî-Vehhabî grupların artan etkisine ve terörün küreselleşme hızına bağlanabilir (Niño ve Álvarez, 2021: 75-90). Yasin Ebubekir'in oğlu Fuad da İD örgütüne dair vaazlarıyla gündeme gelmişti. Ona göre, Katolik Vatikan devletini ve Yahudi İsrail devletini savunan Batılı ülkeler İD Hilafetini tanımayarak ikiyüzlü davranıyorlardı (Eliçin, 2018). Suriye'de İD saflarında ölen Trinidad&Tobago vatandaşı madalyalı boksör Tarık Abdul Hak, Fuad Ebubekir'in arkadaşlarından idi. Bu bağlantılar, Cemaat el-Müslimîn'in İD nezdinde "yeterince Müslüman" bir grup olduğu anlamına gelmemektedir. İD'nin propaganda ekibinde yer alan ve Başbakan Persad-Bissessar'a yönelik suikast komplosunun zanlılarından olan Ebu Sa'd el-Trinidadî'ye göre Cemaat el-Müslimîn, 1990'da "kâfir hükümeti devirmeye teşebbüs eden, fakat çabucak teslim olup demokrasi dinine katılan, böylece doğru bir cihad metodolojisi benimsemediklerini gösteren bir Müslüman hizipti" (Cottee, 2016).

Cemaat el-Müslimîn'in darbe teşebbüsü ve bu ülkeden İD örgütüne katılımın yüksek olması, Trinidad&Tobago'nun İslam dünyasına bakışını olumsuz etkilemiş olabilir. Ülke, barındırdığı Müslüman nüfus nedeniyle Guyana ve Surinam gibi İİT'ye üye olabilecekken bundan imtina etmiştir. Petrol ihracatçısı olan Trinidad&Tobago'nun ana ticaret ortakları ve büyükelçilik bulundurduğu ülkeler arasında¹⁰ (Nijerya hariç tutulacak olursa) İslam dünyasından hiçbir ülke yoktur.

---

⁹ 2014'ten önceki adıyla Irak ve Şam İslam Devleti (İŞİD).

¹⁰ ABD, Belçika, Brezilya, Çin, Güney Afrika, Hindistan, İngiltere, Jamaika, Kanada, Kosta Rika, Küba, Nijerya, Panama, Venezuela

2018'de başkent Port of Spain'de açtığı büyükelçilik ile burada İslam dünyasını temsil edebilecek durumda olan tek ülke Türkiye'dir. Trinidad&Tobago ile Türkiye arasında çeşitli vesilelerle dışişleri bakanı seviyesinde görüşmeler gerçekleşmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2022). Türkiye, bu ülkedeki Müslümanlara TİKA ve Encümen Sünnet-ul Cemaat vasıtasıyla ulaşmaya başlamıştır (TİKA, 2021).

Trinidad&Tobago, İsrail-Filistin meselesinde iki devletli bir çözümden yana olduğunu belirtse de hâlihazırda Filistin Devleti'ni resmî olarak tanımamaktadır (Government of the Republic of Trinidad and Tobago, 2022). Tel Aviv'in son yıllarda Latin Amerika genelinde artan temasları, bölge devletlerini İsrail ile yakınlaşmaya sevk etmiş görünmektedir (Özşahin ve Tekin, 2020). Trinidad&Tobago'nun bilhassa casus yazılım temini konusunda İsrail ile geliştirdiği güvenlik işbirliği ülkede ciddi tartışma konusudur (Benjakob, 2022; Caribbean News Global, 2021).

Sonuç

Latin Amerika'ya sırasıyla Batı Afrika, Güney Asya ve Orta Doğu asıllı Müslümanların yerleştiği görülmektedir. Afrikalı Müslümanlar daha çok anti-kolonyalist isyanlarda; Hint Müslümanlar özellikle dinî eğitim ve örgütlenme konusunda; Orta Doğulu Müslümanlar ise ana vatanlarındaki dinî-siyasî çatışmaların uzantıları bağlamında dikkat çekmişlerdir. Latin Amerika'nın geneli için geçerli olan İslamlaşma safhaları, Karayip alt bölgesinde kısmî farklılıklar ihtiva etmiştir. Latin Amerika genelinde olduğu gibi Karayip devletlerinde de bugünkü Müslüman nüfusu oluşturan gruplar önce Batı Afrika'dan, daha sonra Güney Asya'dan buraya gelmişlerdir. Ancak, Latin Amerika'ya yönelik Orta Doğu kaynaklı üçüncü göç dalgası Karayip demografisinde önemli bir etki doğurmamıştır. İncelenen Karayip devletlerinde Latin Amerika'dan farklı olarak Hindistan ve Endonezya asıllı Müslümanların çoğunluk teşkil ettiği, buna karşın bazı Afrikalı grupların siyasî aktivizm konusunda daha etkili olabildikleri gözlenmektedir. 1970'li yılların sonundan 2010'lu yıllara kadarki dönemde ideolojik ve dinî saiklerle Karayip Müslümanlarına ulaşma konusunda öne çıkan aktörler Libya ve İran iken, son dönemde ticaret ve yatırım konusunda Birleşik Arap Emirlikleri'nin artan nüfuzu dikkat çekmektedir.

Karayipler’de en yüksek Müslüman nüfus oranına sahip ülke Surinam’dır. Bu ülkede Müslüman siyasetçilerin bir kısmı olumsuzluklarla gündeme gelmiştir. Surinam’ın ilk Ankara Büyükelçisi olarak da görev yapan eski Başbakan Errol Alibux 1982’de muhaliflerin katledilmesinden sorumlu tutulurken, Meclis Başkanı Paul Slamet Somohardjo edebe aykırılık ve yolsuzluk ile suçlanmış; Muhammed Raşid Doekhie ise Cumhurbaşkanı Bouterse ile birlikte uyuşturucu ticaretindeki rolü ile anılmıştır. Öte yandan Surinam, Batı yarımküreden İslam İşbirliği Teşkilatına üye olan ilk ülkedir. Endonezya’nın desteğiyle gerçekleşen bu üyelik, Surinam’ın resmen bir İslam devleti olarak tanımlanma olasılığını dahi ciddî biçimde gündeme getirmiş ve muhaliflerce İslam dünyasından malî destek almaya yönelik oportünist bir karar olarak değerlendirilmiştir.

Kayda değer bir Müslüman nüfus oranına sahip bir diğer Karayip ülkesi Guyana’dır. Burada ABD ve İngiltere’nin alenî desteğine rağmen din eksenli partiler tutunamamış; etnik siyaset daha baskın gelmiştir. Surinam’ın akabinde Guyana da İT’ye üye olmuştur. Karayipler’den Orta Doğu devletlerine yönelik devlet başkanı düzeyindeki en yoğun ziyaretler Guyana’dan gerçekleşmiştir. Filistin’i 1967’deki sınırlarıyla tanıyan ilk Karayip devletinin Guyana olması bu ülkenin İslam dünyasındaki konumu açısından bilhassa önemlidir. Bununla beraber, ABD’de terör saldırısı planlamaktan hüküm giyen Guyanalı Şii milletvekili Abdul Kadir, bu ülkede ve bölgede artan İran etkisine işaret etmektedir.

Din eksenli siyasî aktivizm açısından en dikkat çekici vaka Trinidad&Tobago’dur. Bu ada ülkesinde azınlığın azınlığı durumundaki Afrikalı Müslümanları temsil eden Cemaat el-Müslimîn, Müslüman bir cumhurbaşkanının görev yaptığı dönemde hükümeti devirmeye teşebbüs etmiştir. İç ve dış destekten yoksun olduğu için başarılı olamayan söz konusu teşebbüs, ülkede ve bölgede kalıcı psikolojik etkiler bırakmıştır. Cemaat liderinin oğlu Fuad Ebubekir bir partinin başına geçip demokratik zeminde siyaset yapmayı denese de geniş bir kitleye hitap edememiştir. Diğer taraftan, Trinidad&Tobago’nun Orta Doğu merkezli örgütlere oransal anlamda en fazla militan ihraç eden ülkeler arasında yer alması, Cemaat el-Müslimîn’in dolaylı etkilerine ve terörün küreselleşme hızına dair önemli bir veridir.

Kaynakça

- Abdullah, D. (1991). Jamaat Al Muslimeen Insurrecton in Trinidad and Tobago, 1990. *Caribbean Quarterly*, 37 (2/3), 84-88.
- Ahren, R. (2019, 7 Şubat). His dad was an imam, his wife has Jewish roots: Meet El Salvador's new leader. *The Times of Israel*. <https://www.timesofisrael.com/his-dad-was-an-imam-his-wife-has-jewish-roots-meet-el-salvadors-new-leader/> (Erişim Tarihi: 16.04.2022).
- Ahsani, S.A.H. (1984). Muslims in Latin America: A Survey-Part I. *Journal of Muslim Minority Affairs*, 5 (2), 454-463.
- Alihusain, R. (2016, 22 Eylül). Surinames toetreding tot de OIC. *Star Nieuws*. <https://www.starnieuws.com/index.php/welcome/index/nieuwsitem/37517> (Erişim Tarihi: 19 Nisan 2022).
- AlJazeera (2011, 14 Ocak). Guyana recognises Palestinian state. <https://www.aljazeera.com/news/2011/1/14/guyana-recognises-palestinian-state> (Erişim Tarihi: 20 Nisan 2022).
- Asgarova, N. (2022). Islam in Latin America: The Rise, Challenges and Current Situation. *XVIII. Türk Tarih Kongresi*. IV. Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Aspiringmindstandt (2022). Noor Hassanali. <https://www.aspiringmindstandt.com/noor-has-sanali> (Erişim Tarihi: 25 Nisan 2022).
- Avcı, Y. (2017). Latin Amerika'da Müslüman Varlığı: Tarihsel Süreç ve Mevcut Durum. *Dünya Siyasetinde Latin Amerika*. Ermağan, İ. (Ed.), Ankara: Nobel Akademik.
- Bachan-Persad, I. (2012). *Press and Politics in Trinidad and Tobago: A Study of Five Electoral Campaigns over Ten Years, 2000-2010*. Unpublished Thesis. Coventry: Coventry University.
- Bayram, M. (2018). The Islamic Revolution Attempt in Trinidad & Tobago and Its Significance for the Caribbean Politics. 1. *Uluslararası İnsan, İktidar ve Siyaset Kongresi*, 19-21 Ekim 2018, Kırşehir.
- Bazán, R.A.G. (1966). Muslim Immigration to Spanish America. *Muslim World*, 56, 173-187.
- Bazán, R. A. G. (1971). Some Notes for a History of the Relations between Latin America, the Arabs and Islam. *Muslim World*, 61, 284-292.

- BBC (2013, 30 Mayıs). İran’a Latin Amerika’da Terör Suçlaması. https://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/05/130530_iran_arjantin_teror (Erişim Tarihi: 29 Nisan 2022).
- Benjakob, O. (2021, 12 Nisan). Not just NSO: Was another Israeli spyware used in the Caribbean. *Haaretz*. <https://www.haaretz.com/israel-news/tech-news/.premium-pegasus-in-the-caribbean-israeli-spyware-reportedly-used-in-trinidad-and-tobago-1.10736946> (Erişim Tarihi: 28 Nisan 2022).
- Bissessar, A. M. (2017). *Ethnic Conflict in Developing Societies: Trinidad and Tobago, Guyana, Fiji, and Suriname*. Cham: Palgrave Macmillan.
- Britannica (2022). Guyana. <https://www.britannica.com/place/Guyana-People#toc285427> (Erişim Tarihi: 18 Nisan 2022).
- Brotherson Jr., F. (1989). The Foreign Policy of Guyana, 1970-1985: Forbes Burnham’s Search for Legitimacy. *Journal of Interamerican Studies and World Affairs*, 31 (3), 9-35
- Bursa Büyükşehir Belediyesi (2013, 14 Mayıs). Surinam üs olarak Bursa’yı seçti. <https://www.bursa.bel.tr/haber/surinam-us-olarak-bursayi-secti-13305> (Erişim Tarihi: 20 Nisan 2022).
- Caribbean Elections (2022). Noor Mohammed Hassanali. http://www.caribbeanelections.com/knowledge/biography/bios/hassanali_noor.asp (Erişim Tarihi: 25 Nisan 2022).
- Caribbean News Global (2021, 17 Nisan). The Israelis are once again in Trinidad and Tobago. <https://www.caribbeannewsglobal.com/the-israelis-are-once-again-in-trinidad-and-tobago/> (Erişim Tarihi: 25 Nisan 2022).
- Caricom (2016, 12 Nisan). Suriname and Guyana participate in Islamic Summit in Turkey. <https://caricom.org/suriname-and-guyana-participate-in-islamic-summit-in-turkey/> (Erişim Tarihi: 22 Nisan 2022).
- Chambers, B. (2021, 16 Şubat). Former Argentine president buried in Islamic cemetery. *Anadolu Agency*. <https://www.aa.com.tr/en/americas/former-argentine-president-buried-in-islamic-cemetery/2146150> (Erişim Tarihi: 16 Nisan 2022).
- Chickrie, R. S. (2011). Muslims in Suriname: Facing Triumphs and Challenges in a Plural Society. *Journal of Muslim Minority Affairs*, 31(1), 79-99.

- Chickrie, R. S. (2007). Islamic Organizations in Guyana: Seventy Years of History and Politics, 1936–2006. *Journal of Muslim Minority Affairs*, 27 (3), 401-428.
- Chickrie, R. S. (2003). Guyana, Iran and the OIC. *Guyana News and Information (GNI)*. http://www.guyana.org/features/iran_guyana.html (Erişim Tarihi: 20 Nisan 2022).
- Chickrie, R. S. (2002). The Afghan Muslims of Guyana and Suriname. *Journal of Muslim Minority Affairs*, 22 (2), 381-399.
- CIA (2022a). Suriname. <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/suriname/> (Erişim Tarihi: 16 Nisan 2022).
- CIA (2022b). Guyana. <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/guyana/> (Erişim Tarihi: 18 Nisan 2022).
- CIA (2022c). Trinidad and Tobago. <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/trinidad-and-tobago/> (Erişim Tarihi: 25 Nisan 2022).
- Ćirić, V. (2014). Ислам и муслимани у гвајани: поделе, добробит државе и везе са муслиманским светом. *Ком*, III (2), 89-105.
- Cottee, S. (2016, 8 Aralık). ISIS in the Caribbean. *The Atlantic*. <https://www.theatlantic.com/international/archive/2016/12/isis-trinidad/509930/> (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2022).
- Dellios, H. (2004, 21 Mart). El Salvador vote divides 2 Arab clans. *Chicago Tribune*. <https://www.chicagotribune.com/news/ct-xpm-2004-03-21-0403210538-story.html> (Erişim Tarihi: 16 Nisan 2022).
- Diouf, S.A. (1998). *Servants of Allah: African Muslims Enslaved in the Americas*. New York: NYU Press.
- Doerga, L. (2018, 3 Ağustos). Javanen in de politiek: Morat Marit. *Dagblad Suriname*. <https://www.dbsuriname.com/2018/08/03/javanen-in-de-politiek-morat-marit/> (Erişim Tarihi: 17 Nisan 2022).
- Eliçin, I. (2018, 4 Şubat). Dünyanın kişi başına en çok IŞİD üyesi çıkararak ülkesi: Trinidad ve Tobago. *Mediascope*. <https://medyascope.tv/2018/02/04/dunyanin-kisi-basina-en-cok-isis-uyesi-cikaran-ulkesi-trinidad-ve-tobago/> (Erişim Tarihi: 27 Nisan 2022).

Federal Bureau of Investigation (2010, 15 Aralık). Abdul Kadir sentenced to life in prison for conspiring to commit terrorist attack at JFK Airport. <https://archives.fbi.gov/archives/newyork/press-releases/2010/nyfo121510a.htm> (Erişim Tarihi: 17 Nisan 2022).

Fick, C. E. (2000). *The Making of Haiti: the Saint Domingue Revolution from below*. Knoxville: University of Tennessee Press.

French, H. W. (1992, 11 Kasım). Militant Walks Free, and Trinidad Trembles. *The New York Times*, 11.

Glasgow, R.A. (1970). *Guyana: Race and Politics among Africans and East Indians*. Lahey: Martinus Nijhoff.

Gonesh, E. G. (2019, 21 Kasım). HerinneringenvandetotstandkomingOnafhankelijkheidsgrondwet 1975. *Star Nieuws*. <https://www.starnieuws.com/index.php/welcome/index/nieuwsitem/55638> (Erişim Tarihi: 17 Nisan 2022).

GovernmentInformationAgency(2022). <https://dpi.gov.gy/> (Erişim Tarihi: 6 Haziran 2022).

Government of the Republic of Trinidad and Tobago (2022). Trinidad and Tobago reaffirms its support for the People of Palestine. <http://www.news.gov.tt/content/trinidad-and-tobago-reaffirms-its-support-people-palestine#.Ymqqv2hBypo> (Erişim Tarihi: 17 Nisan 2022).

Graham, B. (1987, 24 Şubat). Suriname’s military rulers firm up Libyan ties. *The Washington Post*. <https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1987/02/24/surinames-military-rulers-firm-up-libyan-ties/> (Erişim Tarihi: 19 Nisan 2022).

iNews Guyana (2020, 14 Ağustos). ‘Trumped up’ charges dismissed against President Ali. <https://www.inewsguyana.com/trumped-up-charges-dismissed-against-president-ali/> (Erişim Tarihi: 21 Nisan 2022).

Islamicus(2022). Suriname. <http://islamicus.org/suriname/> (Erişim Tarihi: 17 Nisan 2022).

Janssen, R. (2011). *In Search of a Path: An Analysis of the Foreign Policy of Suriname from 1975 to 1991*. Leiden: KITLV Press.

Jozami, G. (1996). The Manifestation of Islam in Argentina. *The Americas*, 53(1), 67–85.

- Kaieteur News (2016, 7 Eylül). Guyana's appoints convicted fraudster as Kuwait ambassador. <https://www.kaieteurnewsonline.com/2016/09/07/guyana-s-ambassador-to-kuwait-is-a-convicted-felon/> (Erişim Tarihi: 21 Nisan 2022).
- Kaieteur News (2013, 22 Eylül). Roger Khan was in phone contact with Suriname Pres. Bouterse in 2005/2006. <https://www.kaieteurnewsonline.com/2013/09/22/roger-khan-was-in-phone-contact-with-suriname-pres-bouterse/> (Erişim Tarihi: 17 Nisan 2022).
- Kaieteur News (2011, 23 Ekim). Is the Guyana government going to recognise the new govt. in Libya? <https://www.kaieteurnewsonline.com/2011/10/23/is-the-guyana-government-going-to-recognise-the-new-govt-in-libya/> (Erişim Tarihi: 21 Nisan 2022).
- Kettani, M. (2016). Bahia Muslim Slaves Rebellion: Rebellion of the Males, Brazil 1835. H. Gooren (Ed.). *Encyclopedia of Latin American Religions*. Cham: Springer.
- Khan, A. (2020). *Far from Mecca: Globalizing the Muslim Caribbean*. New Brunswick: Rutgers University Press.
- Los Angeles Times (1986, 17 Nisan). Anti-U.S. Protests Mount; Flags and Effigies Burned. <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-1986-04-17-mn-432-story.html> (Erişim Tarihi: 17 Nisan 2022).
- Mahabir, C. (2012). Allah's Outlaws: The Jamaat al Muslimeen of Trinidad and Tobago. *British Journal of Criminology*, 53(1), 59–73.
- Mepa News (2017, 5 Temmuz). Trinidad ve Tobago 1990: Latin Amerika'nın İlk ve Tek İslam Devrimi. <https://www.mepanews.com/trinidad-ve-tobago-1990-latin-amerikanin-ilk-ve-tek-islam-devrimi-7073h.htm> (Erişim Tarihi: 27 Nisan 2022).
- MFA Guyana (2016). Statement delivered by Permanent Representative of Guyana to the United Nations, H.E Michael Ten-Pow on behalf of the Hon. Minister of Foreign Affairs, at 34th Session of the OIC/COMCEC, Turkey. <https://www.minfor.gov.gy/statements/> (Erişim Tarihi: 22 Nisan 2022).

Nodal (2013, 6 Aralık). Surinam fortalece los vínculos económicos con Turquía y la Organización para la Cooperación Islámica. <https://www.nodal.am/2013/12/surinam-fortalece-los-vinculos-economicos-con-turquia-y-la-organizacion-para-la-cooperacion-islamica/> (Erişim Tarihi: 20 Nisan 2022).

News in America (2018, 14 Kasım). Suriname and United Arab Emirates Expand Economic Ties. <https://newsinamerica.com/en/business/2018/suriname-and-united-arab-emirates-expand-economic-ties/> (Erişim Tarihi: 20 Nisan 2022).

Niño, C. & Álvarez, D. A. P. (2021). The Islamic State’s Terrorist Diplomacy in Trinidad and Tobago. A Geometry of Terrorism Approach. *Revista Científica General José María Córdova* 19 (33), 75-90.

OECD (2022a). Suriname. <https://oec.world/en/profile/country/sur> (Erişim Tarihi: 20 Nisan 2022).

OECD (2022b). United Arab Emirates/Guyana. <https://oec.world/en/profile/bilateral-country/are/partner/guy> (Erişim Tarihi: 21 Nisan 2022).

Özşahin, M. C. & Tekin, S. (2020). Israel’s Latin America Policy: A Reappraisal, *Israel Journal of Foreign Affairs*, 14 (2), 241-257.

Pew Research Center (2017, 17 Kasım). Interactive Data Table: World Muslim Population by Country. <https://www.pewforum.org/chart/interactive-data-table-world-muslim-population-by-country/> (Erişim Tarihi: 16 Nisan 2022).

Premdas, R. (1993). Race, Politics, and Succession in Trinidad and Guyana. *Modern Caribbean Politics*. A. Payne & P. Sutton (Ed.), Londra: The Johns Hopkins University Press.

Rabe, S. G. (2005). *U.S. Intervention in British Guiana: A Cold War Story*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press.

Roopnarine, U. T. (2015, 8 Mayıs). Politics and Religion in San Fernando West. *Trinidad and Tobago Guardian*. <https://www.guardian.co.tt/article-6.2.364104.700c7239f8> (Erişim Tarihi: 26 Nisan 2022).

- Ryan, S. D. (1991). *The Muslimeen Grab for Power: Race, Religion, and Revolution in Trinidad and Tobago*. Port of Spain: Inprint Caribbean.
- Sedoc-Dahlberg, B. (1990). Suriname: 1975-1989 Domestic and Foreign Policies under Military and Civilian Rule. *The Dutch Caribbean: Prospects for Democracy*. B. Sedoc-Dahlberg (Ed.), New York: Gordon and Breach.
- Sills, M. D. & Bagget, K. (2011). İslam in Latin America. *Southern Baptist Journal of Theology*, 15 (2), 28-41.
- Stabroek News (2018, 29 Kasım). Irfaan Ali on 19 fraud charges over Pradoville Two. <https://www.stabroeknews.com/2018/11/29/news/guyana/irfaan-ali-on-19-fraud-charges-over-pradoville-two/> / (Erişim Tarihi: 20 Nisan 2022).
- Stabroek News (2012, 14 Haziran). Suriname eyeing membership of Commonwealth. <https://www.stabroeknews.com/2012/news/regional/06/14/suriname-eyeing-membership-of-commonwealth-2/> (Erişim Tarihi: 16 Nisan 2022).
- Stabroek News (2010, 15 Eylül). Gov't drafting counter-terrorism laws. <https://www.stabroeknews.com/2010/09/15/news/guyana/gov%E2%80%99t-drafting-counter-terrorism-laws/> (Erişim Tarihi: 20 Nisan 2022).
- Stempel, J. (2015, 10 Mart). Suriname leader's son gets 16 years U.S. prison for Hezbollah aid. *Reuters*. <https://www.reuters.com/article/us-suriname-hezbollah-id> (Erişim Tarihi: 17 Nisan 2022).
- The Jerusalem Post (2013, 30 Mayıs). Iran set up terrorist networks in Latin America. <https://www.jpost.com/Iranian-Threat/News/Prosecutor-Iran-set-up-terrorist-networks-in-Latin-America-314793> (Erişim Tarihi: 21 Nisan 2022).
- The Vincentian (2014, 16 Mayıs). Rumours of Attempted T&T Coup Cause Panic. <http://thevincentian.com/rumours-of-attempted-tt-coup-cause-panic-p5587-149.htm> (Erişim Tarihi: 16 Nisan 2022).
- Trouw (1995, 30 Ekim). Soeharto in Suriname met enorme delegatie. <https://www.trouw.nl/nieuws/soeharto-in-suriname-met-enorme-delegatie~b81d674c/> (Erişim Tarihi: 20 Nisan 2022).

Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (2021, 14 Mayıs). Erenler Sofrası Trinidad ve Tobago'da. https://www.tika.gov.tr/tr/haber/erenler_sofrasi_trinidad_ve_tobago%27da-62940 (Erişim Tarihi: 28 Nisan 2022).

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı (2018, 21 Eylül). Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'nun Surinam'ı ziyareti. <https://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-mevlut-cavusoglu-nun-surinam-ziyareti.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 18 Nisan 2022).

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı (2022). Relations between Turkey and Trinidad and Tobago. <https://www.mfa.gov.tr/relations-between-turkey-and-trinidad-and-tobago.en.mfa> (Erişim Tarihi: 28 Nisan 2022).

Woniah, I. (2016, 19 Nisan). 13th Organization of Islamic Cooperation throws support behind Caribbean and African countries in push for reparations. <https://atlantablackstar.com/2016/04/19/13th-organization-of-islamic-cooperation-throws-support-behind-caribbean-and-african-nations-in-push-for-reparations/> (Erişim Tarihi: 22 Nisan 2022).

World Bulletin (2017, 16 Ocak). Latin Americans Muslims: a rapidly growing population. <https://worldbulletin.dunyabulteni.net/islamic-world/latin-americans-muslims-a-rapidly-growing-population-h183241.html> (Erişim Tarihi: 30 Nisan 2022).

YouTube (2007, 13 Aralık). Suriname: Fight in the Parlement, Somohardjo, Doekhie, Brunswijk. <https://www.youtube.com/watch?v=F90iT8sakF8> (Erişim Tarihi: 17 Nisan 2022).

Zambelis, C. (2006). The Threat of Religious Radicalism in Guyana. *Terrorism Monitor*, 4 (15).

BOOK REVIEW

**Erica Vogel, *Migrant Conversions: Transforming Connections between Peru and South Korea*
(Oakland, CA, University of California Press, 2020)**

Nisa Burçak ÖZDEMİR*

Migration is a global movement with millions of people participating as individual actors. This duality that connects global and individual experiences brings anthropological studies into prominence, for each migrant community can be considered unique in its language and relationships. Erica Vogel's ethnographic study, *Migrant Conversions*, demonstrates an insightful and compelling example of Peruvian migrants' transformations, either in their statuses or in how they see themselves before the world that keeps forcing them to change to survive as the flag carriers of globalization. She examines Peruvian migrants reconsidering their migrations and converting their economic, social, and cultural capitals fluidly to suit their plans and to be part of an extensive transnational community, becoming spiritual saviors and global leaders of their community at the cost of loss and constant anxiety. As Vogel puts it, "...conversions were a way for migrants to negotiate their place in the world and to influence the ways others saw them(86)". She demonstrates the liminality and value of being a low-profiled migrant abroad, and she also presents the power relations between migrants and their families as indicators of conversions' effect that change in time and context.

The identity and positioning of Vogel as the researcher also play an important part in this project: her identity as a Spanish-speaking, nonreligious American scholar enables her to establish almost effortless connections with the Peruvian migrant community by providing them with the comfort of an empathetic and eager outsider who functions as someone to whom they may communicate their story, knowing that their words will be heard by a larger audience. Moreover, the fact that she was a documented migrant as an English teacher in South Korea for years gives her an insider position in the eyes of the Peruvian migrant community. This research project is one long journey of fieldwork between South Korea and Peru; dating from 2006 to 2011.

---

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Bölge Çalışmaları Enstitüsü, Asya Çalışmaları Anabilim Dalı, <https://orcid.org/0000-0002-5948-835X>, nisaburcak.ozdemir@student.asbu.edu.tr

Vogel conducts participant observations and interviews going back and forth in South Korea, where documented and mostly undocumented migrants lived, and their families in Peru, and even when migrants are deported, visiting them in Peru again. The fact that fieldwork took place in both countries, and over a long period of time provide an extended vision to see how these conversions shaped, and where these conversions are directed to in the near future. The book contains four chapters respectively named as: Peru, South Korea, Peru; Monetary Conversions; Religious Conversions; and Cosmopolitan Conversions.

In the first chapter, Vogel explains Peruvians' motivations for coming to South Korea in the 1990s, using their temporary tourist and unskilled labor visas to use this time as a springboard to land in Japan, where living conditions were better, and then their reasons for staying in Korea. However, she shows that starting with the financial crisis in 1997, remaining as documented migrants became harder for Peruvians; the Employee Permit System (EPS) effectuated since 2004 simply excluded the Peruvian migrant community in South Korea, and the global financial crisis in 2008 was another strike for those who were left and still holding on to survive, most of them living under the constant threat of deportation.

In the second chapter, besides all these economic and definitional conditions, Vogel presents how the lives of Peruvian migrants transformed under such circumstances. Instead of accepting their loss as an end, some of them managed to turn their ends into new beginnings by adding new meanings to their remittances for keeping the value of their economic actions. While the economic power of remittances they sent to their families would be devalued in dollars, they kept converting their social capitals to prove their worth.

The third chapter points out the book's main highlight of migrant conversions by religious means. Renewing religious foundations, or having brand new one in South Korea reaches many aspects of Peruvian migrants' lives. Throughout the book, the transformative influence of Korean churches on migrants is strongly felt: as opposed to how absent their presence in the legal processes, they feel cherished in positions of global spiritual projects. They feel accepted and useful through carrying out sacred missions by converting their families, or continuing their lives as educated pastors and spiritual leaders abroad. At some point, their *raison d'être* converts from money into the spiritual discovery of God.

The fourth chapter gives a holistic framework for the whole conversion projects of Peruvian migrants. Vogel uses the word “cosmopolitan” to point out “infinite ways of being”, which drives migrant communities to keep planning for the next global act they are going to take (9). She delivers the alienating effect of having cosmopolitan conversions when migrants are deported to their countries, making them keep searching for their global community and experiences they had back in South Korea, in other destinations.

Eventually, Vogel takes readers on a thrilling adventure that splashes the reality of “liminars” in the name of Peruvian migrants surviving in South Korea by revealing their stories, relationships with their families and transnational communities, spiritual dilemmas and loss of many things as parts of their un/successful migrations (12). Migrant Conversions contributes to studies that give voice to many undiscovered stories of migrant communities that interconnect the world, as well as to some rare studies of non-Asian communities in South Korea, and the discipline of Asian Studies.

